

THE
SIDDHANTA KĀUMUDĪ

OF

BHATTOJĪ DIKSHITA,
TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH

BY

ŚRIŚA CHANDRA VASU, B. A.

VOL. III.

VAIDIC GRAMMAR.

All rights reserved.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM,
38-40 BAHADURGANJ, ALLAHABAD.

ALLAHABAD :
PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

CONTENTS.

VAIDIC GRAMMAR	Page
Chapter I.—Prepositions in Vedas	3
" II.—Case affix of Div	4
Optional Compounds	7
" III.—Irregular Aorists	9
Vaidic Forms	11
Vaidic Diversity	15
" IV.—Vaidic Subjunctive	19
Vaidic Infinitive	
Vaidic Rules	
ON ACCENTS.	
Chapter I.—Accents	
" II.—Root-accents	
" III.—Affix-accents	103
THE PHIT SUTRAS.	
Chapter I.—Phit Sutras	112
" III.—Affix-accents	126
Accents of Compounds	135
Accents of Verbs	202
ON RULES OF GENDERS.	
Chapter I.—Feminine Gender	221
" II.—Masculine Gender	226
" III.—Neuter Gender	237
" IV.—Masculine and Feminine Genders	245
" V.—Masculine and Neuter Genders	245
" VI.—Common Gender	248

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sūtras of Pāṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyāyas in the order as they are found in the Aṣṭādhyāyī. The first chapter contains all those sūtras which occur in the First Book of Pāṇini.

३३८७ । कुन्त्सि पुनर्वस्योरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्वात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvasū, may ally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasū* which is always *dual* in form, may be in the singular form and connote a dual meaning. As 'पुनर्वसुर्नक्षत्रं' or 'मदितिर्देवता' ॥ The option is only allowed in the Vedas and not in literature. In the latter, it must be in the dual as, 'मां नतारि' ॥ 'द्वयः पुनर्वसू' ॥ Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As 'पुनर्वसू माणवकौ'.

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २१ । ६२ ।

चावत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśākhā may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९ । षष्ठीयुक्तश्चन्दसि वा ६१ । ४ । ९ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिश्चञ्चन्दसि षिषञ्चो वा स्यात् । “वेभ्यश्च पतिना वयम्” । इह वेति
योगं विभज्य चन्दसीत्यनुवर्तते । तेन सर्वे विधयश्चञ्चसि वैकल्पिकाः । “बहुलं चन्दसि”
इत्यादिरेत्येव प्रपञ्चः । “यच्च भम्” । नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानम् । + । नभसा तुल्यं
नभस्यत् । भत्वाद् इत्याभासः । अङ्गिरस्यदङ्गिरः । “मनुष्यदाने” । “जनेर्जसि” इति त्रिवित्त
उत्तिप्रत्यये मनेरपि बाहुलकात् । वृत्तं वस्यवयोः । + । वृत्तर्धुक् वसु यस्य स वृषणवसुः । वृषा
अवयो यस्यासौ वृषणावयः । इहान्तर्धतिर्ना विभक्तिमाश्रित्य पदस्य सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्वाच्यते ।
अतएव “पदान्तास्य” इति यात्यनिषेधापि न । “अस्त्रोपासनः” इति अस्त्रोपो न । अनङ्गत्वात् ।

3389. The word *pati* when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is *ghi*, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word *pati* is understood in this sūtra from the sūtra *patiḥ samāse eva* (I 4. 8. S. 257). By that sūtra, *pati* would have been *ghi* only in composition. This sūtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus *वेभ्यश्च पतिना वयम्* (Rig Veda. IV. 57. 1.)

This sūtra may be divided into two, (1) *ṣaṣṭhī yuktāśchhandasi* (2) *vā*. In the latter we shall read the *anuvṛitti* of *chhandasī*. The sūtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word *pati* is *ghi* when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedus. In fact, the *bahulam chhandasī*, which recurs so often in Pāṇini would become but a special case of this universal rule *vā chhandasī*.

Note:—The word *pati* being treated as *ghi*, takes *nā* in the Instrumental by VII. 3. 130. S. 214.

Note:—*कुलुञ्चानां पत्ये* or *पत्ये नमः* salutation to the lord of the Kulunchas.

Why do we say ‘when used in connection with a noun in the genitive case’? Observe *मया पत्या करदृष्टिर्यथाहः* ।

Why do we say ‘in the Chhandas’? Observe *पार्थस्य पत्ये* ।

Here we repeat the sūtra *यविभम्* S. 231, for the purposes of certain *vārtikas* which apply to the Vedas.

३३८९ क । यच्च भम् । १ । ४ । १८ ।

3389A. And when an affix, with an initial *य* or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with *सु* and ending in *क*, follows, not being *Sarvanāmasthāna*, then what precedes, is called *Bha*.

The word *यच्च* is in the 7th case meaning, ‘when *य* or *अच्* follows,’ and by the last *Vārt.* of Sūtra I. 1. 72, it means; ‘when an affix beginning with *या* or *अच्* follow.’

Vārtika:—The words *नभस्*, *अङ्गिरस्* and *मनुष्य* should be treated as *Bha* when the affix *वत्* (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus *नभस्यत्* ‘like the sky.’ *अङ्गिरस्यत्* ‘like the Angiras.’ *मनुष्यत्* ‘like the man.’ By being *Bha*, the *क्* is not changed into *र्* which it would have been, had it been a *pada* (VIII. 2. 66 S. 182.)

The word मनुस् is formed by the affix उन् of the Unāli sūtra (II. 115) janerusi, by being diversely applied to मन्. The word मनुस् being treated as Bha, the sūtra VIII 3. 59. S. 212 applies, and च is changed to ज् ।

Vart :—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वृषु and वृषव follow. Thus वृषववसुः वृषववसवस्ते. Here had the word vṛṣhan been treated as pada, the न would not have been changed into ञ (VIII. 4. 37. S. 198) ; and this न would have been dropped before the affix vasi by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sūtra VI. 4. 134. S. 231 apply, because the word is not an aṅga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषवसवः ।

३३८० । अयस्मयादीनि च्छन्दसि । १ । ४ । २० ।

यानि च्छन्दसि साधूनि । भवदसंज्ञाधिकारादधीशोऽयं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्ति-
कम् । उभयसंज्ञान्वयोति वक्तव्यमिति । + । “ स सुष्टुभास ऋकृता गणोन ” । पदत्वात् कुत्वम् ।
भत्वात्तत्त्वाभावः । जसत्त्वविधानाधीशः पदसंज्ञाया भत्वात्तत्त्वाभावात् । “ नैनं द्वित्वनृत्यपि
वाजिनेषु ” । अत्र पदत्वाद् जसत्वम् । भत्वात्तत्त्वाभावः । “ ते प्राग्धातोः ” ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vārtika—

Vart :—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋकृत् formed by ऋक् + कृत् the कृ is first changed into कृ by treating the word rich as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the कृ is not changed into कृ before कृत्. For had it been Pada, the form would have been ऋक्कृत् ‘Rigvat.’ These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature. Thus स सुष्टुभास ऋकृता गणोन (Rig Veda IV. 50. 5).

Similarly in the sentence नैनं द्वित्वनृत्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X. 71. 5) the word वाजिन is formed from वाच् + जन् (=वाचां जनः ‘lord or master of speech’). Here vāch being treated as a Pada, the च is changed to ज् ; and then being treated as a Bha, the ज् is not changed to a guttural. Similarly अयस् + यय = अयस्सय ‘made of iron.’ Here the word अयस् is treated as Bha and hence the य is not changed into र. Thus अयस्सयं ययं ‘iron-made coat of mail.’ अयस्सयानि ययानि ‘iron vessels.’ The present form of this word is अयस्सयं ।

Now we repeat the sūtra R. 80. S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राग्धातेः । १ । ४ । २० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । छन्दसि पर्यपि । १ । ४ । २१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

* As वायविन्द्रश्च सुव्यक्त आयातसुयनिष्कृतम् ॥ मन्त्रित्वा धिया मरा (Rig. 1. 2. 6).

In this we have आयातसुय instead of उपायातम् 'Vāya and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३८२ । व्यवहितश्च । १ । ४ ८२ ।

‘हरिभ्यां याजोक्तं वा’ ‘वा मन्त्रे रिन्नु हरिभिर्याहि’ ।

3392. In the Chhandas (Veda) these gati and upasargi are also seen separated from the verb by intervening words.

As हरिभ्यां याजोक्तं वा (for हरिभ्यां आयाहि योक्तः).

Here वा is separated from the word याहि by the intervening word योक्त. So also in the sentence वा मन्त्रेरिन्नु हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), “O Indra! come (वा याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्त्रे: = मादयितुभिः) and color of peacock's feather.”

३३८३ । इन्धि-भक्तभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परा ऽपि लिट् कित् । ‘समीधे दस्यु हन्तमम्’ । ‘पुत्र ईधे चयवर्णः’ । अभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । ‘इन्धेचकन्दोविषयत्वाद्भूवो युक्तो नित्यत्वात् ताभ्यां लिट् कित्प्रचनानर्थक्यम्’ इति । इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. The Lit or Perfect Tense affixes after the roots indh ‘to kindle,’ and bhu, ‘to become,’ also are kit.

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्धि ending in a compound consonant will not be governed by sūtra I. 2. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध as in the following examples:—समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे चयवर्णः, (Rig Veda VI. 16. 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have अभूव, अभूविच ॥

This sūtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahābhāṣya, who says “we could have done without this sūtra. Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Veda, while in the secular literature the Perfect will be formed by क्त्वा as इन्धां चकार; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III. 4. 117. S. 3435). While भू always takes the augment युक् in the Perfect, for after bhā, the युक् comes invariably whether there be gunā or there be not-gunā. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots.”

CHAPTER II.

३३८४ । सुतीया च दोक्तव्यसि । २ । ३ । ३ ।

सुतीयाः कर्मणि सुतीया क्त्वा द्वितीया च । ‘कर्मणा कर्मिणोऽपि सुतीति’ । कर्मिणोऽपि कर्मिणोऽपि सुतीति । ‘कर्मणि कर्मिणोऽपि सुतीति’ । ‘कर्मणि कर्मिणोऽपि सुतीति’ । ‘कर्मणि कर्मिणोऽपि सुतीति’ । ‘कर्मणि कर्मिणोऽपि सुतीति’ ।

3394. In the Chhandas (Veda), the object of the verb जु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well.

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the second case-affix is also employed: as यवाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्निहोत्रं is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्रं here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this:—यस्याग्निहोत्रमभिहितमनेधमापद्यते । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये द्रवते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—i. e., an oblation." The sentence यवाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means द्रवति: or oblation. The verb जुहोति in this connection means दक्षिपति । The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)." Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sūtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रवक्षितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as द्रवते स्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhōti means pripana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्निं प्रीक्षति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागुं अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhōti means prakshepana, i. e., "he throws the yavâgû oblation (into the fire)" i. e., he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । अस्त्यपवादः । 'नामस्य तद्वहः समयां दीक्ष्युः' ।

3395. The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brāhmaṇa literature.

This debars the Genitive case require^d by II. 3. 59. S. 620. Ex. नामस्य तद्वहः समयां दीक्ष्युः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६२ ।

बडो स्यात् । 'पुष्यमृगचन्द्रमसे' । 'गोधा कात्तका दावाघाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । इत्यर्थे वतुर्धिति वाच्यम् । + । 'या खर्वेण पिबति तस्ये खर्वः' ।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुष्यमृगचन्द्रमसः or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कात्तका दावा घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard, kálaka bird, &c.' So also वायुरस्म उवा मन्वत् (R. Ved. X. 136. 7).

Var! :—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण पिबति इत्ये खर्वोवायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual.'

३३९७. यजेत्तुं करोति । २ । ३ । ६३ ।

यत्तुं कर्त्तुं करोति । यत्तुं यत्तेन वा यजते ।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. यत्तुं or यत्तेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८. यजुलं कर्त्तुं करोति । २ । ४ । ३८ ।

यदे चस्तादेवः स्यात् । यस्तां नूनम् । नुकि "मन्त्रे घस" इति स्तेलुक् । अङ्गावः । इत्यादि मे' ।

3398. In the Chhandas (Vedas), घस्त्वं is diversely substituted for चद् :

As यस्तां नूनम् ।

The words चद् and घस्त्वं are to be supplied in this sūtra from II. 4. 36; S. 3080, and II. 4. 37. S. 2427. यस्ताम् is the Aorist form of चद्; the Aorist sign ङि is elided by II. 4. 80. S. 3403. The augment चद् is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the यजुलं of this sūtra.

But the form यस्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sūtra also ordains चद् substitution for चद्. The proper example, under the present sūtra is not यस्ताम्. Hence the other example सविः (Yajur Veda, Vaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word विः = चदन 'eating.' सविः "companion in eating." It is formed by adding the affix णिन् (णि) to the चद्; as चद् + णिन्; then चद् is replaced by चत् by the present sūtra. Thus चद् + णिन्. Then the penultimate ङ of चत् is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as चद् + णिन्. Then ङ is elided by VIII. 2. 26. S. 2281, as चद् + णिन्. Then णि is changed to ण by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus चद् + णि. Then णि is changed to ण by VIII. 4. 53. S. 53. The णि is considered here as immediately in contact with चद् though technically speaking there is an elided ङ between चद् and णि. But this zero is not sthanivat, because VIII. 4. 53. is a ङादि rule; and the zero added is not sthanivat for the purposes of ङादि rule (I. 1. 58. S. 51). Thus we get चत्, which with णि, a shortened form of णिन् (VI. 2. 64. S. 1012), gives us चत्तुः ।

३३९९. हेमन्तं विदित्वा हेमन्तं च यजते । २ । ४ । ३८ ।

हेमन्तः प्रत्ययः । हेमन्तं विदित्वा हेमन्तं च यजते । हेमन्तः । विदित्वा । यजते ।

*3399. Of the compounds 'hemantásisirau' and 'ahorâtre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikarapa ञप् is ordained by II. 4. 72 S. 2493, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided; as taught in the next sūtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“ वृत्रं हनति वृत्रहा ” । “ अग्निः शयत उपरक् दधिप्याः ” अथ जुक् न । अदादिभिर्ऽपि कृत्स्ल्लुक् । “ त्रात्र नो देवाः ” । “ कुतोत्यादिभ्यः ञ्लुः ”

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikarapa ञप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adâdi; and there is sometimes even no elision in Adâdi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra,' हन् + ञप् + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अग्निः शयत उपरक् दधिप्याः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikarapa ञप् has not been elided.

In some cases the ञप् is elided even in conjugations other than Adâdi, as त्राध्वम् नो देवाः निजुरः वृकस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us," instead of त्राध्वमम् ।

Similarly ञ्लु elision of the vikarapa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyâdi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sūtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

“ दाति प्रियाणि विदुसुः ” । अन्वयादि । “ पूर्णा विवर्द्धि ” ।

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of ञप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. दाति प्रियाणि (instead of ददाति) विदुसु (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65. 4; VI. 24. 2; VII. 15. 12; VII. 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyâdi class. Thus देवा वो हविषोदाः पूर्णां विवर्द्धासिधम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII. 16. 11). Here विवर्द्धि is from the √वर्ध् "to shine." It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision. Hence वर्ध् + ञप् + ति = वर्ध् + ञ्लु + ति = वर्ध् वर्ध् + ० + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवर्ध् + ति (the ञ्लु is changed to वृ by VII. 4. 76. S. 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवर्ध् = ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवर्द्धि (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०२ । मन्त्रे वसस्वरणश्रवणद्वयं कर्मात्मनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

विमिति लोः प्राचां संज्ञा । यभ्यो लेङ्क स्यात् मन्त्रे । “ अचक्षमीमदन्त हि ” । यत्वा देवस्य “ वनचन ” इत्युपधात्तोऽपि आसिचक्षीति वः । “ माहूर्मिर्बल्य ” “ भूर्तिः प्रवह्मत्यर्थः ” ।

‘नञ्चो’ इति कुत्वम् । “सुञ्चो वेन जावः” । “मा न जाधक्” । जात् इत्याकारान्मानं यञ्चम् । “जाता जावाद्यिषो” । “पराजन्भारभूयथा” । “अकचुषातः” । “त्वे रविं जगुषांशो अनुगमन्” । मञ्चयत्वं प्राक्प्रत्ययानुवचनञ्चम् । “अजत या अत्य दन्ताः” । विभावानुवर्तने च । “न ता अभूयचकनित् द्वि सः” ।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयेऽध्यायः ।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is *luk-* elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs चस् ‘to eat,’ हृस् ‘to be crooked,’ यञ्स् ‘to destroy,’ च् ‘to choose,’ ‘to cover,’ दृस् ‘to burn,’ verbs ending in long जा, वृस् ‘to avoid,’ कृस् ‘to make,’ गमिस् ‘to go’ and जनिस् ‘to be produced.’

The word नि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from चस् the substitute of अद् we have अचन् in the sentence, अचन् नमो मदन्तश्चि “Well have they eaten and rejoiced.” (Rig. I. 82. 2).

NOTE:—Thus in the Aorist of अद्, there comes चस् (II. 4. 37. S. 2427); the sign of the aorist is elided by this *sutra*. The penultimate अ of चस् is elided by VI. 4. 98. S. 2363; and च is changed to क by VIII. 4. 55. S. 121, and क is changed to वृ by VIII. 3. 60. S. 2410; thus we get वृ, then we add the augment अद् which with the third person plural affix अन्, gives us अचन् न

From the verb वृच् we have साङ्गिर्मन्त्रस्य त्वम् । The साङ्गिर् is the aorist 3rd Pers. Singular, of वृच् । Thus वृच् + लिप् + ति = वृच् + o + ति (S. 3402) = हृच् + त् (the elision of वृ is by III. 4. 100. S. 2207). The गुण takes place by VII. 3. 84. S. 2168; and then the त् is elided by VI. 1. 68. S. 242.

From नञ् we have प्रयक् in the following verse मानः चण्डो अरच्यो धूर्ति प्रयक्ष्मर्त्यस्य । रक्षा योऽन्नमनयस्यते । ‘Let not the foeman’s curse, let not a mortal’s onslaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati.’ (Rig. I. 18. 3.) The ञ् of नञ् is changed to कृ by VIII. 2. 63. S. 431.

The word च् in the *sutra* includes both वृच् and वृज्, as the word वेन in the following प्रजन् जज्ञानं मम पुरस्ताद्विनी मतः सुञ्चो वेन जावः । वसुध्नुषा उपमा अत्य विष्टाः सतश्च योनिमत्तश्च विष्टः । (Yajur veda 13. 3).

From दृच् we have जाधक् as in इरस्त्वयभिने । नैववस्यो मादृक्करीः पयसा मां जाधक् । “Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk, nor spurn us from thee.” (Rig. VI. 61. 14).

The word जात् means verbs ending in long जा, as जा ‘to be full.’ Thus, विश्वं देवावापुदगादनीकं चक्षुर्नि स्य यदक्षयान्तेः । जाता ज्वावा दृषिषी यन्तरिषं सूर्यं जात्मा जगत्सत्यमु यञ्च । (Rig I. 115. 1.) “The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven.”

The root वृच् gives us वृक्, as in the following verse:—मा नो अस्मिन्महायने वरा जग्ं भारभूयथा । संजग्ं वीरविं जय । (Rig VIII. 64. 12). “In this great battle cast us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it.”

From कृच् we have कचन् as in the following verse: कचन्नुषादोवसुषाणि &c. (Rig Veda I. 92. 2.) “The Dawns have brought distinct perception as before.”

From *जन्म* we have *जन्मन्*; as in the following verse : *यनेव यन्तं जनुभिर्वसन्तैश्च
श्वैरपि जानवांसो जनुमन् । कर्त्तव्येभ्यो दत्तं तं दत्तं यथावन्तं विश्रुता दीदृश्वोऽः ।* (Rig Veda
VI. 1.3)."

From *जन्* we have *जन्तु*; as *जन्तु वा चत्थ दन्ताः* : "This is an example from
the Brāhman literature, as the word *जन्* in the sūtra refers also to the Brāhman
literature.

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option"
is understood in this sūtra. Thus *न ता जनुमन् &c.* (Rig Veda. V. 2. 4.) "These
seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयामकप्रजनयामकचिकयामकपावयामक्रियाविदामकचिति
हन्वसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुकि 'जाम्' 'जम्' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीषद-
चिति लोके । प्रजनयामकः । प्राकीरनदिकथः । चिकयामकः । अवेदीदृश्वोऽः जिनोतिराम्भुवन्
कुत्वं च । रमयामकः । अरीरमत् । पावयामक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामकम् । अवेदिषुः ।

3403. The forms *अभ्युत्सादयामकः*, *प्रजनयामकः*, *चिकयामकः*, *रमया-
मकः*, *पावयामक्रियाद्*, *विदामकम्* are irregularly formed in the Ohhandas
with the augment *जाम्*, and the auxiliary verbs *जकृ*, *क्रियात्*, and
जकन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (*जुह्व*) of the caus-
atives of the roots *सद्* 'to sit', *जन्* 'to be born,' and *रम्* 'to sport;' to which
the affix *जाम्* is added. The third is the Aorist of the root *जि* 'to collect,' to
which *जाम्* has been added after the reduplication and the change of *ज* into *क*
of the root. The auxiliary *जकः*; which is the 3rd Person Singular Aorist of *कृ* is
added to all these four. The fifth is derived from the root *वृ* 'to blow, to purify.'
by adding the causative affix *जिङ्*, annexing the affix *जाम्* before the terminations
of the Depedictive (*जानी जिङ्*) and then using after the form so obtained, the
Benedictive of *कृ*, *क्रियात्*. The last is the Aorist of *विद्* 'to know,' to which
जाम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of *कृ* i. e., the auxiliary
जकन् is employed. These are the archaic forms; their modern forms are as
follow :—*अभ्युदसीषदत्*, *प्राकीरनत्*, *अवेदीत*, *अरीरमत्*, *पाव्याद्*, *अवेदिषुः* ।

NOTE :—The word *अभ्युत्सादयामकः* is formed by adding the prepositions
abhi and *ad* to the Causative root *सादि* । *सादि* with *जाम्* becomes *सादयाम्*, to which
is added *जकः* the 3rd pers. Singular Aorist of *कृ* "to do." Thus *कृ* + *जिज्* + *तिप्*
= *कृर्* + *जिज्* + *त्* = *कृर्* + *o* + *त्* (II. 4. 80. S. 3402) = *कृर्* + *o* + *o* (VI. 1. 68. S. 252);
which with the augment *जद्* becomes *जकृ* or *जकः* । This auxiliary *जकृ* is added
to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed
with *जाम्* and *जकृ*, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81,
S. 2238. The regular Causative Aorist is *अभ्युदसीषदत्* (*सादयामकृ* = *असीषदत्*). The

Causative सदि is shortened to सदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix च्च् by VI. 1. 11. S. 2315. Thus सद्सद्. Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the च्च् is changed to च्. Thus we have सीषद् + च्च् + त् = सीषदत्.

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikarapa उ is not added because of the prohibition III. 4. 116. S. 2215, and then there is रि by VII. 4. 28. S. 2367.

३४०४ । गुपेच्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

एतेष्वद्वा । 'गृहान् कूगुपतं युवम्' । अगोपित्वर्थः ।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' च्च् is optionally the substitute of स्ल in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix चाप (II. 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यत् गृहान् कूगुपतम् 'Mitra and Varuṇa protected these our houses.' The other forms are अगोपितम्, अगोपिटम् or अगोपापिटम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्देयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

एतेष्वद्वा न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयोः' । 'मा त्वाग्निध्वनयीत्' ।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' रल 'to send' and अर्दे 'to go or to beg' च्च् is not the substitute of स्ल in the Chhandas.

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयोः (Rig Veda I. 53. 3.) मात्वाग्निध्वनयीत् धूमगन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयोः in the Vedas; औनित् in the classical literature; so also ध्वनयीत्, रेलयीत् and अर्दयीत्; their classical forms being अदिध्वनत्, रेलितत् and अर्दितत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pāṇini VII. 2. 5.

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५८ ।

एतेष्वद्वा । 'इदं तेभ्यो ऊरं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'यत्नानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' च्च् is the substitute of स्ल when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose'. The classical Aorist of these verbs are अकारीत् अमरत्, अदारीत् and अरुहत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्यो ऊरं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्नानोः सानुमारुहभ्यश्छन्दसम् (Rig. Ved. I. 10. 2).

३४०७ । छन्दसि निष्ठव्यदेवभूयप्रणीयोक्षीयोच्छिष्यमर्यस्तयोध्ययकन्यकान्यदेव-यज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यस्तवाद्यभावास्तवाव्योपवाय्यपृष्ठानि । ३ । १ । १२३ ।

ऊनतेति स्पूर्वात्स्वपि प्राप्ते षण्त् । आद्यन्तयोर्विधयोः निष्ठा षण्त् च । 'निष्ठव्ये निष्ठीत यमुकामः' । देववृद्ध ३। पदे भूयतेर्भुवोर्देवो कर्त्तव्यश्च । 'यत्नानो वा उ देवभूय' । ३ । १२३ ।

प्राथ्यां नयतेः क्यप् । प्रणीयः । उचीयः । उत्पूर्वाच्छिन्नेः क्यप् । उच्छिन्नः । 'मृद्' 'सृज्' 'धृ' शभ्यां यत् । मर्षः । स्तर्षा । स्त्रियामेवायम् । ध्वयः खनेयययते । खन्यः । खान्यः । यजेयः । 'गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्याये' । आङ् पूर्वात्पृच्छः क्यप् । 'आपृच्छयं धकणं वाज्यवर्ति' । लीयतेः क्यप् । प्रतिषीयः । ब्रह्मणि वदेत्येत् । ब्रह्मवाक्यम् । लोके तु 'वदः सुवि क्यप्' (२८५४) इति क्यप्यते । भवतेः स्तोत्रेण यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्छिन्नेः उपवायः देवयज्य एव उत्तरपदे । उपवाय्यपृष्ठम् । ' + हिरण्य इति वक्तव्यम् + ' । उपसेवपृष्ठमेवायम् । 'मृद्' सुखने 'एव च' इत्यस्मादिगुणधलक्षणः कः ।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्कर्ष्य, देवहूय, प्रणीय, उचीय, उच्छिद्य, मर्ष, स्तर्षा, ध्वय, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीय, ब्रह्मवाक्य, भाव्य, स्ताव्य and उपवाय्यपृष्ठ ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्कर्ष्य is derived from the root कृत् 'to out,' with the preposition निस्, and the affix ययत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III. 1. 110. S. 2859 ; निः + कृत् + ययत् = निः + कृत् + य (the root कृत् transformed into कृ by transposition) = निष्कर्ष्य. As निष्कर्ष्ये चिन्वीत् ययुक्तामः ।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root हूयते 'to call' or 'हू' 'to in-voke,' the affix क्यप् and the upapada देव; the vowel of the root is then lengthened and the augment त् (VI. 1. 71) is not allowed, देव + हू or हू + क्यप् = देवहूयः । Thus स्पर्शन्ते वाङ् देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also व + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उचीयः ; उत् + शिद् (to leave) + क्यप् = उच्छिद्यम् ; मृ (to die) + यत् = मर्षः ; सृ + यत् = स्तर्षा ; इति always feminine. धृ (to bend) + यत् = ध्वयः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + ययत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्याये । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्यः । Thus आपृच्छयं धकणं वाज्यवर्ति (Rig. Ved VII. 107. 5). प्रति + सीव (to sew) + क्यप् = प्रतिषीयः ; ब्रह्मण्य + वद (to speak) + ययत् = ब्रह्मवाक्यः, in secular literature both क्यप् and ययत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + ययत् = भाव्यः ; स्तु (to praise) + ययत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + ययत् + पृष्ठ = उपचय्यपृष्ठम्. *Foot:*—This last word is formed then only when the word पृष्ठ follows : and when the sense is that of 'gold.' When it does not mean 'gold,' the form is उपसेवपृष्ठम् । The root पृष्ठ is read along with मृद् in the Tuddāli class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८ । छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् । ३ । २ । २० ।

वभ्यः कर्मण्युपपेद इत्यस्यात् । 'ब्रह्मवनि' न्या ब्रह्मवनिम् 'उत नो गोवणिं धियम्' । 'ये यथां परिहरयः' । असुरलो परिहरी । 'इतिर्मयीनामभि' ।

3408. In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रत् 'to protect' and मृ 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus अश्वनिं त्वा अश्वनिम् (Vaj. San. I. 17, V. 12, VI. 3); इत मे गोवनिं (Rig. Ved. VI. 53. 10), यो ते इवानो वधिरथी (Rig. Ved. X. 14. 11) इन्द्रा वातुमान-
भवत् पाराशरो इविर्मधीनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21).

३४०९ । कन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

विशः स्यात् । एतनावाद् ।

3409. In the Chhandas, the affix **सि** comes after the verb **सह** 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As एतन् + सह + विश = एतनावाद्; nom. sing. एतनावाद् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral व by VIII. 3. 56, and the ह into ट by VIII. 2. 31. The final न् of एतन् is lengthened by VI. 3. 137. See Rig. Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहह्व । ३ । २ । ६४ ।

वाग्वत् । द्वित्वाद् । वाग्विशेष उत्तरार्धः ।

3410. The affix **विश** comes after the verb **वह** 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As वष्टवाद् 1st sing. वष्टवाद् 'carrying a *prashtha* measure;' so, द्वित्वाद् ।

The division of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वह only is carried and not of ह्व. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ड्युट् । ३ । २ । ६५ ।

व्यु वसेव्युद् स्याच्छब्दः । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीषवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix **ड्युट्** comes after the verb **वह** when it is in composition with the words **कव्य** 'oblation of food to deceased ancestors,' **पुरीष** 'faeces' and **पुरीष्य** 'water.'

As कव्यवाहनः पितृणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitras*;' पुरीषवाहनः 'carrier of water;' पुरीषवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long **ई** ।

३४१२ । हव्येनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्वा हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहवत्' इति विद्वेज 'हव्यवाहनमिदमग्निः पितृभ्यः' ।

3412. The affix **ड्युट्** comes in the Chhandas, after the verb **वह** 'to carry' when it is in composition with the word **हव्य** 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a śloka (fourth part of a stanza).

As अग्निर्वा हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods,' Yaj. Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a páda, or at the beginning, the form is **वृषवाङ्**; which is derived by adding the affix **विष्** (sútra 3110). As **वृषवाङ्निरसुरः पितरं नः** 'the never-decaying *Āgni* or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । जनसन्जनकमगसो विट् । ३ । ३ । ६९ ।

'विट्त्वनेप्—' (३६८२) इत्यात्वम् । जन्मानोकाः । 'मेषा इन्द्रो नृणां जनि' । 'समो-
तेतनः' (३६४५) इति इत्यम् । 'इव सुमेधिर्यजिन्वा इवावजन्' । 'वा दधिकः अवसा यज्ज कष्टी' । 'अयेगः' ।

3413. The affix **विट्** (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs **जन्** 'to be born,' **सन्** 'to be-stow,' **जङ्** 'to dig,' **जम्** 'to pace' and **गम्** 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long वा ।

The words **जन्वसि** उपसर्गे and **सुपि** are understood in this sūtra. The verb **जन्** includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen,' so also **सन्** means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix **विट्** the latter **ट्** is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S. 2982, by which rule the final nasal of **जन्**, **सन्** &c., is replaced by long वा when the affix **विट्** follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As **जम् + जन् + विट् = जङ्गाः** (Rig Ved. VII. 34. 16), 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); **नेजङ्गाः** 'born in the heaven i. e. God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from **जन्**—**मेषाः** 'acquiring or bestowing cows' (VIII. 3. 108. S. 3645); **मेषा इन्द्रो नृणां जनि** 'O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From **जङ्**—**विडङ्गाः** 'digger of lotus stalk'; **वृषङ्गाः** 'digger of well.' From **जम्**—**दधिकः** 'who gets milk' as, **वा दधिकः अवसा यज्ज कष्टी** (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40: 5). From **गम्**—**अयेगाः उन्नेतृणाम्** 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहोऽव्ययस्युरोहाद्यो विवन् । ३ । २ । ७५ ।

'श्वेतवहादीनां इत्यद्वयं वक्तव्यम् + यन् पठन्तीति तच्च विवन्ः पवादे इत्यव्यय-
व्ययः । श्वेतवाः । श्वेतवाही । श्वेतवाहः । उवचानि उवयेव शंसति उवयथा वक्तमानः ।
उवयवाही । उवयवाहः । पुरो दावपते पुरोहाः ।

3414. In the Mantra the affix **विवन्** comes after the words **श्वेतवह**, **उवयवस्** and **पुरोहाश्**॥

The above words contain both the verb and the upapada; the 'fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix **विवन्** comes after the verb **वच्** preceded by the upapada **श्वेत** as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object. As **श्वेता यन् वचन्ति = श्वेतवाश्** nom. sing. **श्वेतवाः** 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII. 2. 67. S. 3416.

The affix **विवन्** is applied to the verb **शंस** 'to praise' when preceded by

the word उक्त्व as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As उक्त्वानि उक्त्वैर्वा यजति = उक्त्ववाह, nom. sing. उक्त्वयाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The यिञ् is applied after the verb दाह to give, preceded by पुरो, and ह is changed into व, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाहयन्ति वनं = पुरोडाह, nom. sing. पुरोडाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vart :—The augment इस् is added to the words ज्वेतवाह &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations ज्वेतवाह becomes ज्वेतवस्. Therefore its Instrumental dual is ज्वेतवोभ्याम्, pl. ज्वेतवोभिः.

The augment इस् is not applied before सर्वनामस्त्वान् and ३ terminations. As ज्वेतवाहो, ज्वेतवाहः. The whole declension this of word is given below :—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	ज्वेतवाः	ज्वेतवाहौ	ज्वेतवाहः
Acc.	ज्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ina.	ज्वेतोहा	ज्वेतोभ्याम्	ज्वेतोभिः
Dat.	ज्वेतवाहे	Do.	ज्वेतवाह्यः
Abl.	ज्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	ज्वेतवाहोः	ज्वेतवाहाम्
Loc.	ज्वेतवाहि	Do.	ज्वेतवःसु
Voc.	ज्वेतवाः or ज्वेतवः		

३४१५ । अवे यज्ञः । इ । २ । ७२ ।

अवयाः । अवयाहो । अवयाजः ।

3415. In the Mantra the affix यिञ् comes after the verb. यज् 'to sacrifice' when in composition with the word अव्.

As अवयाज्, nom. sing. अवयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं यज्ञे वरुणस्यावधो अग्निः 'Thou art the priest of Varuṇa in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sūtras in which the *anuvṛtti* of यज् only runs. This word is thus declined :—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	अवयाः	अवयाहौ	अवयाजः
2nd.	अवयाहं	अवयाहौ	अवयाजः
3rd.	अवयाजा	अवयोभ्याः	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः ज्वेतवाः पुरोडाहव । ८ । १२ । ६७ ।

वने संयुजो वतदीर्घा निपात्यन्ते । वाहुवचयाः ।

3416. The ह substitution of VIII. 2 66 S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयाज्, ज्वेतवाह and पुरोडाह giving the irregular forms अवयाः, ज्वेतवाः and पुरोडाः.

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, as

cause VI. 4. 14 does not apply to it. Thus *वे अवेतवाः*, *वे पुरोदाः* : By force of *अ* in the sūtra, we form *उपयया* also similarly.

३४१७ । त्रिषुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपयदे यजेदिच् । उपयद् ।

3417. The affix *विच्* comes after the verb *यज्* when *उप* precedes, in the Chhandas.

As *उपयङ्गभिर्धर्मैः सहन्ति* 'they carry it up with the उपयङ्ग formulas,' उपयङ्ग is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । आतो मनिङ्कनिङ्गनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुपुपुपुर्गं षोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्वयः प्रत्ययाः स्युः । आतिङ्ग सुदामा । सुधीया । सुपीया । भूरिदाया । दत्तपाया । त्रिच् । कीनालयाः ।

3418. The affixes *मनिन्* (मन्), *कनिप्* (क्न्), *वनिप्* (क्न्) and *विच्* come in the Chhandas, after verbs which end in long *आ*, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include *विच्*. Thus *सुदा + मनिन्* = *सुदामन्*, 1st sing. *सुदामा* (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally'; *सुधी + कनिप्* = *सुधी + क्न्* (VI. 4. 66 = *सुधीक्न्*, 1st sing. *सुधीया* 'having good understanding'; *सुपा + कनिप्* = *सुपीक्न्*, 1st sing. *सुपीया* 'a good drinker,' *भूरि + दा + वनिप्* = *भूरिदाक्न्*, 1st sing. *भूरिदाया* (Rig. II. 27. 17) 'liberal'; *दत्तपाक्न्* 1st sing. *दत्तपाया* (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix *विच्* is also included in this aphorism. As *कीनाल + दा + विच्* = *कीनालया* (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । वहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपयदान्तेरेपि दन्तेर्बहुलं क्तिप्स्यात् । मातृया । पितृया ।

3419. In the Chhandas, the affix *क्तिप्* diversely comes after the verb *हन्* 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains *क्तिप्* in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As *मातृया सप्तमं नरकं प्रविशेत्* 'may the matricide enter the seventh hell'; so also *पितृया* 'patricide.'

Diversely we find also *मातृयातः* and *पितृयातः* :

The Past participle *Nishṭhā* is generally formed by *त्त*, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes *कानच्* and *कृत्* as already taught in the sūtras III. 2. 105 S. 3093; III. 2. 106 S. 3094; III. 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत कर्मण्ये । 'अर्धं व्याप्ताप्यधिकी आतताज' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix *लिट्* comes after a *कर्म*, with the force of Past participle, and Past tense in general.

As **अर्धं द्यावापृथ्वीं जामेताम** 'I stretched the heaven and the earth,' Here the word **जामेताम** has the force of *alsthā*.

३४१८ क। लिटः कान्तवा । ३ । २ । १०६ ।

3418 B. In the Chhandas the affix **लिट्** is optionally replaced by the affix **कौनच्** i.e., the affix has the force of the Perfect.

As **अग्निं विज्वानः** 'he consecrated the fire,' **सोमं सुषुदीकः** 'he pressed the soma juice.'

This affix comes after those verbs only which take *Atmanepada* terminations. See I. 4. 100. **हस्तुजान** (Rg Veda I. 3. 6).

३४१८ ग। क्सेश्च । ३ । २ । १०७ ।

हन्ति नि : कान्तसूया स्तः । 'वक्राणां वृष्टिः' । 'यो नो जग्ने जरिवाँ जघायुः' । 'एन्द्रस्य चन्द्रात्परं क्रावाँ क.उक्तयः' । 'कवेः कन्दति' (३१५०) । उक्तयः स्व तु । जघायुः । 'अरजधिकारे जवस्यै हन्ति वायी' । 'कौस्तुभे कवेः' । 'देवस्य रजितुः सवे' ।

3419 C. In the Chhandas the affix **क्सु** is optionally the substitute of **लिट्** i.e., the *kvasu*-formed word has the force of the Perfect.

As **अक्षिचक्षे** 1st sing. **अजिवान्** 'eaten' (Yaj. VIII. 19); **अपिचक्ष** 1st sing. **अपिवान्** 'drunk.'

Thus **वक्राणां वृष्टिं पीब्यन्** (Rig Veda VIII. 7. 22).

यो नो जग्ने जरिवान् जघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word **जरिवान्** is formed from the root **रि** 'to give,' with the affix **क्सु** having the force of Perfect. The Negative Particle **अ** is added. Thus **रा + क्सु = रा रा + वस् = र रा + वृ + वस्** (VII. 2. 67 S. 3096) = **ररिवस्**. The Nom. Sing. is **ररिवान्** "a generous man." **जरिवान्** "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657, the affix **क्वच्** is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self*. The following *vārtika* makes an exception in the Vedas.

Vart :—In the Vedas, the affix **क्वच्** is added after the word **अथ**, even when the wish is with regard to another. As **मा त्वा युक्ता जघायवो विदन्**. Here **जघायु** (pl **जघायवः**) is formed by *kyash*, **उ** being added by III. 2. 170. S. 3150, and **क्व** is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus **अथ + क्वच् = अथ + व = अथ + व + उ** (III. 2. 170. S. 3150) = **अथा + यु** (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sūtra III. 3. 56. S. 8231, the affix **क्वच्** is added to roots ending in **ञ** or **ञ्**, but in the Vedas this affix is added even after roots in **उ** or **ऊ** by the following *Vārtika*.

Vart :—The words **जय** and **सवे** are formed by the affix **क्वच्** and they occur in the Vedas. As '**उर्वारस्तु मे जयः**,' '**देवस्य उजितुः सवे** (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots **जु** and **सु** would have otherwise taken the affix **क्वच्**. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See Rg. I. 112. 21, and Yaj. XI. 2.

३४२० । मन् दुषेवयममविदुमवीरा उवातः । ३ । ३ । ८६ ।

दुषादिभ्यः तिङ्न्त्यात् । **उ** वेदितात् । '**द्विदि** द्विदि' । '**सुवमिदये**' । '**वक्राणो वृष्टिः**' । '**अर्धं नो जग्ने**' । '**जवस्यै हन्ति**' । '**जितः**' । '**सुतिः**' । '**जग्ने वा जग्निं पीतये**' । '**रात्री जगामोमयाह**' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :- 'vrish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhū' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'rā' (to give).

The construction of this sūtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टिः 'raining'; इष्टिः 'wishing'; पक्तिः 'cooking'; मतिः 'thinking'; विक्तिः 'knowing'; भूतिः 'being'; यीतिः 'consuming'; रातिः 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda II. 6. 5).

सुसमिष्टये (Rig Veda VI. 70. 4).

पचात्यक्तीकृत (Rig Veda IV. 24. 7).

मय्यसी मतिः (Rig Veda VIII. 74. 7).

भूतिमूढिमः (Rig Veda I. 161. 1).

अग्न आयाहि यीतये (Rig Veda VI. 16. 10).

रातिं स्वामोभवासः (Rig Veda VII. 1. 20).

३४२१। कृन्वसि गत्यर्थेभ्यः । ३ । ३ । १२९ ।

ईवदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्च कृन्वसि युज्यात् । खनेऽपवादः । मृषसदनोऽग्निः ।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'ishad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This declares the affix कृन् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus मृष-सदनोऽग्निः । मृषसदनमन्तरितम् । See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि कृश्यते । ३ । ३ । १३० ।

गत्यर्थेभ्यो येन्ये धातवस्तन्भ्योऽपि कृन्वसि युज्यात् । 'सुवेदनामकणोद्ग्रहणे गाम्' ।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुवेदनाम कणोद् ग्रहणे गाम्; so also सुवेद नाम कणोद् ग्रहणे गाम् ॥ (Rig Veda X. 112, 8).

३४२३। कृन्वसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धातुवर्गानां संबन्धे सर्वकालेष्वेते धातुः । पक्षे यथास्य प्रत्ययाः । लुङि । 'देवो देवेभिरागमत्' । लोट्ये लुङ् । 'वदं तेभ्यो अरं नमः' । लङ् । 'अग्निमन्वा द्योतारमशुनीतारं यजमानः' । लिट् । 'अद्या ममार' । अद्या निघट् इत्यर्थः ।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्ध and कृन्वतस्त्वाम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni I came hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भूतस्य इवेतस्य वदं तेभ्योऽङ् नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. 85. 17). Here वङ् is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमया होतारमवृणीताय यजमानः । Here लङ् is used instead of लट् ।

So also अथा ममार = अथा मियते । Here लिट् is used instead of लट् ।

NOTE:—अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गम्लृ has an indicatory लृ in the Dhātupāṭha and belongs to Pūshādi class.

अकारम् here लि is replaced by अङ् by sūtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus क + अङ् + स. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकारम् “I did.”

अवृणीत from वृञ् ‘to choose’; add लङ्, and क्ता vikaraṇa because the root belongs to Kṛyādi class. Then there is long ई by VI. 4. 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत ॥

३४२४ । लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विधाद्यादि हेतुहेतुमद्भावादि च धातेर्लेट् स्याच्छन्दसि ।

3424. The affix ‘Leṭ’ is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sūtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their व thus ति becomes त्, सि becomes स् । Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप्, vikaraṇa sometimes causes Vrid-dhi also.

३४२५ । सिष्णुलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ ।

लेट्सिष्णुमिती लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

3426. In the Parasmaipada affixes the ‘i’ is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the preceding Aṣṭādhyāyī sūtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७ । लेटोऽडाटो । ३ । ४ । ९८ ।

लेटः ‘अट्’ ‘आट्’ एतावागमौ स्तः । तौ च पितौ । ‘+ सिष्णुलं गिद्धस्तव्यः +’ । वृद्धिः । ‘७ या आर्ध्वं सारिषत्’ । ‘सुपेशस्कारति जोषिषत्’ । ‘आ साविदश्वसनाय शब्दः’ । सिप् हलोपस्य चाभावे । ‘पतति विद्युत्’ । ‘प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवति’ ।

3427. The‘augments ‘aṭ’ and ‘āṭ’ are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augment अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत् ; सारिषत्, मान्दिषत् ; similarly वत् + आट् + ति = पतति; व्यावर्षति । See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vṛtt :—The vikaraṇa सिप् is treated as शित् and therefore causes Vrid-dhi.

Thus from the root वृ we have सारिषत्, as वृ + सिप् = वृ + सिप् + तिप् = वृ + इट् + सिप् + तिप् = सार + इ + सि + ति = सारिषत् । Thus वृ व आर्ध्वं सारिषत् ।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिशेवनयोः ; as in सुपेशस्कारति जोषिषत् ।

Similarly **अवाचिष्यत्** from **अवाचिष्ये**, as in the following—
आ सावित्रदर्शनाय नमः (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no **सिच्** added, and the **च्** of the Personal-endings is not elided, then we have forms like **पतति दिव्युत्** and **प्रियः सूर्यप्रियो अनाभवाति** (Rig Veda V. 37. 5)

In fact **लेट्** is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

I.—Present.—लेट्

I. भवति	भवतः	भवन्ति
भवति	भवातः	भवान्ति
II. भवसि	भवथः	भवथ
भवसि	भवाथः	भवाथ
III. भवामि	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I. भवत्	भवतः	भवन्
भवत्	भवातः	भवान्
II. भवः	भवथः	भवथ
भवः	भवाथः	भवाथ
III. भवाम्	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

III.—Present Conditional.

I. भविषति	भविषतः	भविषन्ति
भविषति	भविषातः	भविषान्ति
II. भविषसि	भविषथः	भविषथ
भविषसि	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषामि	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I. भविषत्	भविषतः	भविषन्
भविषत्	भविषातः	भविषान्
II. भविषः	भविषथः	भविषथ
भविषः	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषाम्	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I. भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
भाविषति	भाविषातः	भाविषान्ति
II. भाविषसि	भाविषथः	भाविषथ
भाविषसि	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषामि	भाविषावः	भाविषामः
	भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I. भाविषत्	भाविषतः	भाविषन्
भाविषत्	भाविषातः	भाविषान्

II. भाविषः	भाविषवः	भाविषव
भाविषाः	भाविषावः	भाविषाव
III. भाविषाम्	भाविषावः	भाविषावः
	भाविषाव	भाविषाव

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेडुनमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाय । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाय or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sūtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९९ ।

लेट आकारस्ये स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयेते' । आतामित्याकारस्येकारः । विधि-
सामर्थ्यादाट ऐत्वम् न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'ā' of आताम् and आताम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयेते, मन्त्रयेथे, करत्रेते, करत्रेथे । Why is not the augment आद् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आद् would be superfluous, and the sūtra enjoining आद् ought to have enjoined ऐद् at once.

सुतेभिः सुप्रयसा मादयेते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to ऐते ॥ The regular form यते the आ is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233.

The आ of the augment आद् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजति &c. यो यजति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतेऽन्यत्र । ३ । ४ । ९९ ।

लेट् एकारस्य 'ये' स्माहो । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीये' । 'यहागृह्यान्ते' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयेते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sūtra.

Thus ग्रथे, ईग्रि &c, in the following examples :—सप्तानि ग्रथे, ऋग्वेद पशूनामीये, मदया एव वो यहा गृह्यान्ते, मन्त्रयत्यान्यत्र यः पात्रागृह्यान्ते । And in the alternative we have simply ऐ, as यत्र क च ते मनो तत्रम दधसउत्तरम् ।

NOTE:—ईग्रि from the root ईग्र ऐग्रथे । It is the 1st Pers. Sing. The Atmanepada Personal ending इद् of the 1st Pers. Sing. is changed to ऐ । This इ is not elided by. III. 4. 97. S. 3426, because that sūtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, then ए changed to ऐ by this sūtra.

गृह्यान्ते from यति in the Passive. The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural ऋ or अस्ति । The Personal ending takes the augment आद् and becomes आस्ति ॥ The र of ग्रह is changed to ऋ by VI. 1. 16. S. 2412, and the इ of अस्ति is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, and this ए is changed to ऐ by the present sūtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पयवन्थ आशङ्कायां च नदं स्यात् । 'अहमेव पशूनामीये' । 'नेज्जिह्मायन्ता नरकं पताम' ।
हवः वनः शानजो' (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Let' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसंवाद् means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसंवाद् ; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीये ॥ This is the reply of Râtra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripurâ. The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra." पताम is Let the final स is elided by III. 4. 98 S. 3428. मद्यदा यव वं। यदा गुह्यान्ते ॥ मद्धेयन्यान्त्येव यः पात्राययुज्यान्ते ॥ नेज्जिह्मायन्ता (or. नेज्जिह्मायन्तो) नरकं पताम ॥ (Nir. I. 11. Bohubhuk) .. जिह्मावरणेन नरकपात आशङ्कते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Let) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛitti was understood in the last sūtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikarapa रना, after the Kṛyâdi roots ending in consonants. By the next sūtra, शानच् is optionally the substitute in the Vedas,

३४३२ । कृन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । ' + हृद्यहोमश्चकृन्दसि + ' इति ह्रस्व मः । 'गृभाय जिह्रुया मधु' । 'वधान देव सयितः' । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति वन्धातेर्नलोपः । 'गृभ्यामि ते' । 'मध्याजभार' ।

3432. In the Chhandas, शायच् is also the substitute of रना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्रुया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5.) "Take up the honey with the tongue." The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as वधान पशून् 'bind the beasts.'

Vart. — In the Chhandas, म् is substituted for the ह of हृ and यह ॥ Thus गदंमेन संहरति ; मद्धव्य गृभ्याति ; सामिधेन्याजघिरे, उद्ग्राभञ्चि ग्राभञ्च ब्रह्मदेवा अशोदधन् ॥

Note:—गृभाय is derived from ग्रह् 'to seize'; the र् is vocalised by ग्रहिज्या etc. VI. 1. 16 S. 2412 ; and ह्. changed to म् by the vârtika above given. Thus ग्रह् रना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना = गृभ् + शाय (शायच्) = गृभाय 'take up thou.'

Note:—वधान is formed by शानच् ; a lîd to the root बन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415 ; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus बन्ध् + रना + हि = बध् + रना + हि = बध् + शान + हि = बध् + शान + ० = वधान 'bind or tether.'

Other examples of the change of ह into म् by the above vârtika are given below:—

गृभ्यामि ते (Rig Veda X. 85. 36). मध्याजभार'

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणाणां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छब्दति । 'आवडा शुष्णस्य भेदति' । भिनतीति प्राप्ते । 'वरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्दो वस्तेन नेवतु' । नयतेति लट् शप्सिप्पो द्वौ विकरयोः । 'इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रवम्' । तरेमेत्यर्थः । तरेतिर्विधादौ लिङ् । उःशप्सिप्वेति द्वौ विकरयोः । सुप्तिरुपपत्तिर्नराणां कालचलचस्वरकर्तृवदां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकदेवां सोऽपि च तिथ्यति काबुलकेन ।

'धुरि वैक्षिणायाः' । वैक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'अबालं ये अश्वयूषाय तर्कति' । तदन्तीति प्राप्ते । उपपद्यः परस्मैपदान्मनेपदे । 'प्रक्रमचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्बुध्यति' । बुध्यत इति प्राप्ते । 'मधोःस्युः इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुनवः । 'अथा स वीरेव अभिवि-
यूयाः' । विव्यूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'ज्योत्स्नीनाथास्यमानेन' । जुटो विषये लट् । 'तमसो गा अदुजत' । अदुजटिति प्राप्ते । 'मित्रं वयं च सूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्व व्य-
त्ययस्तुवदयते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च 'तद्वाचिनां कृतछितानां व्यत्ययः । अवादायश्च विषयेऽर्चः । अवयवे विशेषः । यङी यञ्छादारभ्य 'लिङ्पाश्रियङ्' (३४३४) इति
हकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिहस्त एव ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaraṇas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaraṇas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + शप् + ति; in stead of भिनति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhādi class; e. g. आवडा शुष्णस्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) broaks the eggs (children) of Shushpa"; so also, वरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = म + शप् + ते instead of म्रियते; the root म्र belonging to the Tudādi class. So also there are two vikaraṇas at one and the same time, in the following. इन्दो वस्तेन नेवतु 'May Indra lead by this abode'; here there is नेवतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead'; there are two vikaraṇas सिप् and शप् instead of नयतु = नी + शप् + तु; इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रवम् (Rig. VII. 48. 1). The word तद्वेम (तु + उ + सिप् + शप् + वम) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तृ and is formed by three vikaraṇas; the classical form being तरेम 'may we cross.'

Kārikā:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) लिङ् (Personal-endings), (3) उपपद्य (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to क्त and सङ्गित affixes and (11) rules relating to the affixes included in the pratyāhāra-सङ्ग (III. I. 22 to III. 1. 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् । In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies.

NOTE:—The word शास्त्रकृत् "science-maker," in the above kārikā refers to Pāṇini.

Thus:—

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि वैक्षिणायाः (Rig Veda I. 164. 2).

Here **दक्षिणायाः** (Genitive) is used instead of the Locative **दक्षिणस्याम्** ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : **अवाले ये अश्वयुवाश्च तक्षति** (Rig Veda I. 162. 6). Here **तक्षति** is used instead of **तक्षन्ति** ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepadna : as, **ग्रन्थचारिणमिच्छते** । Here **Atmanepada इच्छते** is used instead of **Parasmaipada इच्छति** ॥ Similarly **प्रतीपमन्त्र ऊर्ध्वयुध्यति** instead of **युध्यते** ॥

(4). Irregular use of Genders, as **मघोस्तृता इधानते** । Here the word **मघु** which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is **मघुः** ॥

(5). Irregular use of Person. The word **मरः** in the **Kārikā** means Person. As **अथा सर्वरीः दक्षमि वि्यूयाः** instead of **वि्यूयात्** ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root **यु** "to mix," with the prefix **वि** ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word **काल** in the **Kārikā** means the affixes denoting *time*. Thus **अवोऽग्नीम् वाधात्यमानि** । Here **लृट्** is used instead of **लृट्** । It is formed from **धा** with the affix **ग्राञ्च्** (III. 3. 14 S. 3107) and the Mood-affix **स्य** (III. 1. 33. S. 2186), and the augment **मुक्** (VII. 2. 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, **तमसो ना अदुक्षत्** । Here **द** is, not changed to **ध** । The proper form is **अधुक्षत्** ।

(8). Irregular vowels : as, **मित्रं वयं च सूरयः** instead of **मित्रा वयम्** ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of **Kārakas**. The word **कर्तुं** in the **Kārikā** means **Kāraka**; and includes the **Krit** and **Taddhita** affixes. Thus from the root **अद्** 'to eat' with the upapada **अश्च**, a compound is formed by adding the affix **अण्** । Thus **अश्च + अद् + अण् = अश्च + आद = अश्चादः** । But in the Vedas, affix **अच्** is used. Thus **अश्च + अद् + अच् = अश्च + अद = अश्चादः** । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be **अश्च + आदाय**, in the other **अश्च + अदाय** ॥

(11). The **यङ्** in the **Kārikā** is a **Pratyāhāra** formed with the **य** of III. 1. 22, and the **ङ्** of **अङ्** in III. 1. 86. There is irregular use of these affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. **यङ्** Intensive affix. 2. **यिञ्च्** Causative and **Churādi** class affix. 3. **यक्** **Kanḍu yādi** class affix. 4. **अयङ्**. 5. **ईयङ्**. 6. **यिङ्**. 7. **स्य** and **ताति** of the Future Tense &c. 8. **सिप्** of Let. 9. **याम्** of Perfect. 10. **रिप्** and **सिच्**, **वत्**, **चङ्**, and **अङ्** and **यिञ्च्** of the Aorist. 11. **यङ्** of the Passive, 12. The **vikaranyas** **यप्**, **ययम्**, **यनु**, **च**, **यनम्**, **उ**, **यना**, and the Benedictive **अङ्** । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like **भेदति** &c.

३४३४ । लिङ्ग्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

आशीर्लङि परे धातोर्ङ् स्याच्छब्दसि । 'अश्च वयम्' (२४५४) । 'मंत्रं बोधेमानये' । + 'दुधेरेवोत्तमः' । 'पितरं च दुधेरेव मातरं च' अङि तु 'अङ्गुलि'— (२४०६) इति गुणः स्यात् ।

3434. The affix **अङ्** is employed in the **Chhandas** when the affixes of the Benedictive (**आशीर्लङि**) follow.

This debars ग्रध्. The affixes of the Benedictive are *ārdhadhātuka* by III. 4. 116. S. 2315; but in the Vedas they are *sārvadhātuka* as well; see III. 4. 117. S. 3435. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्या, गा, गम, वच्, वद् शक् and वृत्त; as उपस्थेयम्; सत्यमुपगेयम्, गमेम जानता गृह्णन्, मंत्रं वाचेमानये; विदेयमेना मनसि पयिष्ठां; व्रतम् अविष्णामि तत्त्वकेयम्; स्वर्गं लोकमावहेयम्.

Vārt :—The affix अक् is employed in the Chhandas after the verb वृश्च in the Benedictivo. Had there been अक्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406; to prevent this, अक् is ordained; as पितरं च दुष्टं मातरं (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दसुभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्याधिकार उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्धधातुकौभयसंज्ञः स्यात् । 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः' । वर्धन्निवत्यर्थः । आर्धधातुकत्वादिश्लेषः । 'विशृणुष्वरे' सार्वधातुकत्वात् णुः श्रृभावश्च । 'सुष्टुतोः—' (२३८७) इति यण् । आद्रगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्ताद् वयोन्ताद्गमादेश्च किकिनौ स्तः । ते च लिङ्गवत् । 'वभिर्भञ्जम्' । 'यपिः सोमः' । 'दविर्गाः । जगिमर्धुवा' । 'जगिर्ध्वं चयमिचियम्' । किकिः । लिङ्गवद्वादादेव लिङ्गे 'कञ्चत्युताम्' (२३८३) इति गुणबाधनार्थं कित्यम् 'अहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युच्यम् । तत्पुः । अगुः ।

3435. In the Vedas this distinction of '*sārvadhātuka*' and '*ārdhadhātuka*' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sārvadhātuka* and *ārdhadhātuka* affixes. Sometimes the लिङ् and श्रिप् are treated as if they were *ārdhadhātuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः । Here the affixes of the लिङ् are treated as *ārdhadhātuka* and consequently there is the elision of the शिच् by rule VI. 4. 51. S. 2313; the proper form of this word would be वर्धन्तु । Sometimes *ārdhadhātuka* affixes are treated like *sārvadhātuka* affixes; as विश्वरे; here the affixes of the लिङ् are treated as *sārvadhātuka* and so there is the Vikarapa णु and the ड is changed into च । Thus, वि + श्रु + णु + वरे = वि + श्रु + नु + वरे (III. 1. 74. S. 2386.) = वि + श्रु + न्व् + वरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = विश्वविश्वरे । Similarly, सुष्टुतयः । The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *ārdhadhātuka* and *sārvadhātuka* at one and the same time; as उपस्थेयम् अयां बृहन्नम् । Here, by treating the affix as *ārdhadhātuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *ārdhadhātuka* the आ of स्या is changed into ष । So also in यजिस् the affix is treated as *sārvadhātuka* and there is no substitution of भू for भस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sūtra III. 2. 171. S. 3151.

३४३५ क । आद्रगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १०१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'ā' or short or long 'ī' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

अभिर्जम् (Rig Ved. VI. 23. 4). From the root अज् + कि = अभिः । Reduplication because treated as लिट् ।

एधिः होमम् („ „), From पा + कि = एधिः ।

दधिर्मः („ „), From द + कि = दधिः ।

अभिर्जम् (Rig Veda VII. 20. 1.) From गम् + किन् = अभिः । The penultimate अ is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

अभिर्जम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From दन् + किन् = अभिः । च changed to च by VII. 3. 54. S. 358.

अभिः (T. S. VII. 5. 20. 1.) From जन् + किन् = अभिः ।

Q. "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by अन्योगात् लिट् कित् (I. 2. 5. S. 2242), the affixes कि and किन् (the real affix is क्) would be कित्; why are these affixes enunciated with an indicative क् ?" Ans. They are read as कित् in order to prevent *guna* in the case of roots ending in long क्; for by VII. 4. 11. S. 2383, लिट् alone would not have been कित् after long क् ॥ The usefulness of the affixes being कित् is illustrated in the next two examples.

निष्ठावका तसुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). तसुरिम् = तारकं । दूरे अश्वानुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots त् प्लवन् तरणयोः and त् निगरयि both ending in long ऋ we get the forms तसुरिः and अशुरिः by the affix कि ॥ Had the affix been merely क् without indicative क्, it being like लिट् would have caused *guna* of ऋ by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicative क् prevents it.

Thus त् + कि = तुर + कि (the ऋ is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तुर तुर + क् ॥ But by I. 1. 59 S. 2243, the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus त् + कि = तु त् + कि = तर्तु + कि (VII. 4. 66. S. 2244.) = तत् + कि (VII. 4. 60. S. 2179). At this stage will apply sūtra VII. 4. 11, and we have तसुरिः ॥

Similarly we get अशुरिः ॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेयसेन्कसेकसेनधेयधेन्कधेरुधेन्शधेयधेन्तवेतवेह-
तवेनः । से । से । से ।

से । 'यसे रायः' । सेन् । 'ता वामसे' । असे । 'शरदे जीवसे धाः' । असेचिन्वादाद्युदातः कसे । असे । कसेन् । 'गवामिन् चिपसे' । कधे । कधेन् । 'अटर् एणथी' । एज् आद्युदातः कधे । कधेन् । आद्युधे । एसे निरुदातः । शधे । 'राधमः सध मादधधे' । शधेन् । 'वायसे पिपधे' । तवे । दातवाड । तवेह् । सुतवे । तवेन् । कर्तवे ।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz:—'se', 'sen', 'ase', 'aasen', 'kse', 'kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', 'śadhyain', 'tavai', 'taven', and 'taven.'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These, when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and कसे ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) कधे = कधे, कधेन्, कधे, कधेन्, शधे and शधेन् ॥ (4) तर् ॥ (5) तवे = तवेह् and तवेन् ।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. न्, क्, श् and ह् । The forces of क् श् and ह् have already been explained; the indicatory न् makes the word take the *udāta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701); सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1. 197); असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श् makes the numbers 11 and 12 Sārvadhātuka, and the root takes the proper Vikarṇa of its class before these affixes; while before तवे, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S. 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थे 'the sense of the affix तुम्' । The word तुमर्थे is here equivalent to भाव or 'action'; for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुम्, it will convey the meaning of the root to which it is added, i. e. it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—वत्से (from वच् + से) राघः । (2) सेन्—तावामेव रघानाम् (Rig. V. 66. 3). from ह्. एवे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्मै शतं शरदेः जीवसे धाः (Rig. III. 36. 10). So also कथ्यसे दक्षाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4). With असेन् the word will be जीवसे । (5) असे—प्रवे भगाय from ह्. एवे । प्र + हवे = प्रवे (6) असेन् तवामिष चियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us चियसे । (7 and 8) अथ्ये, अथ्येन् कठरं पृथ्ये । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) कथ्ये—इन्द्रागो आनुयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (10) कथ्येन् द्वियथ्ये । (11 and 12) ग्रथ्ये, ग्रथ्येन्—विग्रथ्ये (Rig. VI. 27. 5); the accent however is on वि । मङ्ग मादयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (13) तवे—होममिन्द्राय पातये । (14) तवेह—तं ते गर्भे भवामहे दशमे मामि सूतवे (Rig. X. 184. 3). (15) तवेन्=तंतवे (Rig. I. 46. 7); कतंवे (Rig. I. 85. 9); वतंवे ॥

३४३७ । प्रये रोहिष्ये, अव्यथिष्ये । ३ । ४ । १० ।

यत्ते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोहिस्यपितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रये देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6). प्र + या + कै = प्रये = प्रयातुम् । (2) अवा-मोवधीनां रोहिष्ये । इह + ह्यथ्ये = रोहिष्ये = रोहिस्ये । (3) अ + व्यथ् + ह्यथ्ये = अव्यथिष्ये = अव्य-थनाय ।

३४३८ । वृष्ये विष्ये च । ३ । ४ । ११ ।

वृष्टुं विष्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'drīṣe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus वृष्ये विष्याय वृष्यम् (Rig. I. 50. 1) = वृष्टुम् । विष्ये त्वा वृषामि = विष्यातुम् ।

३४३९ । शक्ति यामुलकमूलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्तोत्तुपपदे तुमर्थे यतो ज्ञः । 'विभाजं नायकत्' । 'अपुनं नायकत्' । विभक्तु-मवलोत्तुमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'namul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix कसुन् the real affix is कम्; the letter सु causes vṛiddhi (VII. 2. 115); and क regulates the accent (VI. 1. 193). So also of कसुन् the letter क prevents gups and vṛiddhi substitution (I. 1. 5.)

Thus कन्ति वै देवा विभाजं नाचकुवन् 'the Gods were not able to divide Aeni.' विभक् + कसुन् = विभाजं = विभक्तुम्. So also अपसुयं नाचकुवन्, instead of अप-
पोषुम्.

३४४० । ईश्वरो तौसुःकसुनो । २ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विवरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विवरितुं विलेकितुमित्यर्थः ।

3440. The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'Ísvara' is in composition.

Thus ईश्वरोऽभिवरितो = अभिवरितुम् । ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम् । ईश्वरो विसृजः = वितर्जितुम् ।

३४४१ । कन्यार्थे तवैकेन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न स्नेहितवै' । 'नवगाद्ये' । 'द्विदुक्षेयः' । 'भूयन्वष्ट कर्त्तव्यम्' ।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kṛitya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्). Thus कन्यार्थे = कन्येत्यम्; परिधानार्थे = परिधातव्यम्; नावगाद्ये = नावगाहितव्यम्; द्विदुक्षेयः (Rig. I. 106. 5) = द्विदुक्षितव्यम्; भूयन्वष्ट = भूयन्वष्टव्यम्; कर्त्तव्यम्; (Rig. I. 10. 2) = कर्त्तव्यम् ।

The affix तवै was mentioned in sūtra III. 4. 9, also; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवचक्ष्यातव्यमित्यर्थः ।

3442. The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus रिपुणा नावचक्षे (Rig. IV. 58. 5) = नावचक्ष्यातव्यम् । अव + चक्ष् + यञ् = अवचक्षे । The sūtra II. 4. 54. S. 2136, is not applied here.

३४४३ । भावनवर्णे स्थण्डलं चिरिदुतमिर्नेनियस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आमंस्यातोः सोदन्ति' । आमस्यातोः सोदन्तित्यर्थः । उदताः । अवकर्त्ताः । प्रवर्तिताः । प्रवरिताः । दाताः । आतमिताः । 'कौर्मभावजनितो मंत्रवाम' ।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz. :— 'sthā' (to stand), 'in' (to go), 'kṛiñ' (to make), 'yad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase कन्यार्थे is not to be read into this sūtra. The word भावनवर्ण qualifies the sense of the root (भावो नवयते वेत्ति).

Thus, स्या—आ मस्यातोर्विद्यां सोदन्ति=आनमातेः सोदन्ति । इय्—पुरा सूर्यस्योदेतेरः। येयः । कञ्—पुरा यस्यानामयाकतोः । वद—पुरा प्रवदितो रानो प्रवोतव्यम् । कर्—पुरा प्रवर्तितो-
रानीधीये होतव्याः । (Gopatha Brahmana II. 3. 10) । हु—आ होतोरग्रमतस्तच्छति ।
तम्—आ तमितोरासीत (Taitt. Br. I. 4 4. 2) कञ्—आ विजगितोः सम्भवाम (Taitt. S. II. 5. 1. 5).

३४४४ । सुवितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा कूरस्य विषयो विरिजिन्' । 'पुरा जङ्गुभ्य आवृदः' ।

इति वृत्तीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'srip' (to creep) and 'trid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विषयः । पुरा कूरस्य विषयः (Yaj. I. 28.f; आवृदः । पुरा जङ्गुभ्य आवृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by I. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV.

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिश्चन्द्राङ्गीस्यात् अजस्त्वयवे कञ्चि । 'रात्री व्यञ्जदायत्तं' । लोके तु कठिकारादिति ङीष्प्रत्ययोदात्तः ।

3445. The affix 'ñip' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यञ्जदायति, या रात्री छष्टा, रात्रीभिः (3rd pl.) ; (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्रयः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentences यास्ता रात्रयः, instead of रात्र्यः । In the classical literature, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE:—According to Kātyāyana, ñip is not added, not only when we apply the nominative plural termination कञ्; but in all other terminations beginning with कञ् also. Thus रात्रिं छष्टेद्वित्वा; here in the accusative singular case also the ङीष् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following तिमिरवटैर-
वगुण्डिताश्च रात्र्यः ? This 'râtrya' is the nominative plural of 'râtri' which is formed by the feminine affix ñip; and not by ñish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent; that formed by ñish has udâtta accent on the final; the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kpit affix रिप् (U. IV. 67), and therefore, it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvâdi class, by virtue of the general rule "a word ending with the vowel ङ् of a kpit affix, other than रिप् belongs to Bahuvâdi class; some say that every word ending in ङ्, if it has not the force of the affix रिप् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

छन्दादिभ्यश्चञ्चि विषये नित्यं ङीष् । ङङीष् रिप्ता । नित्यं चञ्चुदात्तम् ।

3446. The affix 'nish' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest.

Thus बह्वीषु हित्वा प्रविचनम् ॥ Here बह्वी is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the subsequent sūtra, which it governs than for this sūtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not optional: for चारम्भसामान्यादेव नित्योक्तिः सिद्धः, योगारम्भविचनस्य बोधनः ॥

३४४६ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

हीष्म्यात् क्त्वसि । विभ्यी । प्रभ्यी । विप्रसंभ्य इति सुप्रत्ययानां सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्तेः । उच्यतेऽदेगस्तु मीनः ।

'+मुद्रनाक्त्वसि विभ्य + 'निरस्वरः । 'रहीरभून्मुद्रनामी' । हीरो नित्यमानुषवाचकः ।

3447. The affix 'nis' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu.'

Thus विभ्यी, (Rig. Ved. V. 38. 1). प्रभ्यी (Rig Ved. I. 188. 5).

But why not so in the case of स्वर्धुः ? Because it ends in long ऊ, while विभ्यी &c. are feminine of विभु, &c. ending in short उ as these two words are formed by the affix हु (उ) of III. 2. 180. In fact the word उत: "after a word ending in short उ" of sūtra IV. 1. 44 governs this also. The word भुवः is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of वक्; this form being confined to sūtras only.

Part:—In the Chhandas, the affix हीष् with the augment आनुक् is added to the word मुद्रन; and the affix is treated as if it had an indubitable ल् ॥ The force of the indicatory ल् is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI l. 193 किति). Thus रहीरभून् मुद्रनामी गविष्ठी री (Rig Veda X. 120. 2.)

३४४८ । दीर्घं त्रिह्री च क्त्वन्वसि । ४ । १ । ४८ ।

संयोगोपधत्वादप्राप्ती दीर्घविधीयते । 'आसुरी वै दीर्घं त्रिह्री देवानां वचवाद्' ।

3448. The form दीर्घं त्रिह्री 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घं त्रिह्री is the feminine of दीर्घं त्रिह्री, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix हीष् would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins हीष् ॥ Thus दीर्घं त्रिह्री in the sentence आसुरी वै दीर्घं त्रिह्री देवानां वचवाद् ॥

NOTE;—The word च, and' in the aphorism is used in order to draw in the word संज्ञा from the last, so that the word *dirgha-jihvi* is always a Name. Moreover by using the feminine form *dirgha-jihvi* in the sūtra, it is indicated that the application of हीष् is necessary and not optional, as was the case in the preceding A-hpaulhyāyi sūtras.

३४४९ । कद्रुक्कर्मवत्त्वो क्त्वन्वसि । ४ । १ । ४९ ।

ऊक् स्त्रीत् । 'कद्रुक् वै कर्मवत्त्वः' ।

'+गुणगुणभूतगुणयथाकामाति यत्तत्तत् + ' । गुणगुः । मधुः । कतुः । यतयातुः । 'कद्रुक्कर्मवत्' (१३-४) ।

* 'वाविष्टयोपसंख्यानं कृन्दसि + ' : 'वाविष्टयो वर्धते' ।

3449. The feminine affix 'ûn' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamandalu' (a water pot).

Thus कद्रुश्च वै सुपर्णो च ॥ मास्वकमवहन्तं वृद्धाय दद्यात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vart:—So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयातुः ॥ Thus गुग्गुलुः, मधुः, जतुः, and पतयातुः ॥

Vart:—The ल्यप् is added to the word वाविष् in the Vedas. As, वाविष्टयो वर्धते ॥

३४५० । कृन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १८ ।

वर्धायः । ठकोऽपवादः । स्वरे भेदः । वार्त्तिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshâ' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठञ्. The form will have difference in accent. As नभश्च नभस्यश्च वार्त्तिकाद्यन्तु ॥ The word चतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठस्याकृन्दसि । वाचनिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16. S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वाचनिकाद्यन्तु ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

कृन्दसि ठञ् । हेमन्तिप्रत्ययः । योगविभाग उत्तरार्धः । शीतकादिप्रत्ययकृन्दसि (१४८६) । शिनि प्रोक्तोऽर्थः । छायोगपवादः । शीतकेन प्रत्ययमधीयते शीतकिनः । वाचनिकेनियः । 'कृन्दसि' किम् । शीतकीया विद्या ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word 'hemanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16). Thus मधुश्च माधवश्च हेमन्तिकाद्यन्तु ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sūtra, in which, the anuvritti of the word हेमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3. 106. S. 1486.

३४५२ क । शीतकादिभ्यश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ñini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars ञ् and ञ्च ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly वाचनिकेनियः ।

Why do we say "in denoting chhandas ?" Ouserse शौनकीया विद्या "the Orthography of Śaunaka." The affix here is ञ् (IV. 2. 114. S. 1337).

३४५३ । वृष्यश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयद् स्यात् । वरमर्थं वार्त्तिकः । 'वृष्य' पर्यमयो वृष्यः ।

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix *mayat* 'comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains मयद् in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus पर्यमयः, दर्भमयः शरमयः in the following बल्य पर्यमयी जुहुर्मवति, दर्भमयम् वासो भवति, शरमयम् बहिर् भवति ।

३४५४ । नो त्वद्रुध्रं विन्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्पानुकारवान् 'मौञ्ज' शिक्वम् । यधे चमं तस्य विकारे चार्धौ रज्जुः । वेल्लो यूपः । समाया यः ' (१६५७) ।

3454. The affix '*mayat*' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u' in it nor after the words '*vardhra*' and '*bilwa*.'

Thus मौञ्ज शिक्वम् from मुञ्ज by अण् ॥ चार्धौ ज्ञानप्रयिता भवति; वेल्लो ब्रह्म चर्चसकामेन कार्यः ॥

The word उत्पत्त means 'having उत् or short u (I. 1. 70).'

The word मुञ्ज is ūdyadatta by तृणधान्यानां (Phi II. 4); and therefore it takes the universal अण् (IV. 3. 134).

The word चर्च meaning 'skin' is ūdyadatta by Phi II. 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by ऊप् (IV. 1. 15), as चार्धौ 'rope made of leather.' वेल्लः means the yūpa in which sacrificial victims are tied.

By the sūtra समाया यः (IV. 4. 105. S. 1657) the affix य is added to समा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ङ is added under similar conditions : as taught below.

३४५५ । ठश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

समेयो युवा ।

3455. The affix '*qh*' comes in the Chhandas after the word '*sabhā*,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars य of the preceding sūtra IV. 4. 105. S. 1657. Thus समेयः in समेयोऽस्य युवा यजमानस्य चरितो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सम्पन्नाद्वाचं यत् । 'मेधाय च विदुष्याय च' । यद्ययं श्रेष्ठिकायामखादीनां चाव-
वादीऽर्थं यत् । पक्षे तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवाचाम्
पर्वतस्तत्र भवे मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भवः' ॥ आचतुर्थसमाप्तेऽन्त्याधिकारः ।

3456. The affix '*yat*' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars अण् च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words मेधः and विदुष्य in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38) : जमे मेधाय च विदुष्याय च ॥ All the sūtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sūtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sūtras up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes यत् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Munjavat; from it we get the Derivative word मौञ्जवतः in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्यैव मौञ्जवतस्य भवः "The eater of Soma plant produced on Munjavat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यांङ्गण । ४ । ४ । १११ ।

'तसु त्वा पाथ्य वृषा' । जने दधीत नाद्या गिरो जे' । पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवे नाद्यः ।

3457. The affix 'dyan' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadi,' whereby the last vowel, with the consonant following, is elided.

This debars यत् ॥ Thus पाथसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so 'also नाद्यः 'of the river, fluvial.' As in the following hymns 'तसु त्वापाथ्यो वृषा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'ज ने दधीत नाद्या गिरो जे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । वेशन्तोभ्यः स्वाहा । हिमवतीभ्यः स्वाहा ।

3458. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'vesanta' and 'himavat.'

This debars यत् ॥ Thus वेशन्तोभ्यः स्वाहा. हिमवतीभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । सोतसो विभाषा ङङ्ङो । ४ । ४ । ११३ ।

जने यत् । ङङ्ङोपोस्तु स्वरे भेदः । सोतसि भवः सोत्यः - सोतस्यः ।

3459. The affixes 'dyat' and 'dya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word, 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This debars यत् which comes in the alternative. As सोतसि भवः = सोत्यः or सोतस्य (Rig Ved. X. 101. 8) the difference being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubauṭha ३ causes the elision of ङस् of सोतस् ॥ When यत् is added the form is सोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भस्ययमनुनाद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

जनुभ्राता सगर्भः । जनुमका सपूयः । 'यो नः सनुय उत वा निषणुः' । नुतिर्नुतम् । 'ननुंजो भाषेतः' (१०६०) । सगर्भादयस्योऽपि कर्मधारयाः । 'समानस्य ङङ्ङि'— (१०१३) इति ङः । ततो भवार्थे यत् । यतोऽर्पवाकः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayūtha' and 'sanuta.'

This debars यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus 'जनुभ्रातः सगर्भः' 'a younger brother'. 'जनुमका सपूयः' 'a younger friend'. युता भवति चानुय । So also यो नः सनुय उत वा निषणु thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root यु with the Pa-salve त we get युतम् ॥ The word सनाय is always changed into ङ in the Chhandas.

(VI. 3. 84). All three are karmadhāraya compounds, as समानवाचो गर्भश्च - समर्भः समर्भवः - समर्भवः ।

३४६१ । तुयिवात् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेत् । यत् यदपि । 'वा वाः यत् यत् तुयिवात्' इति चट्टाः । 'तुयिवात्' इति आका-
नरे । 'यत्वाकायवदरिच्छेत् तुयिवात्' इति वृत्तिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत्, which comes in the alternative. Thus तुयिवाः as त्व मने यत्-
भत् तुयिवात् । Which assumes the form तुय्य tugrya also. As वाचः यमम् यवम्
तुय्यात् (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning 'sunk in the waters'. Another
reading is तुयिवात् । The word तुय means 'food,' 'firmament, sacrifice and varishṭa'.

३४६२ । अवात् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अये भवं - अयम् । Why this separate rule, for यत् would have come
after अय by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show that यत् is not
debarred by अ and इ of the next sūtra, which would have been the case, had this
sūtra not existed.

३४६३ । अवात् । ४ । ४ । ११७ ।

अवात् । अये भवेत् अयः - अयिवाः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अयम् by (यत्), अयिवात् (by इ) and अयिवात् (by अ). And अयिवात् (by
अ) from IV. 4. 115. See R. V. 1. 13. 10 बुद्धत्वात् अयिवात् ।

३४६४ । समुद्राभाद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिवा अवात्' मनीषिणम् । 'नानदतो अभिषयेव घोषाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् । Thus समुद्रिवाः and अभिषः, as in समुद्रिवा अवात् मनीषिणम्
and नानदतो अभिषयेव घोषाः । The word 'abhra', being a word of fewer syl-
lables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member
is an irregularity, and shows that the rule of pūrva-nipāṭa is not of uni-
versal application.

३४६५ । अयिवात् । ४ । ४ । ११९ ।

अयिवात् । अयिवात् । अयिवात् । अयिवात् ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvṛtti of तत् भवः ceases. Thus अयिवात् । अयिवात् । अयिवात् । R. V. 10. 15, 5.

३४६६ । अयिवात् । ४ । ४ । १२० ।

अयिवात् । अयिवात् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dūta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ने अग्ने दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यम् ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'rak-sha' and 'yātu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षय' and यातय' meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yātus.' As या ते अग्ने रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातय्याः तनूः ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

प्रशंसने यस्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । ऊगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising,' after the words 'revatī,' 'jagatī' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Kṛit affix क्यत् to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, ऊगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revatī, Jagatī or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे दिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविष् + यत् V. I. 4) हविष्यानाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य + यत् the final अ being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य being elided by VIII. 4. 61).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्ये देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars अण् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्ये वा यत्नं पात्रं यज्वकधत्तं कुन्नालकतम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्ये देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायामण । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ चासुरस्य मावा=चासुरः feminine चासुरी ॥ As चासुरी मावा स्वधवा कृतादि ॥

३४७१ । तद्वासासुवधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक्व मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्यानुवधानो मन्त्र आवाभिष्टकानां वर्चस्याः । आतप्याः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sūtra requires analysis. तद्वाङ् is formed by adding मत्तुप् to तद् meaning 'having' that,' and refers to a noun formed by the affix मत्तुप् ॥ The word आवाङ् is genitive plural fem. of वदं meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c.' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sūtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (āsām), after a word which ends with matup (tadvān), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided." Thus वर्चस्याङ् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्याङ् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्याङ् + यत् = वर्चस् + यत् the affix यत् (मत्तुप्) being elided = वर्चस्, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasyān mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So पयस्याः, ऐतस्याः ॥

NOTE:—Why do we say तद्वाङ् ? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up' ? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g. वर्चस्यानुवधानो मन्त्र आवाभिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe चांगुलिमानुवधानो वक्त आवाङ् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्यानुवधानो मन्त्र एवं कदाजानाम्, here there will be no affix, the thing collected being pots &c. and not bricks.

३४७२ । अश्विमानङ् । ४ । ४ । १२६ ।

'अश्विनीउपदधाति' ।

3472. The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvinān, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुवधानो मन्त्र आवाभिष्टकानां = अश्विनः fem. अश्विनीः ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + यत् = अश्वि + यत् the matup being elided IV. 4. 125 = अश्विन् + यत् VI. 4. 164 = अश्विन् ॥ Thus अश्विनीउपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्ना मतुप । ४ । ४ । १२० ।

तद्वागामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतेतिरिति पदमाकारं वक्ष्यन्मन्त्रं बोध्यम् । मतुपन्तो यो मूर्ध्नास्यस्ततो मतुप्यात् । प्रथमतः मतेर्लुक् । वयस्यस्य मन्त्रोपेयास्तिष्ठकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्ध्नास्यः शब्दो सः । तेन 'उपेयासु मूर्ध्नास्यतिष्ठदधाति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mūrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sūtra 3471 is understood here. The word मतेः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sūtra means "After the word mūrdhanvat ending in matup, i. e. after the word mūrdhanvat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra." The word वयस्या means the bricks, the Upadhāna mantras of which contain the word वयस्य ॥ The affix मतुप, debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस्य and मूर्ध्ना, that Mantra is both वयस्यान् and मूर्ध्नान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्यान् and मूर्ध्नान् ॥ The present sūtra ordains मतुप, after मूर्ध्नान् ॥ Thus मूर्ध्नास्यतिष्ठदधाति 'he collects Mūrdhanvatī bricks.' The words वयस्याः and मूर्ध्नास्यः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्यमासतन्वोः । ४ । ४ । १२२ ।

नभोऽभम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । जीवस्य तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप, and those having the sense of मतुप, ॥ Thus नभसि पितृभ्यो यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly जीवस्य तनूः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्जं च । ४ । ४ । १२६ ।

माधुत् । माधवः - मधवः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधवः

३४७६ । ओजसोऽहनि यज्ञो । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमहः । ओजसोर्जं वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus ओजस्यम् or ओजसोर्जं = यज्ञः 'the day' lit. full of heat.

३४७७ । वेद्योयस्योदेर्गमाद्यस्यो । ४ । ४ । १३१ ।

वेद्यो यज्ञं तदेव मनः । वेद्योयस्यः । यद्योयस्यः । वेद्योयस्यो । वेद्योयस्योः

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning.

The rule of yathā-sankhya does not apply here.

The सू of यद् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेद्योभनो विद्यते यस्य ह = वेद्योभनः 'strong-fortune' so also यशोभनः 'famous-fortune.' The word वेद्य means 'strength': भन means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेद्योभनः may be taken as a Dvandva compound of वेद्य 'force' and भनः 'fortune.' The word वेद्योभायः would then mean 'possessed of power and fortune.' With क्, वेद्योभनीयः, यशो भनीयः ।

Note:—Kāśikā does not read क् into this sūtra. That is more reasonable.

३४७८ । क् क । ४ । ४ । १३२ ।

योगावभाय उन्नयार्थः । नमनिरावर्धनः ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेद्योभनीयः and यशोभनीयः

Note according to the Kāśikā:—This sūtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यदासंख्य rule (I. 3. 10). For had the sūtra been वेद्योवयव जादेर्भगाद् यद् यो, as it occurs in the Siddhanta Kaumudī, then the affix यद् would apply to वेद्योभन, and the affix क् to यशोभन: which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvṛtti of क् runs in the next sūtra, not so of यद् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमित्यो क् । ४ । ४ । १३३ ।

'नमोरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः' । 'ये ते वन्धाः सजितः पूर्वानिः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pūrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The क् is read into the sūtra by force of the word क्; the anuvṛtti of क्त्वं च ceases. Thus पूर्वैः कृत=पूर्विकः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्वैः and पूर्विकः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुत्रैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers." Thus नमोरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः ॥ So also, ये ते वन्धाः सजितः पूर्वानिः (Rig I. 55. 11). Another reading of this sūtra is पूर्वैः कृतमित्योः the affixes then will be क्नि (क्न), and य्; and क् will be drawn in by virtue of क् ॥ The examples then will be पूर्विक; 3rd pl. पूर्विकिभिः (with क्न), as पदिभिः पूर्विकिभिः; or पूर्विकेः (क्), of पूर्वैः (क्) ॥

३४८० । क्दभिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यन्नेदमर्थं क्विः ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of sanctified, after the word 'apas' in the third case in construction.

Thus अण्यद् 'offering purified with water.' As अख्येदमयं इति: (Rig Ved. X 86. 12). The case of construction is indicated in the sūtra itself.

३४८१ । सहस्रेण संमितो घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोपां नेर्मयः' । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction.

The case of construction is indicated by the sūtra. Thus सहस्रेण संमितः = सहस्रियः 'like unto thousand.' As in the following verse:—सहस्रियासोपां नेर्मयः (Rig Ved. I 168. 2). The word संमित means तुल्य 'equal to.' Some read the word समित instead of समित, but the meaning will be the same.

३४८२ । मतो घ । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रमव्यान्मत्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमव्यान्तीति सहस्रियः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra.'

As सहस्रयस्य विद्यते = सहस्रियः ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विनि and इनि and अण् of V. 2. 102 and 103.

३४८३ । सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मणः । बर्हात् इत्यर्थः ।

3483. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that.'

Thus सोममर्हति = सोम्यो ब्राह्मणः "The Brāhmaṇa, who deserves Soma" i. e. honourable and learned, and worthy of performing sacrifices. The difference between यत् and य is in accent.

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोममव्यान्मत्वर्थे । सोमं मधु । सोममयमित्यर्थः ।

3484. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayat.

The force of the affix मयद् is that of ततः जागतः (IV. 3. 74 and 82). विकारावयव (IV. 3. 131 and 133) and प्रकृत (V. 4. 21). The case in construction will vary according to the sense. Thus सोमं मधुः विद्यति = सोममयः मधुः ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुमव्यान्मत्वर्थे यत्स्यात् । मधव्यः । मधुमय इत्यर्थः ।

3485. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayat.

Thus मधव्यान् लोकांन् = मधुमवान् ॥

३४८६ । सोमोः सगृहे च । ४ । ४ । १४० ।

आन्मत्वर्थे यत् । सगृहः । 'सगृहसङ्गृहे सगृह उपसर्गोक्तम्' । सगृहः सगृहावसथसङ्गृहे वर्तमानास्वादि इत्यर्थः । 'सोमावस' इति सगृहसङ्गृहम्, 'सगृहोपस' इति सगृहसङ्गृहम्, 'सोमावस' इति सगृहावसथम्, 'सगृह' इति सगृहसङ्गृहम् । सगृहावसथम् इति सगृहावसथम् ।

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayat.

Thus वसवः = समूहः 'a collection.'

Var. :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word कन्दत् when reference is made to the collection of letters. Thus the word कन्दत् in the following sentence: "सप्तदशाक्षरकन्दस्यः प्रजापतिपत्नो मन्त्रविहिता," the 17 letters here referred to being चोः चारय, four; कस्तु चोवद, four; यज, two; ये यजामहे five; and वषट् two.

Var. :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As वसो यद्वीतस्य वसुभिर्ब्रह्मैः ॥ Here वसवोः is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरो वसवस्य = वसोः ॥

३४८७ । नक्षत्राहुः । ४ । ४ । १४१ । *

स्वार्थे । 'नक्षत्रिभ्यः स्वाहा' ।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvritti of समूह does not extend to this sūtra. Thus नक्षत्रिभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिम् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वार्थे । 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिण्यदेवतातिमुराणः' ।

3488. The affix 'tātil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns: "सविता नः सुवतु सर्वतातिम्" (Rig Ved. X. 37. 14), and प्रदक्षिण्यदेवतातिमुराणः (Rig Ved. IV. 6. 3).

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करो । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पद्याद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'यामिः शन्ताती भवयो वदामुवे' । 'अथो अरिष्टतातये' ।

3489. The affix 'tātil' comes, in the Chhandas, after the word 'śiva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 131).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः ॥ So शन्तातिः and अरिष्टतातिः ॥ As यामिः शन्ताती भवयो वदामुवे (Rig. I. 112. 20) शन्ताती being dual of शन्तातिः, and meaning मुखस्य कर्ताति; so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९० । भव्ये च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवशिव्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः । इति चतुर्थोऽध्यायः ।

3490. The affix 'tātil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवताति: 'the condition of blissfulness,' शान्ताति: 'the state of happiness or peace,' करिष्यताति: 'Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४८१ । सप्तनोञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्योपरिमाणम्' (१७२३) इति 'चर्णे' इति च । 'सप्तसप्तान्यसृजत्' । सप्तसप्तानित्यर्थः । '५ शब्दतादिनिःकृष्टसित्तस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः' । 'पदाङ्गिणोऽर्धमासाः । विंशिनो मासाः । '५ विंशतेरेति वाच्यम्' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '५ युष्मदङ्गदोः साङ्गद्वे चतुष्पादयः । 'त्वाचनः पुङ्गवलो' । 'न त्वावां चन्यः' । 'यच्च विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga.

As सप्त सप्तान्यसृजत् ॥ "They created the seven seven-fold monarchies." The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1. 67 S. 1723) and चर्णे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन + ञ् = सप्त् + ञ् (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = सप्त् ॥ Its Plural in ञ्स is सप्ताणि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vart:—The affix ङि comes in the Chhandas, after the words ending in षत् and षन्, as पञ्चदशिनोर्धमासाः "Half-months have a measure of 15 days". विंशिनो मासाः "Months are of thirty days".

Vart:—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirases consist of or comprise twenty Gotras."

Vart:—The affix चतुष् comes after युष्मद् and चत्वरद् in denoting similarity. As 'त्वाचनः पुङ्गवलो' । न त्वावां चन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यच्च विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142. 2).

३४८२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६० ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्थेति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदध्यम्' ।

3492. The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prātipadika.

This debars टञ् &c. Thus उदत्ता दत्तयः, दूयः पलायः, नीली वेषः ॥ See VI. I. 213.

सादन्यं विदध्यम् (Rig. Veda. I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन्य "house." He who deserves a house is a सादन्यः ॥ The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3639. विदध्य means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदध्यम् ॥

३४८३ । चत्वारोनाञ्छ छन्दसि । ५ । १ । ८६

निर्वृतादिभ्योऽङ् । इदृश्वरीयः ।

3493. The affix chha (iya) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatara.

3498. In the Chhandas, the affix *vini* is added diversely in the sense of *matup*.

As चान्ने तेजस्विन् ॥ Sometimes it is not added, as सुवीं वीजस्विन् ॥

Vart:—In the Chhandas, the final च of वृष, उभय and वृषय is lengthened optionally before विनि; and it comes after कष्टा, मेकला and रक्षा also: as कष्टावी, मेकलावी, वृषावी, उभयावी, रक्षावी, वृषयावी ॥ As मीनष्टसुभवाविनम्; सुनमष्टा व्यचरत् ॥ The word “*ashtā*” is a synonym of “*daśahtrā*” and means ‘tooth.’

Vart:—In the Chhandas, the affixes ई and वनिप् come in the sense of मत्पु. ॥ Thus ई:—रघीरधुन सुदुलानी गतिष्ठी (रघीः) Rig Ved. X. 102. 2. सुनमष्टा-रिच वधुः Rig Ved. X. 85. 33. वनिप्:—मघधानमीमहे: Rig Ved. X. 167. 2.

NOTE:—The affixes वरन् and वरच् come respectively after मेधा and रघः as मेधिर, रघिरैः ॥

३४९८ । तयोर्दाहिनी च कृन्वसि । ५ । ३० । २० ।

इदं तदोपपादकं साः । ‘इदा हि वे उपस्तुतिम्’ । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems *idam* and *tad*), come respectively the affixes *dā* and *rhil*, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix दा comes after इदम् and हि after तद् ॥ Thus इदा (V. 3. 3. S. 1949), तर्हि (VII. 2. 102. S. 265) So also इदानीम् and तदानीम् ॥ As इदा हि वसुपस्तुतिमिदा वामस्य भूतेर्य (Rig Veda VIII. 27. 11).

NOTE:—इदम् + दा = इ + दा (इदम् is replaced by इ by V. 3. 3. S. 1949).

३५०० । या हेतो च कृन्वसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याद्येतौ प्रकारे च । ‘कथा यामं न पृच्छति’ । ‘कथा दाघेम’ ॥

3500. The affix ‘*thā*’ comes in the sense of ‘cause’ also (as well as ‘manner’), in the Chhandas, after the word *kim*.

The word प्रकार वचने is read into the sūtra by force of च ॥ Thus कथा wherefore? why? for what reason?, कथा ‘how.’ The former is an example of हेतु ‘reason or cause’, the second of प्रकार ‘manner.’ As in the following sentences: कथा यामं न पृच्छति Rig Ved. X. 146. 1. केन हेतुना यामं न पृच्छति ॥ कथा डा घेम (Rig Ved. I. 77. 1).

NOTE:—किम् + था = क + था (किम् is replaced by क by VII. 2. 103. S. 342) because the affix था is a vibhakti as defined in V. 3. 1. S. 1947).

३५०१ । पश्य पश्या च कृन्वसि । ५ । ३ । ३३ ।

कथास्यास्त्यर्थे निपाता । ‘पश्य हि डाः’ । ‘नो न पश्या’ ।

3501. The words *paścha* and *paśchā* are anomalous in the Chhandas, having the force of *astāti*.

By च, the word पश्चात् is also included. As पुरा व्याप्ती जायते, पश्य, पश्या, or पश्चात् विद्यः ॥ As पश्चात् पुरातनपरावृत्तत्वात् (Rig Veda X. 81. 21) पश्चेदमन्यदमव-
ज्जन्तम् (Rig Veda X. 149. 3). नो न पश्या (Rig Ved. II. 27. 11).

३५०१ क । तुय्कृन्वसि । ५ । ३ । ५९ ।

दुष्कृतान्पुनस्तथा वदन्तीषुनी डाः । ‘कामुति कतिच’ । ‘दाहिनी विनः’ ।

3501A. The affixes *ishtan* and *iyasun* come in the Chhandas after a Nominal stem ending in *tri*. S. 2000.

काकुतिं कटिः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर्त् + इष्ट = कर्त् + इष्ट (इ elided by VI. 4. 154. S. 2008) दोहीपही येनुः ॥ Thus दोह्री + ईयसुन् = दोह्र + ईयसुन् (हीयु elided by VII. 1. 88. S. 368 = दोह्र + ईयसुन् (इ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रजपूर्वविश्वेमात् यान् कृन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

स्वाद्यैः । 'तं प्रजया पूर्वया विश्वयेमया' ।

3502. In the Chhandas, the affix *thāl* comes in the sense of 'like this', after *pratna*, *pūrva*, *viśva*, and *ina* (*idam*).

Thus :—तं प्रजया पूर्वया विश्वयेमया ज्येष्ठतातिं कर्त्तव्यं कृन्दम् ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च कृन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमसिद्धयथादित्येव । 'प्रत्तं नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix *amu* (*am*) also is added after 'kim' &c., under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word *किम्*, words ending in *य*, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes *तर* and *तम* is added the affix *अम्* in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word *च* 'also' in the sūtra, the affix *आमु* is also included. Thus *प्रतम्य प्रतरम्* (Rig Veda X. 45. 9). *प्रतरम् नयामः* ॥ or *प्रतराम् कथः* । *प्रतर* means *प्रकष्टतर* ॥

The words ending in *आम्* and *अम्* are indeclinables, as they are included in the class of *Svarādi* (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठभ्यां तिस्तातिलौ च कृन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वाद्यैः । 'यो नो वुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं कर्त्तव्यम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix *til* and *tātīl* come after *vṛik* and *jyeshṭha* when excellence is denoted.

The word *प्रजयावाम्* is to be read into this sūtra. This also debars *कथम्* V. 3. 66. S. 2021. Thus *वृकतिः* or *वृकतातिः*, as, *येनो मन्तो वृकतातिमत्यः* (Rig Veda, II. 34. 9). Similarly *ज्येष्ठतातिः* ॥

यो नो वुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV. 41. 4). *ज्येष्ठतातिं कर्त्तव्यम्* (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्तामपुंसकाकृन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुंसादटस्यात्समाशान्तः । 'प्रजसाम् भवति' । *देवकृन्दसानि* ।

3505. In the Chhandas, the affix *tach* comes after a *Tat-purusha* compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus *हसि + अमं* = *हसिअमं* as in *हसिअमं कुरुते*, so also *आमभवमं* मिर्विवति ॥ So also when a word ends in *अम्* as, *देवकृन्दसानि* (*देव + कृन्दस्* = *देव + कृन्दस् + टच्* = *देवकृन्दस्*) so also *मनुज कृन्दसानि* ॥

Why do we say "when ending in *अम्* or *अम्*" ? Observe *विजयदास कुरुते* ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe *वृकतातिं पृथिवीं आत्मनेपदम्* ॥

NOTE :—The word वा " optionally " should be read into the sūtra. Therefore टच् is optionally added, as बह्व्रजाय or बह्व्रजाम्, देवयन्तः or देवयन्तम् ॥

३५०६ । बहुप्रजायकृन्वसि । ५ । ४ । १२३ ।

‘ बहुप्रजा निर्वर्तिमाविशेय ’ ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्वर्तिमाविशेय ॥ Rig Ved. I. 164. 32. In the classical literature, the form is बहुप्रजः; as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । कृन्वसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य टच् स्यादुबुद्धीर्हि । ‘ उभयतो दन्तः प्रति यद्व्याप्ति ’ ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrīhi.

Thus यजदन्तमात्रमेत, उभयदन्त काशमेत or उभयतो दन्तः प्रति यद्व्याप्ति ॥

३५०८ । अतश्चकृन्वसि । ५ । ४ । १५८ ।

अदन्तादुबुद्धीर्हेन कप् । दन्ता माता यस्य दन्तमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix ‘kap’ does not come after a Bahuvrīhi ending in short ‘ri’ in the Vedas.

Thus दन्ता माताऽस्य = दन्तमाता, दन्तपिता, दन्तस्वका, सुदन्ता ॥

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

‘ + कृन्वसि वेति वक्तव्यम् + ’ । ‘ यो जगार ’ । ‘ दाति त्रियाणि ’ ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vart :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति त्रियाणि (Rig Ved. VI. 8. 3) or ददाति त्रियाणि ॥ मधवा दातु or ददातु, वस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vart :—The root जगार is optionally reduplicated in the Perfect. As, जेजगार (or जजगार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५१० । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ३ ।

तुजादिराकृतिमयः । ‘ प्रभरा तुतुजानः ’ ‘ पूर्वैः मृगमहानम् ’ । ‘ जगार क इतिवीद् ’ ‘ क तुताव ’ ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots ‘tuj’ &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word दाति in तुजादि therefore should be construed as “ verbs like tuj.” So that whenever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तुतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 तुतुजान् Rig. I. 61. 12. पूर्वैः मृगमहानम् । जगार यः इतिवीद् Rig Ved. III. 32. 3. इतिवीद् Rig Ved. I. 94. 1. This lengthening only takes place in the Vedas before some special suffixes.

३५१० । वृषुलं वृष्वति । ६ । १ । ३४ ।

वृः ईश्वरार्थं वृत् । 'वृषुमा वृष कतये' ।

+ 'अचि वेत्तरयदादितोयश्च वृष्वति + 'वृष्वत्वेरे चेः ईश्वरार्थमुत्तरयदादितोयश्चेति वातजम् । वृषं वृषम् । 'वृष्वति' क्तिम् । वृष्वानि ।

+ 'रवेर्मतोऽनुवृषम् + ' । देवान् । रविमागुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus वृषे or वृष्वानि, as वृषुमागुष्ट कतये (Rig Voj. I. 111. 4). देवां वरस्वती वृषे ॥ The form वृषे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikarapa वृष् is elided, then there is vocalisation and substitution of उवृष् ॥ So also वृष्वानि मन्त. विष्वान् । वृष्वानि विष्वान् देवान् ॥ So also वृषः as वृषीहवम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

*Part:—*There is vocalisation of the semivowel of वृ when followed by वृष्, and there is elision of the वृ of वृष् when it refers to Metres. As तिव वृष्व यस्मिन् - वृषं वृषं ॥ वृषं वृषम् ॥ The word वृष् takes the *sanānta* affix च by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre? Observe वृष्वानि ॥

*Part:—*In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रवि followed by the affix अनुष्ट, as रवि + अनुष्ट = रव + अनुष्ट = र + व + अनुष्ट = र + व + वृत् (VIII. 2. 15) = रववृत्; as, वा देवानेह नो विष्टः ॥ Sometimes it does not take place, as रविमान् पुष्टिवर्धनः ॥ The व here is not changed to वृ as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्वृषुर्न कीत्यवसादेः स्वाकन्वति । 'अ १ न्वङिचकुर्न निचिक्युरन्वम्' । निच्युडि रूपम् । वृषुलवृष्वानुवृत्तेर्न । 'अग्निं करोतिर्निचाय' ।

3511. For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus विष्नुमा निचिक्युः, न्वन् चिक्युर्न निचिक्युरन्वम् ॥ These are forms ending in the affix उड् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As अग्नि-करोतिर्निचाय ॥ Thus चाय + उड् = की + उड् = चिकी + उड् = चिक्युः । So also चाय + लृ = चाय + लृप् = चाय ।

३५१२ । अपस्पृधेयामानुशुरानुशुरिष्युषेतित्याजआताः चितमाशीराशीतः । ६ ।

१ । ३६ ।

यते वृष्वति निवात्यते । 'वृष्वत्त विष्टो यदवस्पृधेयम्' । स्पृधेर्नञाद्याम् । 'अर्जमाद्य-पुः' । 'अनुशुरानुशुः' । 'अर्जरेण्व निच्युडि' । चिक्युषे । च्युषे लिटि चाडि । 'यतित्याज' । त्यजेति । 'आतास्त वृष्व कीमाः' । 'प्रिता नो यथाः' । 'वीक्ष्वाणे निष्ठायाम्' । 'नाशिरु वृषे' । 'अथात आशीतः' । कीक्ष्वाणे निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with:—अपस्पृधेयाम्, आनुशुः, आनुशुः, चिक्युषे, तित्याज, आताः, चितम्, आशीः and आशीतः ॥

The word वृष्वति is understood here. From the root वृष् 'to challenge', is formed अपस्पृधेयम् being the Imperfect (अड्), 2nd Pers. Dual, Atmanepada: there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of च irregularly. As, वृष्वत्तविष्टो यदवस्पृधेयम् (Rig Voj. VI. 69. 8). In the classical language

the form is **अपत्यर्चयाम्** ॥ Some say, it is derived from **अपत्य** with the preposition **अप**, the vocalisation of **र**, the elision of **अ**, and the non-prefixing of the augment **अद्** in the Imperfect (VI. 4. 73). The counter-example of this will be **अपत्यर्चयाम्** ॥

From **अर्च** and **अर्च** 'to respect, to worship', are derived **आर्चयुः** and **आर्चयुः** in the Perfect before the 3rd per. pl. **उत्**, there being vocalisation of **र** and the elision of **अ** irregularly. Then there is reduplication, then **अ** changed to **अ**, then the lengthening of this **अ**, then the addition of the augment **अ**, as : **अर्च + उत्** = **अर्च + उत्** = **अ + अर्च + उत्** = **अ + अर्च + उत्** (VII. 4. 66) = **आ + अर्च + उत्** (VII. 4. 70) = **आ + अर्च + उत्** (VII. 4. 71) = **आर्चयुः** ॥ The irregularity consists in the samprasāraṇa with the elision of **अ** ॥ Thus **अपत्य अर्चयाम्** (Rig. Ved. I. 19. 4) **अपत्ययाम्** ॥ The classical forms will be **आर्चयुः**, **आर्चयुः** ॥

The form **अपत्यये** is the Perfect 2nd per. sing. of the root **अपत्य** 'to go' : there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment **अद्** before the affix **ये** ॥ This is the irregularity. The regular form is **अपत्यये** ॥

The form **अपत्ययाम्** as in "अपत्ययाम्" (Rig. Ved. X. 71. 6), in the Perfect of **अपत्य**, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is **अपत्ययाम्** ॥

From the root **अर्च** 'to cook', is derived **आर्च** before the Nish'hā affix, **अ** changed to **अ** irregularly. As **आर्च** **अर्च** ॥ The form **अर्च** is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As **अर्च** **अर्च** ॥ Some say the **अ** substitution of **अ** takes place when the word refers to **अर्च**, in the plural, and **अ** when it refers to other than **अर्च** ॥ Sometimes the word **आर्च** is seen in the singular, referring to objects other than **अर्च**. Thus **अर्च** **आर्च** ॥ In fact, the exhibition of the word **आर्च** in the plural in the sūtra is not absolutely necessary.

The words **आर्च** and **आर्च** are from the same root **अर्च**, with the prefix **आर्च** and taking the affixes **अर्च** and **अर्च** respectively. Before these **अर्च** is replaced by **अर्च**, and the non-addition of **अ** in the Nish'hā is irregular, As, "अर्च **अर्च**" (Rig. Ved. III. 53. 14), **अर्च** **अर्च** ॥ (Rig. Ved. VIII. 2. 2.)

३५१३ । अर्चयाम् ॥ ६ । १ । ५२ ।

'अर्च देव्ये' । अर्चयाम् । अर्चयाम् । अर्चयाम् ॥

3513. There is optionally the substitution of **अ** in the room of the diphthong of the verb **अर्च** 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word **अर्चयाम्** is understood here. Thus **अर्च** **अर्चयाम्** or **अर्चयाम्** ॥ In the classical literature we have **अर्च** **अर्चयाम्** ॥

३५१४ । अर्चयाम् ॥ ६ । १ । ६० ।

अर्चयाम् अर्चयाम् । 'अर्चयाम् अर्चयाम्' ॥

3514. The word **अर्चयाम्** is found in the Chhandas.

This word is another form of **अर्च** and means 'head.' This is not a substitute of **अर्च** in the Vedas, for both forms are found therein. Thus **अर्चयाम्**

अन्तः (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form लिटः ॥

The Sūtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when च or चय is followed by a vowel other than च of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than च or by the Nom. Pl. affix लृट् ॥" The following sūtra makes an exception in the Vedas.

३५१५ । वा ङ्खल्लि । ६ । १ । १०३ ।

दोषाङ्खलीति च पूर्ववर्णदीर्घो वा स्यात् । चारादी । चारादी । 'मानुवीरीकते विद्यः' । उत्तरसूत्रद्वयेषोर्दोषाङ्खल्लेन संवध्यते । तेनाभिपूर्वत्वं वा स्यात् । अर्मा च अय्यं च । 'सूर्यं सुविदामिव' । उपधारणाय ' (३३०) इति पूर्ववपमपि वा । वृत्त्यमानः । वृत्त्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus माङ्खलीः or माङ्खल्यः, पिङ्खलीः or पिङ्खल्यः, चाराङ्खली or चाराङ्खली; उपानङ्खली or उपानङ्खली ॥

'मानुवीरीकते विद्यः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sūtras subsequent to this in the Aṣṭādhyāyī, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sūtra. Thus sūtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the च of the Accusative singular अम् ।" But this is optional in the Vedas. Thus अर्मांम् or अय्यंम्, and सूर्यं सुविदामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as वृत्त्यमानः or वृत्त्यमानः ॥

३५१६ । दोषाङ्खल्लि ङ्खल्लम् । ६ । १ । ६० ।

लोपः स्यात् । 'वा ते माचाकाम्' । 'ताता पिङ्खल्लानाम्' ।

'+ इमुंकादिषु ङ्खल्लि परङ्खं वक्तव्यम् +' । अर्मांस्तेजम् । अर्मां स्तेजम् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (ṣi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus वा ते माचाकाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) ताता पिङ्खल्लानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Footnote:—In the Vedas, the para-rūpa substitution takes place when यमन् fo. follow. Thus अर्मां स्त्वा यमन् = अर्मां स्तेजम् ॥ So also अर्मां स्त्वा शोक्मन् = अर्मां स्तेजम् ॥

३५१७ । भयप्रवय्ये च ङ्खल्लि । ६ । १ । ८३ ।

भिभेत्प्रवय्येति भयः । वेतेः प्रवय्या इति लिप्यामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यर्थः । 'ङ्खल्लि' विम् । भयम् । प्रवेयम् ।

'+ प्रवय्या चाप उपसंख्यानम् +' इदे भवा इद्व्या चापः । भवे ङ्खल्लि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyā are found in the Chhandas.

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अचक्षु is generally elided in the Veda after ह or वा) सुविधातो अचक्षुः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽचक्षु रक्षतुः (Rig Ved. X. 77. 8), and तेऽचक्षुनात् and तेऽचक्षुनि (Rig Ved. I. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhāva, but sandhi, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prātisākhya, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE:—1. अचक्षु is Benedictive 3rd Per. Sing. of अक्ष 'to protect.'

2. अचक्षु is Ablative singular of अक्षम् ॥

3. अचक्षुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of अक्ष preceded by the Preposition अक्ष । There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अक्षचक्षुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अक्षत is the Aorist of अक्ष् and अक्ष; the 3rd Per. Pl. णि is replaced by अत । (The Aorist sign is elided by II. 4* 80. S. 3402).

5. अक्षम् is from अक्ष् ।

6. अचक्षु is Imperative 3rd Per. Pl. of अक्ष 'to protect.'

7. अचक्षुः is a Noun, from अक्ष् + अक्षुन् = अक्षम् । Then is added अक्ष as अचक्षु । Then उ is added by III. 2, 170, and we get अचक्षुः ॥

३५२० । यजुष्युरोः । ६ । १ । ११७ ।

उरःशब्दं यजुष्योऽपि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पाठाभावादनन्तःपाठाद्ये वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sūtra as यजुष्युरोः ॥ They take the word as उर ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्षं वज्रम् ॥ But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोऽन्तरिक्षत् सजुः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्तःपाठं of VI. 1. 115, does not apply here, and hence the necessity of a separate sūtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो दुष्णो धर्विष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यानि इह प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः सुव्यवन्तु' । जुषाणो अग्निराज्यस्य । 'दुष्णो अमुष्याम्' । 'धर्विष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् । अम्बार्थः — (२६०) इति द्रष्टव्यम् ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, दुष्णो, धर्विष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambāle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान् मातरः सुव्यवन्तु (Yaj. IV. 2). जुषाणो अमुरीज्यस्य (Yaj. V. 35). दुष्णो अमुष्यां अमलि पुतः (Yaj. VII. 1). धर्विष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Saṁhita has धर्विष्ठेऽधि (V. S. I. 23). The Taittirīya Saṁhita has धर्विष्ठे अधि (I. 1. 8. 1. 4; 43, 2. 5. 5. 4) आम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br. III. 9. 6,

3 has अस्मे अस्मात्प्रत्यये ॥ The words अस्मे &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादी च । ६ । १ । ११६ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादी चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽस्ति प्रकृत्या यजुषि । 'प्रयो अङ्गे अङ्गे अदीव्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अयोचिषम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अयोचिषम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधरे । ६ । १ । १२० ।

कथनंधकारपरं अनुदात्तेति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' रिम् । 'अधोऽग्रे कट्टे' । अयशब्द आद्युदात्तः । 'कुधरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an anudatta *a* is followed by a (Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽग्रे, here अग्रे has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्निमन्तः ॥

३५२४ । अवपथसि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादी अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्रीकट्टेभ्यो अवपथाः' । ऋषेस्त्वाणि ऋडि 'तिङ्ङतिङः' (३६१५) इत्यनुदात्तस्यम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यदुद्वेभ्योऽवपथाः' । निपातेर्य-
द्यदि- (३३०) इति निघातो न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathās* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus त्री कट्टेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अ+वप+थक्+थाद् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यदुद्वेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ is not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आहोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आहोऽसि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अथ औ अयः' । 'गभीर औ उवपुत्रे' । '+ इपाद्यादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो यत्तव्यः + ' । 'ईवा अहो छिन्दः' । 'उवा इयम्' । 'पूवा अविष्णु' ।

3525. For the adverb 'A' is substituted in the Chhandas the nasalised 'au' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अथ औ अयः (Rig Veda V. 48. 1); गभीर औ उवपुत्रे निघाततः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Var:—In the Vedas ईवा चक्षः &c. are found uncombined. As, ईवा चक्षः, का ईमिरे पिशंगिवा, यवा चक्षः, यवा चक्षमन् &c.

यवा इयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) पूवा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

३५२६ । स्यचन्द्रसि जगुलम् । इ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य होलीयः स्यादिति । 'य स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *syā*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी द्विपिं तुरपयति । योवायां बहो अविक्व चासनि (Rig Veda IV. 40. 4). य स्य ते मधुर्मा चन्द्र होमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place: ~~as~~ य स्यो निपतेत् ॥ The *स्य* means 'he.'

३५२७ । इस्वाचन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । इ । १ । १५१ ।

इस्वाचन्द्रस्य चन्द्रश्चन्द्रोत्तरपदस्य हुंदागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मन्त्रायः' । सुचन्द्रस्य ।

3527. In a Mantra, the 'su' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मन्त्रायः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुचन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमहाविष ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पीठोमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (saināsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुकमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च कन्वसि । इ । ३ । ३३ ।

हुंते निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नु विदिषी' ।

'समानस्य कन्वस्यूर्ध्वमभ्युदयो' । समानस्यस्यः स्यान्पूर्वादिभिश्च उत्तरपदे । सगर्भः ।

'+ कन्वसि स्त्रियां जगुलम् +' । विश्वदेवयोरग्रादेः । 'विश्वमासी च यतासी च,' 'देवद्वीचीं नयत देववन्तः'; 'कद्वीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarāmātarā' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is, derived by adding चक्ष to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guna by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid. As न मातापितरानु विदिषी ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन, प्रभृति and उदके ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भः = समानो गर्भः "uterine brother."

Var:—In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by चक्ष diversely before the feminine nouns: thus in "विश्वमासी च यतासी च"; there is no substitution in विश्वमासी, but in कद्वीची there is this substitution. कद्वीची is derived from किम्+चक्ष=कदि+चक्ष ॥ Then is added द्वीय, and then like अगवाची ॥ This *varṭika* is an exception to VI. 3. 92. S. 418.

देवद्वीचीं नयत देववन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्वीची (Rig Ved. I. 164. 12).

३५२९ । सध मादस्ययोश्चन्दसि । ६ । ३ । २६ ।

सप्तस्य सधादेशः स्यात् । 'बृद्ध त्वास्मि'सुधमादे' । सोमः सुधस्य म ।

3529. *Sadhi* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादोऽमुन्य स्वास्ताः रुधस्ताः ॥ Another example is जात्यां वृहन्तो
हरयो युजाना, अर्वाणिन्द्र सधमादो वृहन्तु (Rig. III. 3. 7) सधमाद्वन्ति देवा अस्मिन्-पद्यः ॥
' इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे ' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पयि च ष्कन्त्सि । ६ । ३ । १०८ ।

परिशिष्ट उत्तरपदे कोः क्वप् क्वादेशश्च । कवपचः-कापचः-कुपचः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kau* for *kñ* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवचः, कावचः and कुवचः ॥

इ५३१ । साठ्ये साठवा साठेति निगमे । इ । इ । ११३ ।

सद्यः अत्याप्तये आढ्यं ह्यं नृनि नृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भक्षः एतन्नाडु खाद्वा' ।
अधोर्मध्यस्थस्य इत्यलः इत्युक्त्वा प्रातिपदिके विहितः । आह नृि ।

‘ ह्रयोञ्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संपद्यते स इकारो लकारः ।

हकारतामेति स एव चास्य ठकारः सम्प्रयुक्ते ॥' इति ।

3531. 'Sādhyai' 'sādhwā' and 'sādhā' are irregularly formed in the Vedas.

Thus **साधे समस्ताः, साध्वा बद्धम्** ॥ The words **साधे** and **साध्वा** are both formed by **तदा** affix added to **सद्** the **थो** substitution not taking place. In the first, **तदा** is changed to **थे** ॥ The third word **साधा** is formed by **त्वा** affix added to **सद्** ॥ In the classical literature **साधा** and **साध्वा** are the proper forms.

‘महश्मिन्वयः पुननासु सासु (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prātisakhya it is ordained that a **व** situated between two vowels is changed to **व** ; and a **द** so situated becomes **द्व** . As says the *kārikā*.

Karika :—The letter η falling between two vowels has become ϵ in the pronunciation of this Professor.

So also a similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter
i. e., 1b वृ " "

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टम आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashtan' before a second member.

Thus अष्टापदी = The form अष्टापदी is the feminine in ही, (IV. 1. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the अ of पाट being elided in a Bāhuvrīhi, अ being substituted for पात् by VI. 4. 130.

४५३३ । मन्त्रे सोमाश्चेन्द्रियश्च देव्यस्य मतीः । ३ । ३ । ५३९ ।

वैद्यः स्यान्मन्त्रे । 'अन्वागतो होमावतीम्' । इति याजुर्वेदोक्तम् । 'विश्वकर्मा विश्व
देव्यावता' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of **सोम**, **अश्व**, **इन्द्रिय** and **विश्वदेव्य** are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अशवावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥

अशवावतीं सोमवतीम् (Rig Ved. X. 97. 7.)

विश्वदेवतीं विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३३ । सोमधेय्य विभक्तावप्रथमायास् । इ । इ । १३३ ।

टीकः स्यान्मन्त्रे । 'वदोषधीभ्यः ऋधधात्वोषधीषु' ।

3534. In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः ऋधधात्वोषधीषु ॥

३५३४ । अवि तुनुधमस्तुतङ्कुचोदध्यायास् । इ । इ । १३४ ।

टीकः स्यात् । 'आ तु न इन्द्र' । 'तु मूर्तः' । 'उत वा वा स्यात्' । मत्तु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । मज्जति यादेवस्य क्तिवपक्षे यवसम् । तेनेह न । 'युषोत यावायः' । 'कूमनाः' । 'अवा ते भद्रा' । 'यवा नञ्जका' । 'उदध्यायः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles **तु**, **नु**, **घ**, **मत्तु**, the tense-affix **तङ्**, **कु**, the ending 'tra' and the word **उदध्य** are lengthened.

Thus तु :—आ तु न इन्द्र युवधन् (Rig IV. 32. 1) नु—नु मूर्तः ॥ घ :—उत वा वा स्यात् ॥ मत्तु :—मत्तु गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—भरता जातवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of वा, when it is treated as क्ति, therefore it does not apply here, युषोत यावायः (I. 2. 4.) कु—कूमनस् ; अ—अवा ते भद्रा । 'यवानञ्जका' उदध्या घोमे ॥

NOTE :—The घ in the sūtra is the sound घ and not the technical घ (तरघ् and तमघ्). स्यात् means "the wife's brother." भरत is "Imperative Second Person Plural. युषोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तघ् (VII. 1. 46. S. 3568). Since this affix is पितृ the present rule does not apply to it. उदध्य is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kaudwādi root उदध् (formed by दध्). The affix हि is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The न of the Pronoun नस् is changed to ण after उदध् by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३५ । वजः सुजि । इ । इ । १३५ ।

अवि तीर्थ इत्येव । 'अमीषुयः षष्ठीनाम्' । 'सुजः' (३६४४) इति घः । 'नञ्ज धातुस्यो षुभ्य' (३६४६) इति घः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अमी सु षः षष्ठीनाम् (Rig. IV. 31. 3) उर्थ-ऊ सुण उतथै (Rig I. 36 13). The ष is changed to ष by VIII. 3. 107 S. 3644, and सु changed to सु by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । सुयुषोऽतस्तिङ् । इ । इ । १३६ ।

मन्त्रे टीकः । 'विदुमा हि अन्तावरसम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus वित्ता हि त्वा सत्यति गुर मोनाम् &c. See Rig. III. 42. 6, वित्ता हि चका करसम् । &c. But not here देवा भवत चरित्रः, as the verb consists of more than two syllables: not also here वा देवान् यच्च यच्च च as the verbs do not end in च a

NOTE: — वित्ता is Present First Person Plural. स replaces मः by III. 4. 82. चका is 2nd Person Plural of the Perfect of क a

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

‘यवा हि ते’ ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened. Thus यवा हि ते, अच्चाते, अच्चा करितारः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्यानां दीर्घः स्यात् । दृश्यः । दयहादयिह ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śiṣṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus दृश्यः दयहादयिह :

३५४० । छन्दस्य भयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । ‘धाता धातूनाम्’ इति अश्ववाः । तैत्तिरीयास्तु इत्यमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural ‘nām.’

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातूनाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also अतस्यनाम् and अतसूनाम् ।

The Rig Vedins read with long अ, the Taittiriyaas read it with short अ a

३५४१ । वा अपूर्वेस्य निगमे । ६ । ४ । ६ ।

अपूर्वस्यास्यो नोपधाया वा दीर्घः संख्यौ सर्वनामस्थाने परे । अभुवायम् । अभुवयम् । ‘निगमे’ किम् । तथा । तथायौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in ‘n’ before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when ‘sh’ precedes such a vowel.

Thus अभुवायम् or अभुवयमिन्द्रम् ।

Why do we say ‘in the Nigama’? In the classical literature we have तथा, तथायौ, तथायः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इहादौ नृवि शिरोधो निपात्यते । ‘यो नः पिता जनिता’ ।

3542. In a Mantra, the word ‘janitā’ is formed irregularly by the elision of ‘pi’ before the affix ‘tri’ with the augment ‘it’.

Thus यो नः पिता जनिता (Rig Veda X. 82. 3.) ॥ Otherwise जनपिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4 51.

३३४३ । समिता यजे । ६ । ४ । ५४ ।

जमयितेत्यर्थः ।

3543. 'Samitā' is formed irregularly by the elision of 'ni' before an 'it' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus यतं वृत्तिः समितः ॥ It is formed by वृच् and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See यतं वृत्तिः जमयितः ॥ See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युषोदीर्घिचकन्वसि । ६ । ४ । ५८ ।

व्यधीत्यनुवर्तते । विषूय । विषूय ।

'आहजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus दामयनुपूर्वं विषूय ; यथा यो वक्षिणा परिप्लूय ॥ Why do we say, in the Chhandas 'I' Observe संप्लूय, सोप्लूय in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आद् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । कन्वस्यवि कृष्यते । ६ । ४ । ७३ ।

जानजादीनामित्यर्थः । जानद् । जावः 'न माद्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'āt' augment t is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus जानद्, from जञ् in the Aorist. The चि is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then ञ् is changed to ञ् by VIII. 2. 36 which becomes ञ् and finally ञ् ॥ जानक्, from जञ् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् ॥ जावः is Aorist of वृच्, the affix being elided by II. 4. 80. जानक् from जञ् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of वृच् ॥

The augments अद् and आद् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । अहुतं कन्वस्यमाह्वयोगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

आहोटी न तः माह्वयोगेऽपि सः । 'जनिष्ठा उचः सवसे तुरायः' 'मा वः क्षेत्रे परकीजान्वावापुः'

3546. There is diversity in the Chhandas : the augment 'at' or 'āt' is added even with 'mā,' and sometimes not added even when there is no 'mā'.

Thus in जनिष्ठा उचः (Rig. X. 73. 1), कामसूदीन् (Rig. I. 53. 3) and काममदीयोन् the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परकीजान्वावापुः; मा जमित्वा; मा जावः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'नर्मे वयम्, दधे जावः' । रेभायस्वाभीयत्येनानिजत्वादालोपः । अत्र रेभ्यस्त्विति कर्ते पुनरपि रेभायः । तदर्थे च सूत्रे द्विजानानां निर्दिष्टनिरयोक्तिः ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं हिवृभं प्रथमं दधे जायः (Rig. X. 82. 5) वा स्य परितद्धे ॥ In दधे, the वा of जा is elided, before the affix दरे by VI. 4. 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of the elision of जा ॥

Here दृद् augment is first added to रे after the वेद् roots and the affix thus becomes दरे, then रे is substituted again for this दरे by this sūtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—दरे—रे the sūtra has exhibited the word दुरयेः in the dual number.

३५४८ । कृन्द्स्युभयया । ६ । ४ । ८६ ।

भूमुधियोर्यस्यादियद्वहनी च । 'वनेषु चित्रं विभ्रम्' । विभ्रुवं वा । 'सुधयो ह्रस्वमनेः' सुधियो वा ।

‘+ तन्वादीनां कृन्दिषि बहुलम् +’ । ‘तन्वं पुयेम’ । तन्वं वा । त्रयस्वकम्-त्रियस्वकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhū' and 'sudhī' are found sometimes the द्यङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्रम् ?, विभ्रुवम्, सुधयः and सुधियः ॥ वनेषु चित्रं विभ्रं विधे (Rig Veda IV. 7. 1) विभ्रुवम् ॥ सुधयो ह्रस्वमने for सुधियो ह्रस्वमने ॥

Vārtika:—There is diversely the substitution of द्यङ् and उवङ् in the Chhandas, after तन् ८०. and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुयेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तन्वं ॥ त्रयस्वकम् or त्रियस्वकम् “Three-eyed.”

तनिपत्योऽकृन्दिषि । ६ । ४ । ८६ ।

यतयोऽवधाक्षेपः कृत्तित प्रत्यये । 'वितन्निरे' कवयः । 'अकुना ह्रस्वं पतिम' । आवांति विते-निरे । पतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'n'.

As वितन्निरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel अ of तन् is elided. Though the elision is asiddha yet the rule VI. 4. 120 requiring the substitution of व and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sūtra would be nullified. अकुना ह्रस्वं पतिम (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also सिद् ॥ In the classical language we have वितन्निरे, पतिम् ॥

३५५० । घतिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

‘सगिधश्च ते’ । ‘कव्यां ते हरीषाणाः’ । ‘कुन्दाभ्यां वेति’ (अ० ३५५) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'n'.

Thus सगिधश्च ते हरीतिश्च ते, कव्यां ते हरीषाणाः ॥ कृत्तित is thus derived: तन् + ति = तन् + ति (अ being elided by the present sūtra) = त् + ति (अ being elided by

VIII. 2. 26), then **न** is changed to **च**, and **च** to **न** and we have **निचः** ॥ Then **समानाः निचः=चनिचः** (**समान** changed to **च** VI. 3. 84). The word **अन्धाम्** is the Imperative of **अन्ध**, thus **अन्ध+अन्धु+ताम्=अन्धम्+ताम्=अन्धम्+ताम्** (VI. 4. 100) = **अन्धम्+ताम्** (VIII. 2. 26) = **अन्ध्+ताम्=अन्धाम्** ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as **अपठति=अप्+पठ्+ति=अप्पठ्+ति** (VII. 1. 4) = **अपठति** (VIII. 4. 56).

Why having an indicatory **क्** or **क्**? Observe **अयुक्त्वा जमति** ॥ The **क्** has been added into the aphorism by the Vārtikakāra.

३५५१ । अयुक्त्वा जमति । ६ । ४ । १०२ ।

'अयुधी जमम्' । 'अयुधी निरः' । 'रायसूधि' । 'उरुगुरुध' । अपाधधि ।

3551. **धि** is substituted for **हि** in the Vedas, after **अ**, **यु**, **पृ**, **ङ** and **वृ** ॥

As **अयुधी जमम्** (Rig Ved. I. 2. 1.) **अयुधि निरः** (Rig Ved. VIII. 84. 3.) **रायसूधि** (Rig Ved. I. 3. 12). **उरुगुरुध** and **अपाधधि** ॥

In **अयुधी**, the **हि** is not elided after the **उ** or **यु**, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than **अयुधि** are irregular; **अप्** being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided *diversely* by **अयुक्त्वा** II. 4. 73.

NOTE:—**पूधि** is from **पृ** 'to protect'. The **अप्** is elided; for the final **क्** there is **उर** by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 **उरुगुरुध** from **ङ**; the **न** of **जम्** is changed to **ज** by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visarjaniya is changed to **च** by VIII. 3. 80. S. 3635.

३५५२ । वा जमति । ३ । ४ । २८ ।

हिरण्म ।

3552. In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p.'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of **होद्** has two forms, as **होणाहि** or **होणीहि**; **अयुधि** or **अयोधि**, **धि** being substituted for **हि** in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

अग्ने नमः सुपर्वादेः अस्मान्निवाग्निदेव अयुर्नानिहि ॥

सुपर्वादेः अग्ने नमः सुपर्वादेः अयुर्नानिहि ॥

Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । अहितम् । ६ । ४ । १०३ ।

होधिः स्वात् । रातिः । रमेव्यत्ययेन परस्मैपदम् । अयः अयुरभ्यासदीर्घश्च । 'अग्ने अयन्धि' 'अयोधि आतवेदः' । अग्नेः अयोः अयुः । 'अहितः' किम् । प्रणीहि ।

3553. 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense-affix is not 'nit.'

Under III. 4. 88 S. 3552 हि is also पितृ in the Vedas : and when it is पितृ, it is not कृत् by 1. 2. 4. Thus रारन्धि, प्रथन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि ; अस्मभ्य तस्यैव प्रथन्धि ; युयोध्यस्मज् जुपुराद्यमेनः ॥

Why do we say 'when it is not कृत्' ? Observe प्रीक्षीहि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रस ; the ञ् being replaced by ञ्, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The म् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not कृत् ॥ (2) प्रथन्धि is from यस् the ञ् is elided. (3) युयोधि from यु (यौति), the ञ् being replaced by ञ् ; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वङ्गादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मनश्चत्वादेर्जायः स्यादादि । 'त्मना देवेषु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'ātman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेषु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभाषांश्चिह्नन्ति । ६ । ४ । १६२ ॥

अनुच्यतेत्यतः स्थाने रः स्याद्वा इष्टमेयस्तु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेत्रि' । अजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishṭha, iman and iyas, the 'ri' of 'riju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and अजिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेत्रि (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । आत्स्यवास्ववास्तवमाध्वीहिरण्ययानिहन्ति । ६ । ४ । १७५ ।

आतो भयस्यव्यम् । वास्तुनि भयं वास्तव्यम् । वास्तवं च । मधुच्यत्वाणि स्त्रियां यथा-देशो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्त्वोवधीः' । हिरण्यच्यत्वाद्बुद्धितस्य मयटो मञ्चस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रयेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed : Ritvya, Vāstvya, Vāstva, Mādhvi, and Hiranyaya.

The word आत्स्य is derived from आत्, and वास्तव्य from वास्तु with the affix यत्, - च being changed to च ॥ आतो भयम् = आत्स्यम्, वास्तो भयम् = वास्तव्यम् ॥ वास्त्य is from वास्तु, as वास्तुनि भयः = वास्तव्यः with the affix यत् ॥ माध्वी from मधु with the affix ञ् in the feminine as 'माध्वीर्नः सन्त्वोवधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्य is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रयेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'जीहो वट् (यञ्च) ।

By VII. 1. 6 S 2442; the augment वट् is added to the tense-affix क्त the 3rd Person Plural Aṭmanepada. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । अहुसं कृन्ति । ७ । १ । ८ ।

अहुसः स्यात् । 'लोपस्य आत्मनेपदेषु' (३५६१) इति वट् सङ्गीतः । 'जेहो वट्' । जी-पाभावे चर्तं वृद्धते । 'अहुसस्य' । 'अतो भिन्नं वट्' (३०३) ।

3557. The augment 'ru' is diversely applied in the Chhandas.

The *ru* of *वृत्* is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus *वेनवी वृत्ते* ॥ When then there is no elision, we have *वत्तं वृत्ते* ॥ So also *अदृक्मस्य* ॥ *देवा अदृक्* ; *अन्धर्व अद्वरहो अदृक्* ॥ Here *अदृक्* is the Imperfect (*अदृ*) plural of *वृक्* ॥ Thus *वृक् + अ = वृक् + रत् = अदृक्*, the *त्* being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as *अदृक्म* ॥ Owing to the word *अदृक्*, 'diversely', the augment *र* is added to other affixes also, than *अ* ॥ As *अदृक्म* in *अदृक्मस्य* *केतवः* ॥ This is the aorist in *अदृ* of the root *वृक्* by III. 1. 57. the *gu* ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; *वेत्* is substituted for *मि* in the Instrumental Plural after nouns ending in *क्व*. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । अदृक्मं क्वन्वसि । ७ । १ । १० ।

‘क्वनिर्वेवेभिः’ ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is *वेत्* is substituted for *मि* even after stems which do not end in short *क्व* ; as *मदी* ; and some times the substitution does not take place even after stems ending in short *क्व*, as, *देवेभिः*, in *देवोदेवेभिरागमत्* (Rig Veda I. 1. 4).

३५५९ । नेतराक्वन्वसि । ७ । १ । २६ ।

त्यमीरदक् न । ‘*यार्प्रमितरम्*’ । ‘*क्वन्वसि*’ *किम्* । *इतरक्वाळम्* । ‘*समासेऽनङ्पूर्वे तयो ल्यप्*’ (३३३०) ।

3559. In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As *इतरमितरमपहमजायत* ; *यार्प्रमितरम्* ॥ Why in the Vedas ? See *इतरत् क्वाळम्*, *इतरत् कुक्षम्* ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, *ल्यप्* is substituted for *क्वा* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not *नङ्* ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । तत्वापि क्वन्वसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the ‘*ktvā*’ also, as well as *lyap*, is substituted for *ktvā*, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative ‘*nañ*.’

Thus *क्वन्व* ‘*वातो यजमानं परिधापयित्वा*’ ॥

३५६१ । सुपां सुपुङ्गुपूर्वसवर्गाच्चेयुडाद्यायाजालः । ९ । १ । ३६ ।

‘*क्वन्व*’ *सम्पु* *पञ्चाः* । *पञ्चान इति प्राप्ते सुः* । ‘*परमे व्योमन्*’ । ‘*व्योमनि*’ इति प्राप्ते *केर्त्तुक्* । *धीती* । *मती* । *सुष्टुती* । *धीत्या मत्या सुष्टुतेति प्राप्ते पूर्वसवर्गादीर्थः* । ‘*या सुरवा रघोऽसमा द्विविषयवा कश्चिन्मा*’ । ‘*वी सुरवो द्विविषयवो रश्वादी प्राप्ते वा*’ । ‘*मताद्वन्नामयम्*’ । *नतमिति प्राप्ते क्वात्* । ‘*वादेव किञ्च तात्वा*’ । *यमिति प्राप्ते* । ‘*न सुप्ते याजवल्क्यः*’ । ‘*अस्ते चन्द्रावृक्ष्यती*’ । *सुप्तावृक्ष्यमिति प्राप्ते वे* । *उक्ता* । *अण्युया* । *उक्ता अण्युनेति प्राप्ते वा* ।

'नाभा एषिव्याः' । नामाविति ग्रामे डा । 'ता अनुष्ठीयथावयताम्' । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्था-
वदङ् । आङो झ । साधुया । साधिति प्राप्ते याच् । 'वसन्ता वजेत' । वसन्त इति प्राप्ते आत् ।
'+इयाङिवाङीकाराणामुपसंख्यानम्+' । उर्विया । वाविंया । उडका दाङ्येति प्राप्ते इया । सुजे-
त्रियेति प्राप्ते डियाच । 'इति न सुवर्कं सरसी जयानम्' । डेरिकार वत्ताहुः । तत्रासुदाते यदे
प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु डीयन्ताङ्गेर्नुङ् । ईकारादेशस्य तुहावरणान्तरं मयम् ।
'+आङ्वाङाधाराणामुपसंख्यानम्+' । 'प्रवाहवा सिद्धतम्' । जायुनेति ग्रामे आङादेशः । 'चेर्ङिति'
(२४५) इति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । 'य नः सिन्धुमित्र भाववा' । भावेति प्राप्तेऽ-
याच् । रितुस्वरः ।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) 's' of the Nom. Sg. for 'as' of the Plural, (2), the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (âe) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (dâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (dyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) 'â' (accent of 'la').

Thus (1) अनुष्ठरा अजयः हन्तु पयथाः (for पयथान्) Rig Veda X. 85. 23.

Vart.—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vart.—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas अवालं ये अजययुवाय तद्धति (for तद्धन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) *luk*-elision:—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening:—धीती, मंती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या ॥

(4) आ substitute:—As या सुरथा रघोतमोभा वेवा दिविस्पृष्टा । अक्षिणा ता वमामहे ॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यी, सुरथी, दिविस्पृष्टी, उमी, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) आत्-नताद् आत्मयम् for नतम् ॥ यादेव विज्ज ता त्वा here वा is, for यम् ॥

(6) ये-न युष्मे (for युष्मासु) आजयन्धनः, Rig. VIII. 58. 19. अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्राद्यस्वती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या-उडया, धय्युया for उडया and धय्युया ॥

(8) डा-नाभा (for नाभी) एषिव्याः Rig. I. 143.

(9) डा-अनुष्ठा उच्चावयतात् for अनुष्ठानाँ Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन मवान विचक्षणं करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix णङ् (III. 3. 106) and the preposition णु । In the Instrumental Singular, the डा is replaced by णा ॥ But is not the affix णङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix णिन् of III. 3. 95 ? Not always, for Pāṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix णङ् also.

(10) याच्—हाधुयाँ for हाँयु; the elision of य् which was otherwise required does not take place.

(11) आत्-वसन्ता वजेत for वसन्ते ॥

Vart.—The following substitutes should also be enumerated, (a) वृषा, (b) वृषात् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (c) long ई ॥ As (a) उर्विषा परिधानम्, for उर्वरा, so also उर्विषा for उर्वरा ॥ (b) सुवृषिषा for सुवृषिषा, and सुवृषिषा for सुवृषिषा ॥ (c) वृत्ति न सुवृत्ति सरसी जयानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that रि (Loc. Sing.) is replaced by long ई of this Vārtika. The word ought to have udatta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस् ॥ The Loc. Sing. रि is elided after it by clause (2) of this sūtra; and it is not an example of the addition of long ई to सरस् ॥ Well, what is then the example of ई substitution of this vārtika? That must be found out.

NOTE.—Sāyana also explains सरसी in this way वृत्ति न ॥ वृत्तिमिव सुवृत्तिं नीरसं सरसी मन्त्रस्थः; सरसी गौरादिलक्षणा ङीष्; सरस्यां “सुवृत्तिं सुवृत्ति” इति सप्तम्यां लुक् ॥ मन्त्रसि सरसि निजं चर्मकां च यथा च निजस्य मन्त्रकणः ॥

Vart.—So also (a) वृषात् (b) वृषात् and (c) वृषात्: as प्रजापत्या विद्वत्तम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रजापत्या ॥ The वृ is gunated to वी by VII. 3. 111, and वी is changed to वृ before वा (b) स्वपृथ्या सच सेवनम् for स्वप्रेम, (c) विन्धुमिव नार्यया (Rig Ved. I. 97. 8) for नार्या ॥ The वृ in वृषात् regulates the accent.

The word वृषात् in the sūtra is compounded of three words वृ + वात् + प्रे, the word वात् = वा + वात् ॥

३५६२ । अमी मन् । ७ । १ । ४० ।

मिवादेयस्यामी मन् छात् । अकार उच्चारणार्थः । मिवात्सर्वविशः । ‘अस्तिविशः’ (२२२५) इति ईद । ‘अधी वृषम्’ । अविधिर्मिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The मन् here is the substitute of मिप्, and not the accusative singular affix. The अ in मन् is for the sake of pronunciation only. अ वधी वृषम् (for अविधिम्) Rig. I. 165. 3: ॥ The अद् augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory म् of मन् shows that the whole of the affix मन् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anuvāra as in VIII. 3. 25.

NOTE.—Thus वृष + विज + मिप् = वृष + विज + मिप् (II. 4. 43) = वृष + विज + मिप् (III. 1. 44) = वृष + वृ + विज + मिप् = वृष + वृद + विज + मन् (III. 4. 101) = वृष + वृद + विज + म् (Present Sūtra) = वृष + वृद + विज + ईद + म् (VII. 3. 96) = वृष + वृद + ईद + म् (VIII. 2. 28) = अधीम् (VI. 1. 101).

३५६३ । आत्मनेपदेव । ७ । १ । ४१ ।

अन्विति । ‘देवा अनुवृत्त’ । अनुवृत्तंति प्राप्ते । ‘अन्वितः प्रये’ । प्रेत इति प्राप्ते । ‘आत्मने-इति किम् । ‘उर्वी वृषम्’ ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा अनुवृत्त for अनुवृत्त (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः ज्ञये for ज्ञेते = Owing to the anuvritti of ज्ञयि from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as : आत्मानमवृत्तकुस्ते = Why in the Atmanepada ? Observe अत्सं दुर्द्विजिह्वं अतुर्विलम्बम् =

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादिभ्योऽधः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेदोष्माणं वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरेदोष्माणं वारयध्वात् for वारयध्वम् = Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वेनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

यजमिदमस्मिन् यजेध्वेनमिति च । 'यजध्वेनं प्रियमेधाः' । 'यकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वेनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् =

The word यजध्वम् followed by यजम् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वेनं प्रियमेधाः (Rig. VIII. 2. 37). The Kāśika adds "that च is also irregularly changed into य" : the form would then be यजध्वेनम् = This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटाग्रमध्यमपुरुषवचनस्य स्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कयुतात्' । कयुतेति प्राप्ते । 'सूये अद्युर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कयुतात् (for कयुत), and ऊवध्वे गोहं पार्ष्णिं यजतात् (for यजत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्मारश्च संसृजतात् (= संसृजत), सूये अद्युर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनप्रनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तप्त्येव । प्रयोत यावायः । तप्त्युतेति प्राप्ते त् । 'तुनातन पचत प्रजवाहते' । 'दधातन द्विषां विप्रमस्ते' । तनप । 'महतस्य वज्रमुष्टन' । वज्रध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन वरस्मैपदं वज्रश्च । 'विश्वे देवास्तो मरुतो धतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्येत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो ऽतिः । अस्तस्य चनादेशः ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicative *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *ihana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) प्रयोत यावायः (for प्रयुत),

(2) तुनातन पचत प्रजवाहते (Rig. Ved. V. 34. 1). तुनातन = तुनुत = दधातन द्विषां विप्रमस्ते (Rig Ved. X. 36. 13). The indicative *p* makes तप and तनप, non-ङित् affixes (I. 2. 4).

(3) तनः — महतः मज्जमुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9). For वज्रध्वम्, the Parasmaipada and Śū are anomalous.

(4) चनः — विश्वे देवास्तो मरुतो धतिष्ठन = The proposed चन becomes कति by taking the affix कति ; and चच् 'to be,' चच् + त = चच् + चत् = चत्त = Padmanjari says,

Thus ब्राह्मणाः पितरः सोम्याः for ब्राह्मणाः and सोम्यः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वसो य उपरासः (Rig X. 15. 2) for पूर्वो and उपरे ॥ So also युतासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form जसेः instead of जसः is out of respect for ancient grammarians.

३५७३ । श्रीयामयोश्चन्द्रसि । ७ । १ । ५६ ।

ग्रामो नुद । 'ग्रामासुदारो चण्डोरधीनाम्' । 'सूत ग्रामणीनाम्' ।

3573. In the Chhandas after the words 'śrī' and 'grāmaṇi' Gen. Pl. 'ām' gets the augment 'n.'

As श्रीयामासुदारो चण्डो रधीनाम् (Rig Ved. X. 45. 5).

NOTE :—This sūtra could be well dispensed with: by I. 4. 5. श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sūtra a vya vaasthita-vibhāṣhā, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else. As regards सूत ग्रामणीनाम्. we have सूताश्च ग्रामणीश्च सूतग्रामणि, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतग्रामणीनाम्, ॥

The necessity of this sūtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विदमा हि त्वा गोपतिं गुर गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् । 'गवां जता एवणामेषु' । पादान्तेऽपि कृत्विच । छन्दसि सर्वेषां ऐकन्यिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. *ām*.

As विदमाहि त्वा गोपतिं गुरगोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but गवां गोत्रमुदसृज यदङ्गिरः in the beginning of a Pāda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pāda, sometimes this rule does not apply, as वृत्तारं गृध्राणां कधि विराजं गोपतिं गवाम् । गवां जता एवणामेषु (Rig Ved. I. 122. 7).

३५७५ । छन्दस्यपि कृष्यते । ७ । १ । ५८ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीषो अस्थमि' ।

3575. In the Chhandas also, the stems *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *an* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As इन्द्रो दधीषो अस्थमिः (Rig Ved. I. 84. 13).

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ५९ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अधीभ्यां ते नादिकीभ्याम्' ।

3576. The acutely accented 'ī' is substituted for the final of *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi*, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As *चर्द्धीत्यान्* ते नादिकाभ्याम् » (Rig. ved. X. 163. 1). In *चर्द्धी* the augment *नुम्* is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained *नुम्*, is superseded by the present sūtra, and being once superseded, it is superseded for good. (सकद् गतौ विप्रतिषेधे बहुधाभित लङ्गाधितमेव) »

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसां क्न्दसि । ७ । १ । ८३ ।

इहां नुम्स्यासी । 'कीदृक्किन्' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदीष्टपृथ्व्य' (२५८५) ।

3577. *दृक्*, *स्ववस्* and *स्वतवस्* take the augment *नुम्* before the affix *su* (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus *रँदृक्*, *तादृक्*, *यादृक्*, *मदृक्*, *स्ववान्* *स्वतवान्*, » The *य* of *रँदृक्* (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and *क्* substituted for *न्* by VIII. 2. 62. The lengthening in *स्ववान्* and *स्वतवान्* is through VI. 4. 14.

कीदृक्किन् (Rig. Ved. X. 108. 3).

For *स्ववान्* see Rig. Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For *स्वतवान्* see Rig. Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2194 *उद्* is substituted for the final long *वृ* of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas however, there is diversity.

३५७८ । कपुलं क्न्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरिः । अतुरिः । पतुरिः ।

3578. In the Chhandas, the *ur* substitution for '*ri*' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus *ततुरिः* (Rig. Ved. I. 145. 3) *दूरे* *कप्या* *अतुरिः*, and *पतुरिः* from *तृ*, *गृ* and *पृ* » All these words *ततुरिः*, *अतुरिः* and *पतुरिः* are formed by the affix *किन्* (III. 1. 171).

३५७९ । ह्रु ह्रुरेक्न्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्रुरेर्निष्ठावां, 'ह्रु'वादेशः स्यात् । 'अह्रु'तमसि ह्रविर्धनिम् ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvādi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As *ह्रु'नस्य* *वाह्रु'तस्य* च, *अह्रु'तमसि* *ह्रविर्धनिम्* (Vaj. San. I. 9). But *ह्रुतम्* in the classical literature.

३५८० । अपरिहृतताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेष्वप्राप्तत्वाद्देवस्यामाचो निवात्यतैः 'अपरिहृताः अनुवाच वाचम्' ।

3580. The word '*aparihṛitāḥ*' is irregularly formed in the Chhandas.

The *ह्रु* substitution required by the last sūtra, does not take place here. As *अपरिहृताः अनुवाच वाचम्* (Rig. I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sūtra also.

३५८१ । क्षमि कुरितः । ७ । २ । ३३ ।

Veda I. 162. 19) (= विश्रिता). उत यंता सुविप्रः (Rig Veda I. 162. 5) (= यंतिता) प्रयाता पोता (Rig Veda I. 94. 6). (= प्रयासितम्) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots कृ and वृ (वृह and वृह्) with the affix कृष and the augment उद् and ऊद् ॥ As सकृत् or सकृत् रयानाम् Rig Veda X. 178. I. (= तरितारम् or तरीतारम्). सकृत् or सकृत् रयानाम् (= यरितारम् or यरीतारम्); वक्रवीभिः सुयरोनो अस्तु (Rig Veda VII. 24. 22). वक्रवीः is exhibited in this form of Nom. pl. of the feminine वक्रवी merely for the sake of showing one form in which it is found; another form is वक्रवीणि वक्रवयः ॥ Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वक्रवि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वक्रवृ, by adding कृष्, the special mention is explanatory. The rest 15, 16, 17, 18 and 19 are from उत्-उज्व, ऊद्. जम्, वम् and अम्, formed with the vikarana ञ् and the affix of the 3rd Per. Sing. तिप्, इ being substituted for ञ् of ञप्, or ञप् is elided and the augment इद् is added ॥ As अजिज्वलति (= उज्ज्वलति), लम्बं जमिति (= जमति). स्तोकं जरति (= जरति), यः होमं वमिति (= वमति), अभ्यमिति (= अभ्यमति) ॥ Sometimes we have अभ्यमोति, as रावमभ्यमोति ॥

We should read here again VII. 2. 64. S. 2527.

३५८२ क ॥ वभूयाततन्यजगृभमवर्धेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विष्णो तमुत्सं यत वा वभूय । येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्य । 'जगृभमा ते दक्षिणमिन्द्र वस्तम्' । त्वं ज्योतिषा विततो वर्धय । भाषायां तु । वभूविष । आतेनिष । जगृभिम । अवर्धयेति ।

3582A. In the Nigama (Veda) are found the irregular forms वभूय, आततन्य, जगृभ and अवर्धे ॥

As, विष्णो तमुत्सं यत वा वभूय । येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्य (Rig Veda. III. 22. 2), जगृभमा ते दक्षिणमिन्द्र वस्तम् (Rig Veda X. 47. 1). त्वं ज्योतिषा विततो वर्धय ।

In the classical literature, we have वभूविष, आतेनिष, जगृभिम and अवर्धय respectively.

३५८३ । सनिंसनिवांसम् । ७ । २ । ६८ ।

सनिमिषेतत्पूर्वांसनतेः सनोतेर्वा कृषोरिद् । यस्याभ्यासलोपाभावाच्च निपात्यते ।

'+ पाठ्यादोनां कृषदि + ' प्रत्ययस्यात्कादित्वं नेति । वाच्यम् । 'हिरण्यवर्णाः सुवयः वायकाः' ।

3583. The form *sasanivāṁsam* with *sanin* is irregularly formed.

This is derived from सनोति or सनति root with the affix Kvasu. As अजि त्वान्ने सनिं सनिवांसम् ॥ The augment इद् is added, there is no change of ञ् of सन्- to ष, nor the elision of the reduplicate before सन् ॥ The other form is सनिवांसम् when not preceded by सनिम् ॥ This form सनिवांसम् is Vedic, in the classical literature we have सनिवांसम् ॥

Part :—The feminine of वायक &c. in the Vedas does not take इ for ञ ॥ As हिरण्यवर्णाः सुवयः वायकाः, वासु ञ होमकाः ; वायकाः &c. But वायिकाः, अनोमिकाः in the classical literature. (See VII. 3. 45. S. 461).

३५८४ । योलीपो सेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

'वभूकानि वासुषे' । होमो दददन्त्यर्वाव । 'यदग्निरग्नये ददन्त्य' ।

3584. The final of 'dā' and 'dhā' ('ghū roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'let'.

As दधदूना दधुवे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also ददगिरगन्धे ददात् ॥

३५८५ । मीनात्तेनिंगमे । ७ । ३ । ५९ ।

श्रिति मत्वः । 'प्रमिच्छन्ति प्रतानि' । लोके प्रमीयाति । 'अलिहिलोऽपुते' (२३२५) ।

3585. In the Chhandas 'mī' is shortened before a 'śit' affix.

As प्रमिच्छन्ति प्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes क्ष (प्रमिच्छन्ति according to Kāśīka) by VIII. 4. 15. Why in the Chhandas? Observe म मीयाति ॥

By VII. 3. 96. S. 2225 a single consonantal sārvaadhātuka affix gets the augment ईद, after अस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६ । अहुलं हन्वसि । ७ । ३ । ६७ ।

'अहमा अहम्' ।

अस्तेलंक् तिप् ईदभाव अहवत्त्वाच्छल्लयादिलोपः । इत्यविर्गो । संक्षिप्तायां तु 'मोमो - (१६९) इति यत्वं । 'लोपः आकल्प्य' (६९) इति यलोपः । गोमिरवाः रक्षयन्ने' सुच्, 'अतोऽरान्तस्य' (२३३०) इति यश्चिः । इदभावश्चान्दसः । अद् योर्ध्वं पूर्वयत् ॥

मत्वत्यगुः' (२४२) । 'असि च' (२४१) । '+ अहादिभ्यो हन्वसि वा वचनं वाद् यो अहनुवधयाः + । 'अथा यतकत्वे ययम् यतकतवः । 'पथेभ्यो यथा नवे' । पथवे । 'नाभ्यस्तस्यासि -' (२५०३) इति निषेधे । '+ अहुलं हन्वसि ति वतत्यम् + । 'आनुवाचुमोवत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sārvaadhātuka affix gets diversely the augment 'it' after *as* and *sich* ॥

As आप यवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE :—आः is thus evolved. अ+अस्+लक्+तिप् । The ई that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ+अस्+त=आद् (the final consonant त् is elided by VI. 1. 68 S. 352). Then the स् is changed to इ and then इ to visarga: and we have आः । Then in saṁhita, the visarga or इ is changed to य by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII. 3. 19 S. 67, and so we have सर्वम् आ इदम् ॥

Similarly in गोमिरवाः । It is the aorist (सुच्) of रक्ष 'to protect.' The Vrid-dhi takes place by S. 2330. The absence of इद् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3. 108, a guṇa is substituted for short ए and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII. 3. 109. The following Vārtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sūtra 108 downwards.

Vārt :—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As अहम् or अहम्, अहम् इति or अहम् इति, अहम् अतकतवः (Rig. Veda X. 97. 2) or अतकतवः अहम् अहम् अहम् (Rig. Veda I. 43. 2) or अहम्, अहम्, अहम् इति, अहम् इति, अहम् इति ॥

By VII. 3. 87 the guṇa is not substituted for the reduplicate short ए and उ in the reduplicated form of a root, before a Sārvaadhātuka affix beginning with

a vowel and having an indicatory ञ् ञ . The following Vārtika makes an exception.

Vart.—There is diversity in the Vedas. As अनुपञ्च कुत्रोपञ्च (Rig Veda III. 4. 10) the वेद of अनुपञ्च.

३५८७ । नित्यं कृन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

कृन्दसि निवसे कृदुपधाया कृदर्थे च कचित्पञ्च । कवीदुपञ्च ।

3587. Short ञ is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate ञ् or ञ of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As कवीदुपञ्च (Rig Veda VIII. 8. 8) कवीदुपञ्चताम्, कवीदुपञ्च ।

३५८८ । न कृन्दस्यपुनस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुनसि कृत्वा दन्तस्य कृदर्थे नित्यं न । निवसेः । 'कृत्वा कृन्दसि' (३५८७) इति उः । 'अपुनस्य' किम् । 'पुनीयन्तः' सुदानवः ।

* 'अपुनादीनामिति वाच्यम् *' । 'कनीयन्तोऽन्वयः' । जनमिच्छन्तीत्यर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'i' for the final vowel of the stem before the affix kyaoh, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus निवसे, संवसेदुः, देवाश्च जिगाति कुम्भुः ञ But पुनीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 36. 4.)

Vart.—It should be rather stated पुन and the rest: as कनीयन्तोऽन्वयः ञ See III. 2. 170, for the affix उ ञ

३५८९ । दुरस्युर्द्रविणस्युर्दृषयति रिषयति । ७ । ४ । ३६ ।

यते क्वचि विपातन्ते । भावायां तु उपत्ययाभावादुदुष्टीयति । द्रविणीयति । दृणीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु, द्रविणस्यु, दृषयति and रिषयति are irregularly formed.

As क्वचि विपातन्ते दुरस्युः, (= दृष्टीयति with the affix-क्यञ् added to दृष्ट), द्रविणस्यु, विविणवा (द्रविणीयति, here द्रविणस्यु is substituted for द्रविण similarly). दृषयति = दृणीयति (दृषञ् substituted for दृष) ञ रिषयति = रिष्टीयति (रिषञ् substituted for रिष्ट) ञ

३५९० । अस्वाद्यस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

'अस्व' 'अद्य' यतयोः कृत्वात्स्वोऽङ्गुत्सि । 'अस्वाद्यन्तो मद्यन्' । 'मा त्वा दृक्वा मद्यायतः' । 'अङ्गुत्सि'—(३५८८) इति निवेदी नेत्यभाषत्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अनेदमेव सूत्रं ज्ञापयम् ।

3590. In the Chhandas, long 'ā' is substituted for the final of *asva* and *adya*, before the Denominative *kyach*.

As अस्वाद्यन्तो मद्यन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्वा दृक्वा मद्यायतो विदन् ञ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before क्यञ्, as taught in VII. 4. 35. 8. 3588. See Vārtika to III. 1. 8. The word क्यञ्च occurs in Rig. 1. 120. 7, 27. 3.

३५८१ । देःसुन्वयोर्यजुषि कठशाके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयोः ययि क्वात्स्याद्यजुषि कठशाकायाम् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुन्वायन्तो हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किं तु वेदोपलक्षणः । तेन क्वात्मकोपि मन्त्रे यजुर्वेदत्वे भवति । किं च क्वावेदेऽपि भवति । सवेन्मन्त्रो यजुषि कठशाकायां दृष्टः । 'यजुषि' इति द्विम् । 'देवादिभ्योऽति सुन्वयुः' । क्त्वृच्चात्प्रत्ययस्य कठशाका ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591. The long 'ā' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kāthaka.

As देवायन्तो यजमानः सुन्वायन्तो हवामहे । Why in the Yajus ? Observe देवादिभ्योऽति सुन्वयुः । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Kātha Shākhā of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Kātha Shākhā. Why do we say in the Kāthaka ? Observe सुन्वयुर्दिमासात् ।

In this sūtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general. Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda. That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Kātha Shākhā.

३५८२ । कव्यध्वरएतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'कध्वर' 'एतना' ययामन्त्यस्य लोपः स्यात्कवि परे कविविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायोः' । 'कध्वर्यु' वा मधुपाणिम् । 'दमयन्त एतन्युन्' । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । कध्वरतेऽच कित्त्व (३३३९) ।

3592. In the Rig Veda, the final of कवि, कध्वर and एतना is dropped before the Denominative कव्यत् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोः (Rig. I. 96. 2). कध्वर्युं वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41. 3), दमयन्तमएतन्युन् (Rig Veda X. 74. 5).

By VII. 4. 42. S. 8076 हि is substituted for the वा of दधाति before an affix beginning with त् and having an indicatory क् । By VII. 4. 43, S. 3331 हि is substituted for the वा of कध्वरि before कित्त्व । But in the Vedas there is diversity

३५८३ । त्रिभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'ह्रित्वा शरीरम्' । ह्रित्वा वा ।

3593. *Hi* is optionally substituted for 'hi' before 'ktvā' in the Chhandas.

As ह्रित्वा शरीरं यातव्यं, or ह्रित्वा also. The long ई of VI. 4. 63 does not take place also as a Vedic irregularity.

३५८४ । सुधितवसुधितनेमधितधिवधिवधियौ च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' इत्यस्यैव दधातेः ते प्रत्यय इत्' निपात्यते । 'नेमे' माता सुधितं वसु-यासु' । वसुधितमग्नी । नेमधितो न रोत्या । 'निधीरि दधते' । 'दत्त' इत्येतं वसुधितं निरीरि । धिवधिवत् दधति इन्द्र इत्येते । आस्वेति प्राप्ते । 'सुरेता रोता धिवीरः' । 'आसीरि' । इदं । 'होताम्' (२२५३) आसीरिति प्राप्ते । 'जयो मि' (४४५) ।

+ मातृशब्दश्चेति प्रत्ययम् + । मातृः शरीरः । 'ह्रित्वा' शरीरं ह्रित्वा शरीरं । 'सु' इति शब्दो आसुतायावसु । इति

ततो येषां तैः स्वतन्त्राः । 'समुपद्रवजायनाः' । 'मिथुने'सिः । 'यसः' किञ्च 'इत्यादिप्रत्यय इति
 धारयतः । पञ्चपादोरीत्या तु 'उषः'किञ्च 'इति प्राग्व्याख्यातम् । 'न कवतेर्बहि' (२६४१) ।

3594. The following five Vedic forms are irregularly formed, namely सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्य and धिषीय ।

Of these five, सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix क्त, preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भे माता सुधितम् (Rig Veda X. 27. 16). (=सुधितः), ॥ वसुधितमनो जुहोति (=वसुधितं). The word वसुधितं is a Karmadhāraya compound, according to Haradatta. In the Veda-Bhāṣya it is explained as वसूनां धातारं प्रदातारम् ॥ The form वसुधिति with तिन् is also found in the Vedas. As:—उतश्चेत् वसुधितिं निरेके (Rig Veda VII. 90. 3). नेमधिता न सोऽस्या (Rig Veda X. 93. 13) (=नेमधिता) ॥ नेम् means 'half,' धिष्य is Imperative 2nd Per. Sg. of धा, there is no reduplication, as धिष्य सोमम् = धास्य ॥ धिष्य वज्रम् वसत ऋदक्षिणचरभिः (Rig Veda VI. 18. 9). धिषाय is Benedictive Atmanepada 1st Per. Sg. of धा, the regular form being धासीय ॥ See III. 4. 106.

By VII. 4. 48. S. 442, η is substituted for the final of the stem $\eta\eta$ before a case-ending beginning with η . In the Vedas this substitution takes place in the case of $\eta\eta$ &c.

Varīta:—The *ṣ* substitution takes place in the Chhandas for the final of मास &c. Thus माशिः, वरशिः, मास becomes मास by VI. 1. 63.

Iakti :—The *su* substitution should take place, according to Patanjali, after स्ववत्, स्ववत्स्व and उवत् also. As स्ववत्किः । स्ववत्स्व is derived from वत् 'to protect,' with the affix वत्स्व and the prefix सु । It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I. 35, 10; &c.

The word स्वतन्त्र is derived from the root तु with the affix असुन् and Prefix स्वः. It means : धनवान्, or wealthy. As स्वतन्त्रिणः । See S. 3633. Similarly अवन्ति : as in अवन्तिः अजायन्ताः (Rig Veda I. 6. 3).

This word is formed by the affix कृत् which is treated as कृत् after वत् (See Upādi IV. 222 and 233). This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Upādi Sūtras which consisted of Ten Padas. In the present Upādi Sūtra of Five Padas we have उयः कृत् and not वसेः कृत् ॥ वसति सुयेण सल वति उवा ॥

By VII. 4. 63. S. 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कृ (कयते) in the Intensive. In the Vedas this prohibition applies to the root कृ also.

३५८५ : कृपेशकृत्यसि । ७ । ४ । ६४ ।

सह्यभ्यासस्य सुखं न । करोकष्यते ॥ ७

3595. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'krish' in the Chhandas, when in the Intensive.

A. करीकष्यतेयं कृण्वतः ; otherwise चरौकष्यते कर्णोद्वलः ॥

३३८६ । दार्धति दर्थतिदर्थयिबोभूतुतेतितेऽलप्यपिनीफणत्संसनिष्यदत्कारिज्जत्क-
निष्यददरिष्यद्विष्यतोदविष्यत्सरिचतःसरीक्षपतंदरीवृजन्ममृज्यागनीगतीति च । ० ।

81591

इतेऽष्टादश निपात्यन्ते । आद्यास्त्वयो ध्वो धारयतेर्वा ।
 भवतेश्चलुगन्तस्य गुणाभावः । तेन भाषायां गुणो लभ्यते ।
 तिजेश्चलुगन्तासङ् । इतेश्चलिट् हलादिः शेषापघाटो रक्तस्य लत्वमित्वाभावरश्च निपात्यते ।
 'अलर्षि' युष्म लज्जकत्पुनरुदरः । सिषा निर्देशो न तन्मम् । अलर्षिं दक्ष उत ।
 कण्ठेराह्पूर्वस्य यङ् लुगन्तस्य शतयभ्यासस्य निगागमो निपात्यते । 'अनेपापनीकणत्' ।
 स्यन्तः संपूर्णस्य यङ् लुकि शतयभ्यासस्य निङ् । धातुसकारस्य पत्वम् ।
 करोतिष्यङ् लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः । 'करिक्रत्' ।
 क्रन्दलुङ् क्त्वे रङ् द्विवचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च । 'कनिक्रदञ्जनुवम् । अक्रन्दो-
 दित्यर्थः ।
 'खिभर्षेरभ्यासस्य लत्वभावाः । 'खि यो भरिभदोवधीवु' ।
 ध्वरतेश्चलुगन्तस्य शतयभ्यासस्य विगागमो धातोर्कारलोपश्च । 'द्विविध्यतेः रश्मयः सूर्यस्य' ।
 द्युतेरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्त्व' विगागमश्च । 'द्विविद्युतव्याख्याशुचानः' ।
 तरतः शतरि ज्ञावभ्यासस्य रिगान्तः । 'वहोर्जा तरित्रतः' । इषेः शतरि रत्ने द्वितोयैक-
 वचनेरीगान्तोऽभ्यासस्य ।

युजेः शतरि ज्ञावभ्यासस्य रीक् ।

मज्जेश्चलिट् शतयभ्यासस्य ङ् धातोश्च युक् । गमेराह्पूर्वस्य लटि ज्ञावभ्यासस्य चुत्वाभावो
 निगागमश्च । 'यद्यप्यन्ती वेदा गनीयन्ति कर्णम् ।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dādharti, 2 dardharti, 3 dardhar-
 shi, 4 bobhātu. 5 tetikte, 6 alarshi, 7 ā paniphanat, 8 sam sani-
 shyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvatah,
 13 davidyutat, 14 taritratah, 15 sarisrpatam, 16 varivrjat, 17 mar-
 mrjya and 18 ā ganiganti.

The word कन्दलि is drawn in to this sūtra, by force of च ॥ The from
 दाधर्षि, is either from the Causative of the root धृक् अवस्थाने or from धृक् in the
 श्लु or यङ् लुक्, there is lengthening of the abhyāsa and elision of लि ॥ (2) So
 also दक्षर्षि is the form in ślu, with ङ्क् augment of the abhyāsa. (3) दधर्षि if it
 be a form of यङ् लुक्, there is no irregularity. (4) बोधुत, is from भू in the Inten-
 sive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without gaps. (5) अलर्षि is form the root ङ्क्
 (रधर्षि) in Present, 2nd Person, the र् of abhyāsa is not elided, though required
 by VII. 4. 60, and this र् is changed to ल irregularly. This form is found in the
 3rd Person also, as अलर्षि दक्षः ॥ अलर्षि युष्म लज्जकत्पुनरुदरः (Rig Veda VIII 1. 7).
 अलर्षि दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ पनीकणत् is from कण् with आ aug-
 ment and शतृ affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate भी is added. (8) सं-
 निष्यदत् is from स्यन्त with the Preposition लङ्, in the Intensive यङ् लुक्, with शतृ
 affix, लि being added in the abhyāsa, the root-ङ् is changed to ञ् ॥ The Preposi-
 tion सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form
 as आ संनिष्यदत् ॥ (9) करिक्रत् is from कृ (करिर्षि), in the Intensive यङ् लुक्, with
 शतृ, in the abhyāsa there is no palatal change (VII. 4. 62), and रि is added to
 the reduplicate. (10) कनिक्रदत् from क्रन्द in the Aorist, with ङ्क् reduplication,
 there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added.
 In the classical literature, the form is अक्रन्दोदितम् ॥ कनिक्रदञ्जनुवम् (Rig Veda II. 4.
 4). (11) भरिभत् from भृ (बिभर्षि) in यङ् लुक् with शतृ, without र् of VII. 4. 76,

without jaśva, and *ri* is added to the reduplicate. विद्यो भरिभूतोऽधीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दक्षिध्नतः from दक्ष (धरते) in the yañ luk, śātri, plural number Nominative. The *वि* is added to the reduplicate, the *क्ष* is elided, दक्षिध्नतः इत्ययः सुर्वस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4). (13) दक्षिद्व्युत्तम् is from dyut, yañ luk with śātri, there is no vocalisation of the reduplicate, with च change and वि augment. (14) तरिध्नतः from दृ (नरति) with ślu śātri, genitive singular: and रि added to abhyāsa. उद्योर्वा तरिध्नतः (Rig Veda IV. 40. 3). (15) खरीक्षपत् from खर् with ślu śātri, Accusative with दी added to abhyāsa. (16) खरीक्षपत् from खर् with ślu, śātri and दी augment. (17) मर्यज् from मज् with सिद् (Perfect) यत्, ङ added to abhyāsa, and य added to the root, and there is no vṛiddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघुपञ्च from VII. 3. 86. (18) चांगनीगन्ति is from गम् with the Preposition चा, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment नी is added. चङ्यनी वेदा गनीगन्ति कर्णम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word कृति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५८६ । ससूवेति निगमि । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्षिटि परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुसुवे कृति भाषावाचम् ।

3597. In the Rig Chhandas sasūva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुसुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५८८ । ककुलं कन्दति । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासलोकारः स्वाकन्दति । 'पूष्णिं विवर्षति' । वयोरेतपदम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas. for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूष्णिं विवर्षति (from वष्) .

कृति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५८९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

द्वौ द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रसाधमणिः' । 'संसमिद्युवर्ष' । 'उपोष मे परामंश' । 'किं नोदुतु वर्षते' ।

3599. *Pra*, *sam*, *upa*, and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As व प्रसमिन्मिरतस्य उपणे (Rig. VII. 8. 4), संसमिद्युवर्षे वर्षन् (Rig Veda X. 191. 1), उपोष मे परामंश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुतु वर्षते वासवाउ (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । कन्दकीरः । ८ । २ । १५ ॥

वर्षर्षिनामोऽपानावा वर्षस्य मतोर्मस्य चः स्वात् । 'वर्षते वर्षवाच' । नोवर्षन् ।

3600. In the Chhandas *o* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, *ī* or *r*.

As, हरिवते हर्वयवाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in *r* we have गोवर्गिन् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अचन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अचयवन्तः कर्णवन्तः' । 'अचयवन्तं यदनस्या विभक्तिः' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nut' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अचयवन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अचयवन्तं यदनस्या विभक्तिः (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाटुस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य चस्य नुट् । 'सुपयन्तरः' ।

'+भूरिदास्यनुट्वाच्यः +' । 'भूरिदास्यतरो जनः' ।

'+ इट्प्रयिनः + । 'रघीतरः' । 'रघीतमं रघीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tan* receive the augment *nut* after a stem in *n*.

The affixes *तर* and *तन* are called च । Thus सुपयिन् + तर = सुपयि + तर (VIII. 2. 7) = सुपयि + न्तर (VIII. 2. 17) = सुपयिन्तरः ।

Vart.—The augment नुट् is added to these affixes after भूरिदास्यन् ; as भूरिदास्यन्तरः (III. 2. 74, the affix is वनिय) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vart.—Long ई is the substitute of the final of रयिन् before तर and तन । The word रयिन् is formed by the affix रयि in the sense of मनुष्य । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रयि the long ई is substituted by the present vārtika. If the long ई were substituted for the final न् of रयिन् as रयिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekādēśa with the preceding इ into ई and the form would always remain रयिईतरः । As रघीतरः, and रघीतमं रघीनाम् (Rig Veda I. 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रयि in the sense of मनुष्य ।

३६०३ । नसतनिषतानुतप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि च्छन्दसि । ८ । २ । १९ ॥

छन्देनैवपूर्वार्धपूर्वार्ध निष्ठाया नस्याभावा निपात्यते । 'नसतमञ्जसा' । निषतमस्य च 'रतः' । अक्षरं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्धेनैवपूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरते । तूर्तार्थस्य वा । सूर्तमिति छ् चस्यस्य । गूर्तमिति 'गूरी' इत्यस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles : nasatta, niṣatta, anutta, prātūrta, sūrta, and gūrta.

The words नसत् and निषत् are derived from the root सद् preceded by न् and नि, and there is not the न change of VIII. 2. 42, Thus नसतमञ्जसा । In the classical literature we have असत्म् । So also निषत् in the Vedas, as in निषतमस्य चरतः (Rig Ved. I. 146. 1) but निषण्णः in the classical literature. The word अनुत्तः is from उन्ध with the negative च्च् । The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मयवन् (= अनुत्तम्) । प्रतूर्तम् is from त्वर् or तूर्तः, as प्रतूर्तमिति त्वरते (= प्रतूर्तम्) । When it is derived from त्वर् then छ् is added by VI. 4. 20, and when from

तुर्ल, then VI. 4. 21 is applied. गूर्ल is from गृ, the गृ is changed to उ irregularly ; as दूर्लानावः = दृतामवाः । गूर्ल is from गूर as गूर्ता जमतस्य (=गुणी) ॥

३६०४ । अन्धधरत्रित्युभयथा कृन्दसि । ८ । २ । ७० ॥

अव रेवो वा । अवयव-अव रेव । ऊध यव-ऊधरेव । अव यव-अवरेव ।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ūdhas, and avas.

Thus अव यव or अवरेव, ऊध यव or ऊधरेव ; अव यव or अवरेव ॥ When *u* is substituted for the finals, this *u* is replaced by *y* by VIII, 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अवयव means 'a little', and अव 'protection.'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ॥

भुव इति-भुवरिति ।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahā-vyāhṛiti.

Thus भुवश्चित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ The mahā-vyāhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६ । ओमध्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओम इत्यनुतः स्यादादरे । 'ओम्' अग्निमीले पुरोहितम् । अध्यादाने किम् । ओमित्ये काचरं इत्यम् ।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word अध्यादानं means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओम् अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमत्विजं ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतद्वचनमुद्गीयमुवासीत् (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used, to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment.

३६०७ । ये यज्ञकर्मेणि । ८ । २ । ८८ ॥

ये यजामहे । 'यज्ञ-' इति किम् । ये यजामहे ।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus ये यजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामहे इति पञ्चाक्षरम् "Ye yajamahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८ । प्रयवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

अवर्तनीयं देवमित्यादेशः स्यात् । 'अप', रतांसि, जिवतोऽम् । 'टे' किम् । प्रयवोऽन्त्यस्य अ. भूत् ।

3608. In a sacrificial work, ओम् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मेणि is understood here also. The word प्रयव means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter-

(टि) of that word which stands either at the end of a Pāda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अवां रेतसि जिघ्रति (Rig. VIII. 44. 16), we may have अवां रेतसि जिघ्रतोऽम् ॥ So also for देवाञ् जिघाति सुवसुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवाञ् जिघाति सुवसोऽम् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛtti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the whole of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अलोऽन्त्यस्य the final letter only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुवसुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite. अवां रेतसि जिघ्रति ॥

३६०९ । यत्स्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वामग्ने चकवे हव्यवाहाऽम्' । अन्तः किम् । 'याज्यानामन्ता वाक्यसमुदायकवाक्यां प्रति वाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्त्यस्य चेज्यते ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yājña, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमिर्विधेमानवेऽ (Rig. VIII. 43. 11), जिह्वामग्ने चकवे हव्यवाहाऽम् (Rig. X. 8. 6).

Why do we say 'at the end'? There are some Yājña hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यत्रौषड्बोषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

अवामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रूहि' । 'अग्नये गोमयानि प्रेष्य' । 'असू वोऽवह' । 'होमस्थाने व्रीही वोऽवह' । 'अग्निमावह' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, त्रौषट्, बोषट् and आवह is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रूहि (Maitr. S. I. 4. 11). अग्नये गोमयानि (or न) प्रेष्य, असू वोऽवह ; होमस्थाने व्रीही वोऽवह अग्निमावह ॥

So also in पित्र्यावामनुस्वराधा on the analogy of ब्रूहि, so also अग्न्युस्वराधा ॥ The word वोऽवह is illustrative of the six forms अवह, वोवह, वावह, षोवह, यावह षावह ॥

But there is no prolation in आवह देवान् युजामावाह ; आवह अग्नौ वेदः ॥

३६११ । अग्नीतृप्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीधः प्रेष्य आदेः प्लुतस्तत्प्रात्ययस्य च । 'अग्नीधरावह' । 'अग्नीधर्मीजिह्वरः ब्रूहि स्तृषीहि' ।

3611. In an order given to Āgnīdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña, the principal priests (ṛitvij) are four, Adhvaryu, Udgātā, Hotā and Brahman. Every one of these has three subordinate priests (ṛitvij) under him.

The duty of *Āgnidhra* is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (वेदम्) made by the *Adhvaryu*, who is the Director of ceremonies, to the *Āgnidhra* to perform the functions of *Āgnidh*, both syllables become *pluta*.

The word *अग्नीध्र वेदम्* is a compound—*अग्नीधः वेदम्* “a call or summons relating to *Āgnidh* duty.”

Thus *वा ३ अ ३ अय*, *वीर वा ३ अय* : The *pluta* takes place only in these examples ; therefore, not here, as *अग्नीध्रग्नीम् विद्वर*; *वर्हि* *स्यूदीहि* ।

३६१२ । विभावा एष्ट प्रतिवचने हेः । ८ । २ । ८३ ॥

मुतः । अकार्षीः कटम् । अकार्षीं हीः । अकार्षीं हि । ‘एष्ट’-‘ईति किम् । ‘कटं करिष्यति हि’ । हेः’ किम् । करोमि ननु ।

3612. ‘Hi’ at the end of an answer to a question may optionally be *pluta*.

Thus Q. *अकार्षीः कटं देवेदम्* ? Ans. *अकार्षीं हीं* ३ or *अकार्षीं हि* ।

Why do we say “in answer to a question” ? Observe *कटं करिष्यति हि* ।

Why do we say *हेः* “of हि” ? Observe *करोमि ननु* ।

३६१३ । निरुद्धामुद्योगे च । ८ । २ । ८४ ॥

अथ यद्वाक्यं तस्य टेः मुतो वा । ‘अद्यामावाक्येत्यात्मा’ । अद्यामावाक्येत्येवं वादिनं युक्तया स्वतन्त्रात्पुष्पाव्य उद्यममुपयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally *pluta*, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word *निरुद्धः* means the refutation of another's opinion. *निरुद्धा* is a gerund, and means ‘having refuted’. *अनुयोगः* is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes *pluta*. The *sūtra* literally means “Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure).”

Thus an opponent asserts that “The word is not eternal.” (*अनित्यः शब्दः*) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—*अनित्यः शब्द इत्यात्मा* ३ or *अनित्य शब्द इत्यात्मा* ‘This is then your assertion—that the word is not eternal’. Similarly *अद्य वाक्यमित्यात्मा* ३ or *अद्यवाक्यमित्यात्मा* । *अद्यामावाक्येत्यात्मा* ३ or *अद्यामावाक्येत्यात्मा* ।

३६१४ । आद्ये हितं भर्त्सने । ८ । २ । ८५ ॥

‘इत्योद्वेकोऽथातयिष्यामि त्वाम्’ । आद्ये हितवचनं द्वितीयवचनम् । ‘वीर वीर’ ।

3614. The final syllable of an *āmredita* vocative is *pluta* when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1. 8. S. 2143). Its final syllable becomes *pluta*. Thus *द्वेको द्वेको* ३ *आतयिष्यामि त्वाम्* ।

Though the anuvṛtti of the sūtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the sentence is not pluta, but of the āmredita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चोरैः चोर or चोरै चोरै ३. The word āmredita is employed in the sūtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by both words, so that pluta may be of both words in turn: and not of the second word only, though that is technically called āmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । ३ । ८६ ॥

अङ्गयुक्तेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्गकूज ३ इदानीं काव्यसि जालम्' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग' देवदत्त मित्या वदसि । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग' पक्षः । नैतदपरमाकाङ्क्षति । अर्थेन वक्ष्येक 'अङ्गाधीव्य भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कूज ३ इदानीं काव्यसि जालम् । अङ्ग व्याहरी ३. इदानीं काव्यसि जालम् ।

Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मित्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पक्षः । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word अर्थेन of the last sūtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीव्य, ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940),

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । ३ । ८७ ॥

वाक्यानां टेः सतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य यज्ञा ३ इ' । 'न होतव्यमिति' । होतव्यं-न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमादीकृतस्तत्त्वपरीक्षणं विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con* is called *vichāra* or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य यज्ञा ३ इ न होतव्यमिति 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person.' Similarly तिष्ठेद्युप ३ इ, अनुवहरेद्युप ३ इ ॥ Here also it is being reflected upon whether युपे तिष्ठेत् or युपे अनुवहरेत् ॥ i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamāna. किं युपस्तिष्ठेत्, किं वा युपं वज्रमानः क्षापयेत् ॥

३६१७ । पूर्वे तु भावाभ्याम् । ८ । ३ । ८८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव स्यते । 'अहिर् ३ रज्जुर् ३' । प्रयोगावेकस्य पूर्वमेव । एव भावा-वद्व्याप्त्यर्थेनान्वयव्यतिरेकव्यतिरेकः ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a *viyama* or restriction. The previous sūtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only.' Thus अहि नृ ३ रज्जुर् ३ 'Is it a snake or a rope?' सोढी नृ ३ क्षीतोत् ३ 'Is it a flock of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । २८ ॥

वाक्यस्य टेः मुनेःश्रवणे प्रतिश्रवणे च वाच्यमित्युच्यते च । 'गं मे देहि भोः' । 'हन्त ते वदामि' । 'नित्यः शब्दो भवितुमर्हति' । 'तत् किमात्य' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is *pluta*.

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sūtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words. Thus गं मे देहि भोः, 1. हन्त ते वदामि ३ ॥ 2. नित्यः शब्दो भवितुमर्हति ३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमात्य ३ ॥

३६१९ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः मुतः स्वतः । दूराच्छ्रुतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमाश्रमेन विधीयते । अग्निभूत ३ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्तं टेः अनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक ३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is *pluta*, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्तः । According to some, this rule does not ordain *pluta*, but only ordains the *anudatta*-ness of those syllables which become *pluta* by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sūtra then is:—That *pluta* which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is *anudatta*.

Thus अगमः ३ पूर्वा ३ न् यामा ३ न् अग्निभूता ३ च or अगमः पूर्वा ३ न् यामा ३ पट ३ उ (i. e. अगमः पूर्वा ३ यामा ३ अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become *anudatta* as well as *pluta*. The other words अगमः &c. become *avarita* and *pluta* by VIII. 2. 105. See VII. 2. 107.

As regards अग्निपूजिते we have शोभनः खल्वसि माणवका ३ ॥ Here the final of माणवक becomes *anudatta* and *pluta*.

३६२० । विदिति शोभार्थं प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेः अनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निविद्भावा ३ त्' । अग्निरिव भावा ३ । 'उपमार्थं' किम् । अग्निविदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निमखिलो भावात् ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes *anudatta* and *pluta*, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्त is understood here. This sūtra ordains *pluta* as well, and not merely *accent*.

Thus अग्निविद् भावा ३ न् 'may he shine as fire'. So also राजविद् भावा ३ न् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe **कचं चिद्** **आहुः** । Here **चिद्** has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say **प्रयुक्तमने** 'when expressly employed'? Observe **अग्निं मंसिवावको** **भावात्** 'Let the boy shine like fire'. Here **किन्** is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टे: **प्लुतोऽनुदातः स्यात्** । 'उपरिस्विदासीत् त्' । 'अधोस्विदासीत् त्' ईत्यत्र तु 'विचार-
मायानाम्' (३६१६) इत्युदातः प्लुतः ।

3621. In **उपरि स्विद् आसीद्** the end-vowel is *anudatta* and *pluta*.

The word *anudatta* is understood here also. The end-vowel would have been *pluta* here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present *sūtra* really ordains accent-lessness of this *pluta*.

Thus **अधः स्विदासीत्**, **उपरि स्विदासीत्** (Rig X. 129. 5). In the first portion **आसीत्** is *pluta* and *udatta* by VIII. 2. 97, in the second it is *anudatta* by the present *sūtra*.

३६२२ । स्वरितमात्रे इति सूयासंमतिकोपकुंतसन्निषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादासु इति परिसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरुपका अभिरुपक रिक्तं ते अभिरुप्यम् । संमते । अभिरुपका अभिरुपक शोभनोऽसि । कीये । अविनीतका अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् । कुन्तने । ज्ञासीका ज्ञासीक रिक्ता ते ज्ञातिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes *pluta* and *svarita*, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8. S 2143. This *sūtra* ordains *pluta* there. Thus Envy :—**माणवकाः** **माणवक**, **अभिरुपकाः** **अभिरुपक**, रिक्तं त अभिरुप्यम् । Praise :—**माणवकाः** **माणवक**, **अभिरुपकाः** **अभिरुपक** शोभनः खल्वसि । Anger :—**माख-
वकाः** **माणवक**, **अविनीतकाः** **अविनीतक** इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् । Blame :—**ज्ञासीकाः** **ज्ञासीक** रिक्ता ते ज्ञातिः ।

३६२३ । वित्याशीप्रवेषु तिहाकाक्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिहन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं च रथेन याति । उपा-
ध्यायं पठति गमयति । प्रार्थनायम् । पुत्रांश्च वपुषीष्टः धर्मं च तात । व्यापारको । कष्टं कुर्वन् वारं
वक्तुः । 'आकाङ्क्षम्' किम् । दीर्घयुति अनिदग्गन्विहुर ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes *pluta* and *svarita*, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word **तिहा** means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. 1. 60) **आशी** means 'benediction.' **इह** means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं दयेन वीरति, उवाचार्थं पदार्ति गमयति ॥ स्वयं चोदयं भुङ्क्ते, उवाचार्थं कर्तुं वाचयति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकारं वा ।

Benediction:—सुतांश्च जघ्नीष्टाः धनं च तात ; इन्द्रोऽधीष्ठीष्टाः व्याकरणं च, भद्र ॥

Order:—कष्टं कुर्वीत शानं च गच्छ ; यवान् जूनीहि, सन्तुश्च विभ ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement' ? Observe दीर्घादुरति जघ्नीष्टमीन् विहर । There cannot be any counter-example of विहा, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

इदंश्च । अनन्तरस्यापि प्रज्ञाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्तरस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने । अगमाः पूर्वार्थं न यामाः न । उद्वेगदानामयम् । आख्याने । अगमाः न पूर्वार्थं न यामाः न ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here : and so also the word 'svarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have :—अगमाः पूर्वार्थं यामाः न अणि भूताश्च or पटाश्च ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudatta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sūtra. The force of the word अणि in the sūtra, is to make the final word also svarita, and thus this sūtra makes VIII. 2. 100 an *optional* sūtra with regard to question.

In *dikhyāna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sūtra. Thus अगमाश्च पूर्वार्थं यामाः न भेः ॥

इदंश्च । मुतावेच इदुतो । ८ । २ । १०६ ॥

ब्राह्मणादिषु प्लुतो विहितमन्त्रेणः प्लुतप्रज्ञे तद्वयवाविदुतो भवेति । येति तिकायम् । औः एतः । अतुर्मात्रावेष्टो संयोजते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ. The word प्लुतो in the sūtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐतिहासम्, औपगम् ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mātrās. Thus अ+इ and अ+उ each has *one* mātrā. The pluta of इ and उ will have *three* mātrās. Thus अ+इः and अ+उः, or the whole has *four* mātrās.

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्योदूराद्धूते पूर्वस्वार्धस्यादुत्तरस्येदुतो । ८ । २ । १२० ॥

अप्रगृह्यस्योदूराद्धूते ऋतुविद्ये पूर्वस्वार्धस्याकारः ऋतुः स्यादुत्तरस्य स्वार्धस्य इदुतोऽतः ।

+ प्रजनान्तामिपूजितविद्यायमाद्यप्रत्यभिवाटयाज्यान्तयेव + । प्रजनान्ते । अगमाः पूर्वाङ्ग-
यामाङ्गम् । अग्निभूतः ६ । अग्निपूजिते । भद्रं करोषि षट् ३३ । विद्यार्थमाद्ये । होतव्यं दीक्षितस्य
यथाऽह । प्रत्यभिवादे । आयुष्मानेधि अग्निभूतः ६ । याज्यान्ते । स्तोमोर्विधेमाग्नयः ६ । 'एति-
गयानम्' किम् । विष्णुभूतेऽ यातयिष्यामिस्वाम् । अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम् । यद्यान्तवदर्थं तु
कर्तव्यम् । वक्ष मा भूत् । भद्रं करोषि गौरिति । 'अप्रगृह्यस्य' किम् । श्रोत्रेण माने ३ ।

+ आमान्त्रिते कन्दसि ऋतुविकारोऽयं वक्तव्यः + । अन्त्याऽह यतो यः ।

3626. In the diphthongs, which are not *Pragrihya* (I. 1. 11 &c) and which become *pluta* under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'ā', and for the second portion *e* or *u*.

The diphthongs or ए, ऐ, औ and औ । Their elements are अ+इ, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, at the end of a word, the diphthong is resolved into its elements, the first portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or इ or औ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100, VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following *Vārtikas*.

Vārt:—The scope of this sūtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vārt:—It should be stated that it applies to sūtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमाः पूर्वाङ्ग यामाङ्ग अग्निभूतः ६ or पृथक् ६ । भद्रं करोषि माद्यवकाय अग्निभूतः ६ or षट् ३३ । So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दीक्षितस्य यथाऽह । So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्मान् एधि अग्निभूतः ६ or षट् ३३ । So also VIII. 2. 90:—as, उवाचाय यथाचाय होमपृष्टाय वेधसे । स्तोमोर्विधेमाग्नयः ६ । (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This *pluta* औ is *udātta*, *anudātta* or *avarita*, according to the particular rule which has been applied, i. e. at the end of a question it is *anudātta* or *avarita*, and everywhere else, *udātta*. The इ and उ are of course, always *udātta*: because the *anuvṛtti* of *udātta* is current here.

Why do we restrict this sūtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूतेऽ यातयिष्यामि स्वा आगच्छ ओ मीमन्त विष्णुभूते ।

In fact, the present sūtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sūtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word यद्यान्त should have been used in the sūtra, for it applies to diphthongs at the end of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति । Here ओ before the *carvanāmasthāna* affix, तु is not a pada (I. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a *Pragrihya*'? Observe श्रोत्रेण माने ३ ।

Vārt:—This peculiar modification of *pluta* vowel takes place in the *Vocative* case in the Vedas. As अन्त्याऽह यतो यः अदूर्ध्वेन स्रज्जा वीमं विव । Here by ओ

other rule, the Vocative would have become prolated.

३६२७ । तथैववि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतेर्वकारवकारोऽस्तेऽपि संहितायाम् । अनाऽवाया । पटाऽवाया । अनाऽविन्दम् । पटाऽवुदकम् । इदम् । 'अपि' किम् । अनाऽवयवौ । 'संहितायाम्' किम् । अनाऽव इन्द्रः । संहितायामित्यध्यापक-
कारोऽधिकारः । इदुतेरसिद्धत्वादवमारम्भः स्वर्णदीर्घत्वस्य आकलनं च निवृत्त्यर्थः । यद्येव-
विज्ञत्वात् 'इदत्तत्त्वरितवे/र्बः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य वाधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a saṁhitā (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhiṣṭhā and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Saṁhitā.

Thus अनाऽवाया, पटाऽवाया, अनाऽविन्दम्, पटाऽवुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अनाऽवयवौ :

Why do we say संहितायाम् 'in an unbroken flow of speech'? Observe अनाऽव इन्द्रम्, पटाऽव उदकम् in the Pada Pāṭha.

This sūtra is made, because इ and उ being Pluta-modifications are considered as asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of इको यत्पि (VI. 1. 77). But supposing that somehow, or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. 1. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vārtika इकः क्षुत्पूर्वस्य स्वर्णदीर्घ-वाधनायै यगादेशो यत्पि (Vārtika to VI. 1. 77); still the present sūtra ought to be made, in order to prevent यच्-accents (VII. 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मत्तुसो व संबुद्धो हन्वसि । ८ । ३ । १०९ ॥

इ इत्यभिप्रक्षितो निर्देशः । मत्तुस्य च वः स्यात् । 'मत्तोऽन्यस्य' (७३) इति परिभाषया, मकारस्य । 'इन्द्रं मत्तव हस्तं याहि सोमम्' । 'हरिषोमे दिवं त्वा' । 'हन्वसीरः' (३६००) इति, इत्यम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the Chhandas.

The word संहितायाम् is understood here. A word ending in the affix मत् or वस्, changes its final त् or स् (I. 1. 52, S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Vocative singular. Thus मत्तुः—इन्द्रं मत्तव हस्तं याहि सोमम् (Rig. III. 51. 7). हरिषो मे दिवं त्वा । Here मत्तव is Vocative Sg. of मत्तवत्, and हरिषः of हरिवत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म् of मत्तु is changed to व्, by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मत्तु before this termination is Bha by I. 4. 19. The affix सु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII 2. 23, and the न् (of बुन् VII. 1. 70) is changed to र् by this sūtra. So also इन्द्रायहि, बुत्तुजानः उपवसमाहि हरिषः (Rig. I. 3. 6).

With वस्ः—सीक्रीकोकाय तनवाय मन (Rig. II. 33. 14). इन्द्रायहिः । See VI. 1. 13, for the formation of सीक्रीन, तनवान् with वस् ॥

Why do we say 'of सत् and वत्' ? Observe वदन् स्तोत्रायः । Why do we say 'in the Vocative Singular' ? Observe व यत् विद्वान्विमाधने । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पवित्रन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मोक्षान् । ६ । १ । १२ ॥

एते वदस्वन्ता निपात्यन्ते, 'मीदृक्स्तोत्राया तनयाय' ।

‘+ वन उपसंख्यानम् +’ । कृनिष्ठाः सामान्यद्वयम् । अनुबन्धवर्धमानं तु नोपसिद्धते । अनुबन्धस्यैवानिर्देशात् । ‘यदस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्थः । इयः कृनिष्’ ।

3629. The participles *dāśvān*, *sāhvān* and *mīkṣvān* are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाश् ‘to give’ with the affix वदन् (III. 2. 107); here the reduplication and the augment वद् are prohibited irregularly; as दाश्वान्तो दाशुवः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् ‘to endure,’ by adding the affix वदन् (III. 2. 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment वद् and the reduplication. Thus साह्वान् बलादकः । So also मोक्षान् comes from मिक्ष् ‘to sprinkle’ with the affix कृन्तु (III. 2. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of वद्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ऋ into ऋ । As मीदृक्स्तोत्राया तनयाय वन (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always; in their plural forms also they do not reduplicate.

Note.—The affix वन् should also be enumerated. The affixes कृनिष् and वनिष् are both meant here. Its final is also changed to ऋ in the Vocative Sg. As यदस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्थः । The word प्रातरित्थन् is formed by adding वनिष् to the root इ (इय) preceded by प्रातः । See III. 2. 75. The तुच् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभययत् । ८ । ३ । ८ ॥

अम्यरे इति वकारस्य र्वा । यंस्तौ चक्रे ।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sūtra, by which the ऋ substitution was compulsory. A word ending in ऋ followed by a letter of वृच् class, which itself is followed by वच्, changes its final ऋ to इ optionally in the Rig Veda. Sometimes there is इ and sometimes ऋ । Thus इतिवत् त्वा दधाति or इतिवत् त्वा दधाति ; यंस्तौ चक्रे । (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घावटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घावकारस्य र्वा स्वाटि तौ स्वाटि वकारावर्त्ता समानपादे । दीर्घावकारस्य वृत्तौ । ‘अतो वन्द्रे य सोमहा’ । उभययत्तुर्त्तेनैव । ‘अदिन्यथाविभाष्ये’ ।

3631. *R* is optionally substituted for that final *a* of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an ‘at’ letter (vowels and semi-vowels with the exception of *r*), when these (*n* and ‘at’) come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The *av* of VIII. 3. 7 is understood here; and so also अनु. The word इमानवाद् means इकवाद्, i. e. when both words are in one and the same Pāda of the verse. Thus वरिषाँ रति (Rig. IX. 107. 19) व देवो वसवसि (Rig. I. 1. 2) देवो वसवसुतो; (Rig Veda IV. 1. 3.) मर्तो वज्रो य जाग्रता (Rig Veda VIII. 61.)

The word इमवाद् of the preceding sūtra is understood here also; so that is an optional rule; and न remains unchanged also, as आदित्यान् इवामहे आदित्यान् वाचियामहे (Rig Veda VIII. 87. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रीः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'मर्तो वज्र' । तैत्तिरीयसु अनुस्वार-
नधीयते । तत्र आन्तरो व्यस्य इति श्राव्यः । एवं च सूत्रस्य कर्म विधेयम् ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'ā' before *ru*, when it is followed by a letter of 'at' pratyāhāra (i. e. when it is followed by a vowel or *ka*, *ya*, *va*, or *ru*).

Thus VIII. 3. 9 teaches व substitution of न, the long वा preceding it, would have been optionally nasal by the last sūtra. The present sūtra makes it necessarily so. Thus मर्तो वज्रि (Rig. III. 46. 2) मर्तो वज्रो य जाग्रता (Rig. VIII. 61.). देवो वसवादीयम् ।

Some (i. e. the Taittiriya) read it as anuvāra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sūtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्पायो । ८ । ३ । ११ ॥

वर्ग । 'सुवसत्य स्वतवोः पायुरने' ।

3633. The *av* of 'svatawān' is changed to 'ru' before 'pāyu.'

As स्वतवः पायुरने (Rig. IV. 2. 6). The word is स्वतवम्, the नुम् is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृत्ते with the affix अनुम् (स्वतवो यत्पयोः स्वतवान्) । See S. 3594.

३६३४ । वृन्वति वायुमासे हितयोः । ८ । ३ । ४८ ॥

विषमस्य दो वा व्याकुष्योः प्रथममासे हितं च यजंयित्वा । 'यमे वातर्चेत्स्वविः' । 'वितरिं विषमस्युक्तु' । नेह । 'वसुनः पुष्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अभिः प्र विद्वान्' । 'पुष्यः पुष्यः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus:—वृन्वति वातर्चेत्स्वविः (Rig Veda VIII. 60. 5.) वितरिं विषमस्युक्तुः (Rig Veda VIII. 96. 4). But not here:—वसुनः पुष्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before *pr* and a doubled word'? Observe अग्निः प्र विद्वान् (Av. V. 26. 1), पुष्यः पुष्यः पतिः ।

३६३५ । अकारः कान्तिप्रविशतेऽनन्तरितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विषमस्य वाः स्वात् । 'अदितो वसवस्य' । 'यथा नो वसवस्यस्य' । 'सुपे वसवस्य' । 'वृत्तं वसवस्य' । 'वोर्न न वा' वसवस्य नस्ततम् । 'अनन्तरिते' इति किम् । 'यथा नो आदितिः, वसत्' ।

3635. The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कधि and कतः but not so the visarga of *aditi*:

Thus अदिदेवस्त्वः ॥ कः is the Aorist of कृ, the णि has been elided by II. 4. 80: the ण् of कृ is gunated before the affix तिप्, thus we have करत्, the ण् is elided by VI. 1. 68; and the augment कद् is not added by VI. 4. 75. Similarly ययानो जग्जस्त्वः ॥ Here also करत् is the Aorist of कृ, with कद् by III. 1. 59. सुवेदस्करति, here करति is the लट् of कृ; कद् is added instead of उ, as a Vedic anomaly. उरवास्कधि, here कधि is the Imperative of कृ, the णि is changed to धि, the vikarana is elided and धि changed to धि by VI. 4. 102. See VIII. 4. 27, for the change of न् to य् ॥ सोमं न चाव मयजत्सु न स्ततम्, here स्ततम् is Past Participle of कृ ॥

Why do we say 'but not of कृदिति'? Observe ययानो कृदितिः करत् (Rig Veda I. 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परत्रथर्थैः । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविभक्त्या सः स्वातुपरिभावाच्च परिच्यते परतः । 'दिवस्परित्रयं जज्ञे' । 'अथर्षे क्रिम' । 'दिवस्पृष्ट्याः पूर्वोक्तः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also, Thus दिवस्परि त्रयं जज्ञे (Rig Ved. X. 45. 1).

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः परिच्यते त्रयोक्त उद्धृतम्. (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्यातु' ।

3637. *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pātu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्यातु, (Rig Veda X. 158. 1), Sometimes, the change does not take place; as परिवदः पात ॥

३६३८ । वध्याः पतिपुनस्पृष्टपातपयस्सोमेभु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विप्रकर्मोक्तमते' । 'दिवस्पृष्टं भक्षमानः' । 'तत्तत्स्वामि' । 'परिवीत इत्यस्य' । 'दिवस्पृष्टो विप्रपायाः' । 'राष्ट्रस्यैव यज्ञस्यैव' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुन, स्पृष्ट, पात, पयस् and सोम ॥

Thus वाचस्पतिं विप्रकर्मोक्तमते, (Rig Veda X. 81. 7), दिवस्पृष्टं भक्षमानः, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्टं भक्षमानः (Rig Veda III. 2. 12) तत्तत्स्वामि (Rig Veda I. 92. 6). परिवीत इत्यस्य (Rig Veda I. 128. 1) दिवस्पृष्टो विप्रपायाः (Rig Veda X. 111. 1). राष्ट्रस्यैव यज्ञस्यैव (Rig Veda X. 17. 9).

Why do we say 'after a genitive case'? See अनु सूर्यो नो दिवस्यातु ॥

३६३९ । वधायां वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुनस्पृष्टु परेभु । वधायास्तुतः-वधायाः पुन । वधायास्तुतः-वधायास्तुतः ।

3639. *Sa* is optionally substituted for the visarga of 'idāyāh' before *pati* &c., (VIII. 3. 53.) in the Chhandas.

Thus इडायाः पतिः or इडायास्तेति इडायास्तुतः । इडायाः पुत्तः । इडायास्तुष्टम् । इडायाः पृष्ठम् । इडाया स्वारम्, इडायाः वारम् । इडायास्तदम् । इडायाः पदम् । इडायास्तयः । इडायाः पयः । इडायाः पोषम् । इडायास्तोषम् ॥

Here we must read again the sūtra VIII. 3. 102 S. 2403:—

३६३९ । क । निस्सप्तपतिसप्तसेवने ॥

निष्ठः संकारस्य सूर्यस्यः स्वात् । 'निष्ठत् रडो निष्ठत्ता करातयः' । 'अनासेवने किम् । निस्सप्तपति । पुनःपुनस्तपतोत्सर्गः ॥

3639A. *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tup* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

As निष्ठम् रडो निष्ठम्ता करातयः ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot' ? Observe निस्सप्तपति meaning 'makes repeatedly red hot.'

३६४० । युष्मत्तत्तत्तुःपुनःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सत्य सूर्यस्यः स्वात्कारादिष्वपि परेषु । युष्मदादेशाः त्वत्वात्तेतवाः । 'त्रिभिर्द्वं द्वं देव सवितः' 'तेभिर्द्वं वा आभिष्ट' । 'अस्त्वाने सविष्टव' । 'अग्निष्ट द्वयम्' । 'आद्यार्षिष्वी निष्टतुः' । 'अनाःपादम्' किम् । तदाग्नस्तदयम् । 'यन्म आत्मनो मिन्द्राभूदग्निस्तत्पुनराहार्कः तवेदा विवर्धति' । 'अवाग्निरिति पुनर्पादस्यानां न तु मध्यः ।

3640. The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*.

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम्, ते, तव. As अग्निष्ट्वं, नामासीत् । स्वा, अग्निष्ट्वा अर्कमावर्ध । ते, अग्निष्टे विवर्धमानय । तव, अपस्त्वाने सविष्टव, (Rig. VIII. 43. 9) । तम्, अग्निष्टद्वयमापृणाति, (Rig. X. 2. 4) तत्तुम्, आद्यार्षिष्वी निष्ट-तुः तु ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza' ? Observe यन्मआत्मनो मिन्द्राभूदग्निस्तत्पुनराह आतवेदा विवर्धतिः । Here the word अग्निः is at the end of the first stanza while तम् is at the beginning of the second stanza, therefore the *s* of अग्निस् is not in the middle of a stanza.

३६४१ । यजुष्येक्षीशम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्तत्तु परतः सत्य सूर्यस्यो वा । अर्चिर्भिर्द्वम् । अग्निष्टे । अयम् । अर्चिर्भिष्टतुः । पञ्च अर्चिर्भिस्त्वामिस्त्वादि ।

3641. In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also.

Thus अर्चिर्भिर्द्वम् or अर्चिर्भिर्द्वत्त्वम् । अग्निष्टयम् or अग्निस्तेयम् । अग्निष्टम् or अग्नि-स्तम् । अर्चिर्भिष्टतुः or अर्चिर्भिस्ततुः ॥

३६४२ । स्तुस्तोमयोश्चन्द्रति । ८ । ३ । १०५ ॥

अग्निस्तुतस्य-अग्निः स्तुतस्य । नोष्टोमम्-नोष्टोमम् । पूर्वपदादित्येव किञ्च प्रथमार्चमिदम् ।

3642. The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus, चिमिष्टुतस्य or चिमिस्तुतस्य गोष्ठोऽयं वेदविनयः, or गोष्ठोऽयं वेदविनयः. This change would have taken place by the general rule contained in the next sūtra VIII. 3. 106, the special mention of सुत and स्तोत्र here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sūtra governs subsequent sūtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सत्य वे वा । 'यद्विद्वाग्नी दीवि षः' । 'युर्विष्ट सः स्वपंती' ।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and दक्षेणां are both understood here. Thus द्विविष्टः or द्विविष्टः; त्रिविष्टः or त्रिविष्टः; मधुष्टानम् or मधुष्टानम्, द्विषाद्विष्टः or द्विषाद्विष्टः विष्टोत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिविष्टः or त्रिविष्टः-त्वात् ॥ यद्विद्वाग्नी दीविष्टः (Rig Veda I. 108. 11). युर्विष्टः स्वपंती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४ । सुजः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सुजो निपातस्य सत्य वः । 'उर्ध्वं क तु षः' । 'अनीतु षः' ।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्वं क तु षः (Rig Veda I. 36. 13.) अनीतु षः अनीतम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and *n* changed to *sh* by VIII. 4. 27.

३६४५ । अनोत्तरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा १न्द्रो नृवा षसि' । 'अनः' किम् । नोत्तरनः ।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus नोत्तरः (Rig. IX. 2. 10), formed by the affix षिट् (III. 2. 67), the *n* is elided by VI. 4. 41. So also नृवाः ॥

Why do we say 'when it loses its *n*'? Observe नोत्तरि षडित्पदीयम् (Athirv. III. 20. 10). Here the affix is षन् (III. 2. 27). See however इ. १. ४ in Rig. VI. 53. 10.

३६४६ । सद्यः पृतनतभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनावाहम् । अतःपृतनम् । वाहम् । अतीवाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pṛita* and *rit*.

Thus पृतनावाहम् अतःपृतनम् । The word च 'and' in the sūtra includes words other than those mentioned in it. The word अतीवाहम् would be valid by this also.

३६४७ । निष्प्रभियोऽह्वयसाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११० ॥

इत्थं पूर्वार्थः । अवीदत्-अवीदत् । अवीदत्-अवीदत् । अभ्यष्टीत्-अभ्यष्टीत् ।

3647. The *śh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'at' intervenes.

Thus अवीदत् or अवीदत् पिता नः; अवीदत्; or अवीदत् पिता नः; अभ्यष्टीत् or अभ्यष्टीत् ॥

The anuvṛtti of इत्थं and इत्थं is not to be read into this sūtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यष्टीत्, व्यष्टीत्, अभ्यष्टीत् or अभ्यष्टीत् ॥

३६४८ । अन्वस्यदवयवात् । ८ । ४ । २६ ॥

अकारान्तादवयवात्परस्य नत्व वाः । वमयाः । पितृपाथम् ।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'na' when the prior term ends with a short 'ri' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवयवम् means a hiatus or separation. Thus पितृ पाथम्, व मयाः ॥ Here व is अवयवम् ॥ The change of न into वा is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९ । नत्वा धातुस्त्वोत्तमः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्त्वात् । 'मने रत्वा वाः' । 'मिवायो अस्मिन्' । 'कवयस्त्वधि' । 'अभीपुयाः' । 'मोपु वाः' ।
वृत्त्यन्तेनोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'na' when it comes after a root having a *ra* or *shu* or after the words *nru* and *shu*.

Thus मने रत्वाः (Rig. VII. 15. 13) 'O Agni! protect us.' मिवा यो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उवः—उवयस्त्वधि (Rig. VIII. 75. 11) पु—अभीपुयाः वमीनाम् (Rig. IV. 31. 3). कव्यं उवुवः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नत्वा is here the pronoun नत्वा, which is the substitute, in certain cases of नत्व (VIII. 1. 21) and does not mean here the नत्वा substitute of नादिका । धातुस्त्वात् means that which exists in a dhātu, namely इ and व when occurring in a root. The word नत्वा means the word form उवः; and पु means पुवः, and is exhibited with व-change. It does not mean the affix पु of the Locative Plural. Therefore not in पुवो वाता इवो नः ॥ The word रत्वा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root मिव has the sense of दान in the Veda. कव्यं is 2nd Person Sg. Imperative of क (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to व by VIII. 3. 60. In अभीपु there is lengthening by VI. 3. 134, so also in उवुवः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS.

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्त पदमकञ्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमक्षं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्तत्वं स्यात् । गोप॒यत॑ नः । अत्र सनाद्यन्ताः—' (२३०४) इति धातुस्वे धातुस्वरेण यकाराकार उदात्तः शिष्टमनुदात्तम् ।

‘+ सतिशिष्टस्वरवर्लीयस्वमन्यत्र विकरणोऽय इति वाच्यम् +’ । तेनोदात्ताहारयोः । गुपेर्धातुस्वर आद्यस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । ‘अन्यत्र’ इति किम् । ‘युञ्जं यञ्जमभिदु छे यञ्जीतः’ । अत्र सति शिष्टोऽपि ‘ञना’ इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस्य एव ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudātta or unaccented. This is a Paribhāṣhā or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udātta) or a circumflex (avarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means ‘having anudātta vowel.’ What is the one to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 163 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in ‘गोप॒यत॑ नः’ (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Pdrt :—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikarṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of चाय do not remain, but तं accent prevails.

Why do we say ‘except when it is a Vikarṇa accent’? Observe युञ्जं यञ्जं मभिदु छे यञ्जीतः (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikarṇa ञ्जा accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तम् accent.

NOTE :—The rule is that except one special accent taught in a sūtra the other syllables take anudātta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim : “परनित्यान्तरङ्गपञ्चादेः स्वरव्यवस्था सतिश्रुतिशिष्टेनच” ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavāda is stronger than Utaṛga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kāśikā : यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य आधेयो भवति ‘that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debarra such other.' Thus in *नेपावर्ति*; here the *प्रत्ययस्वरः* "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an *apavāda* to the *धातुस्वरः* (VI. 1. 192) by which the final of a *dhātu* is acute, and it debarra the *dhātu*-accent; but this *affix*-accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of *सतिश्रिष्ट*, because even after the addition of the affix, these words retain the designation of *dhātu*. Similarly in *काव्योत्तरासङ्गपुत्रः* "The son of him whose upper garment (*uttarā-anga*) is of black color, the Son of Baladeva," the *Bahuvrīhi*-accent (VI. 2. 1) being an *apavāda* to *Samāsa*-accent; (VI. I. 223), debarra the *samāsa*-accent; but this *Bahuvrīhi*-accent is in its turn debarred by the rule of *सतिश्रिष्ट* when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a *Bahuvrīhi*. Though the accent of the *Vikarapa* is a *सतिश्रिष्ट*, yet it does not debar the *Sārvadhātuka* accent (VI. 1. 186). Thus in *कुमारैः*, the accent of the *vikarapa* *नो* does not debar the accent of *तस्* ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । इ । १ । १६१ ।

यस्मिन्नुदात्ते पर उदात्तो जुज्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'देव्यो वाचंम् । अत्र ङीबुदात्तः ।

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word *udātta* is understood here. Thus *कुमारैः* + *ङ* = *कुमारैः* ॥ The word *कुमार* has acute on the last, when the unaccented (*anudātta*) *ङीप्* is added to it, the *ङ* is elided (VI. 4. 118), the *anudātta* *ङ* becomes *udātta*. So also *पृथिन्* + *अम्* = *पृथिः* (VII. 1. 88); *पृथिन्* + *य* = *पृथे*. *पृथिन्* + *आ* = *पृथी* । The *पृथिन्* has acute on the last. So also *कुमुद* + *इमत्तुप्* = *कुमुदं* (IV. 2. 87), *नङ्ग्वन्*, *वेतस्यत्* । The words *कुमुद* &c are eni-acute, and the affix *मत्* (*वत्*) is *anudātta* (III. 1. 4).

देव्यो वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । यो । इ । १ । २२२ ॥

जुष्वाकारेऽन्त्ये परे पूर्यस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापत्रादः । 'देव्युद्गीर्वा' नयत देवयन्तः' ॥

'+अतस्मिन् इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus *देव्युद्गीर्वा* नयत *देवयन्तः* (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2. 52.

Note.—This rule does not apply before a *Taddhita* affix. As *दाधीचः*, *माधूचः* ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । कामन्त्रिचित्रस्य च । इ । १ । १६८ ॥

कामन्त्रिचित्रस्यस्यत्वादित्युदात्तः स्यात् । 'कामन्त्रिचित्रस्यस्यत्वादित्युदात्तः' ॥

3653. The first syllable of a *Vocative* gets the acute accent.

Thus *कामन्त्रिचित्रस्यस्यत्वादित्युदात्तः* (Rig Veda V. 4. 2). This debarra the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a *सुमान्* word.

(लङ् लुप् or वृत्), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As
 संपर्यागच्छ ! संपत्ता नष्टतः ॥

३६५४ । आसन्निगतस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यासन्नितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । प्रागुक्तस्य वाच्यस्यापवादोऽयमा-
 ष्टमिकः । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादी' किम् । 'शुतुष्टि स्तोमम्' । 'आसन्नितं
 पूर्वमश्रित्यमानवत्' (४१२) । 'अन्तु वन्द्य' । अनेन्द्रादीनां निघाती न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदा-
 त्परत्वाभावात् । नामन्ति ते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४१३) । समानाधिकरणे आसन्निते
 परे विशेष्यं पूर्वमश्रित्यमानवत् । 'अने तेजस्विन्' । 'अने जातः' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायि-
 मा भूत् । 'अन्ये देवि सरस्वति' ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when
 a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a
 hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present
 makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sūtra.

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich' ?
 Observe शुतुष्टिस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before an-
 other word is considered as non-existent. Therefore in अने वन्द्य वदन् every Vo-
 cative gets the acute by the last sūtra, and the present sūtra does not make वन्द्य
 &c. accentless, for the Vocative being non-existent, वन्द्य &c. are considered as not
 preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S. 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73,
 S. 413. Therefore where there are two Vocatives in apposition, one qualifying
 the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent
 for the purposes of the present sūtra. Hence in अने तेजस्विन् ; अने जातः ; the
 words *tejasvin* and *tridāh* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why
 do we say 'when in apposition' ? Observe अन्ये देवि सरस्वति ; here the words
 are not in apposition. e. e. one does not qualify the other, but they are merely
 synonyms : and therefore the present sūtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । २० ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पुरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वपक्षे शीघ्रतम् । आसन्नि-
 तान्ते विशेषणे परे पूर्व बहुवचनान्तमश्रित्यमानवत् । 'देवी' ; बहुवचन इ न कर्तव्यम् । अत्र देवीनां
 विशेषणं शङ्कितम् । 'देवाः श्रयणा' । अत्र द्वितीयस्य निघाती वैकल्पिकः ।

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number,
 it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vo-
 cative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sūtras 73 and 74 as enunciated by Pāṇini are नामन्ति ते समानादि-
 कारणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by add-
 ing सामान्यवचने to 73 and completed the present sūtra by adding बहुवचनम् to it.

This contains option, where the sūtra VIII. 1. 73. S. 413 would have made
 the consideration of the first vocative as existent compulsory. Thus देवीः शुतुष्टिः

नः कथोत (Rig Veda. X. 128. 5). Here वद is an adjective qualifying देवीः । So also देवाः वरुणाः or देवा वरुणाः ॥

इदंश्रुः । सुखामन्त्रिते पराङ्मुखत्वे । २ । १ । २ ॥

सुखामन्त्रिते इति पराङ्मुखत्वात्स्वरः कर्तव्यः । 'द्रवत्याङ्गी शुभस्यती' । शुभ इति शुभेः क्लृप्तान्वयः कर्तव्यः । तस्य पराङ्गीराशुप्रवेष्टे वाटिकामानन्त्रितामुदात्तत्वम् । न वाटिकामनो निघातः । अङ्गः । शुभमन्त्रितत्वाविधानात्त्वेन पाठादित्यात् । 'यत्ते दिवो वुद्धिमर्तमेोजनम्' । इदं दिवः वदत्वाटिकामनो निघातः । पराङ्गना वृचन् ॥

‘+ वदत्वाटिकामन्त्रितकारकत्ववचनम् +’ । वदयन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । अयमन्त्रे करिता । 'यतेनान्ने ब्रह्मणा' समर्थानुश्रया वा सिद्धम् ॥
‘+ वृचन्निघातेति वाच्यम् +’ । वा ते वितमेस्ताम् । 'प्रति त्वा वुद्धिमर्तमेोजनम्' ॥
‘+ वदयान्ति न +’ । 'उद्धिरीयान्' । 'वदयामीमांसस्य विव्यते' । 'उपागन्धयान्' ॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if into the body of the vocative (āmantrita) word. Thus sūtra VI. 1. 198 S. 3653 declares 'a word ending in a vocative case-affix, gets the udātta accent on the beginning i.e., first syllable.' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word वृत्ते 'O two lords' has udātta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as सुभम् 'of prosperity,' the accent will fall on सु, the two words being considered as a single word; as:—वृत्ते सुभम् । यच्च रोरिषो द्रवन्तं पाण्डो शुभस्यती । पुशुजा वनस्यतम् । (Rig. 1. 3. 1). 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.' Here VIII. 1. 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpānī' being considered as non-existent, the second is beginning of a Pīda. But in the following example यत्ते दिवो वुद्धिमर्तमेोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word दिवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also वरुणा वृचन् 'O thou outting with an axe'! The word वरुणा is formed from the root वृ with the prefix वर and the Upādi affix कृ which is treated as दिन् (See Upādi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sūtra, being considered as the component part of the Vocative वृचन्, it becomes first-acute.

Vart :—The rule of this sūtra should be confined to that word only that denotes the agent (kāraṇa) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kāraṇa to a verb, yet the verb in the sentence has a kāraṇa. That is meant in the Vārtika. Therefore not so here: वरुणा वृचन् (Rig Veda X. 142. 1) and यतेनान्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words वरुणा and वृचन् are not connected with the verb to which the Vocative refers; while in वरुणा वृचन् the word वरुणा 'with the axe' is a

kāraka to the verb denoted by the root कृच्छ 'to cut' from which the Vocative कृच्छन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in सुभस्यन्ते where the word सुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्त from सुभ्, the base being सुभ्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kāraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived : as in पञ्चशुना कृच्छन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vārtika, and get the same result by the rule of समर्थोऽद्विधिः ; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Part.—It should be rather stated : 'component part of the preceding.' That is, while the sūtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyaiana would reverse the order. Thus आ ते पितर मरताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरताम् becomes as an aṅga or component part of पितर which is the preceding word. पितर is accentless, because a Vocative, and therefore, मरताम् also becomes accentless being considered as aṅga of पितर. So also, एति त्वा दुहितर द्विषः (Rig. VII. 81. 3); here द्विषः is accentless, because the Vocative दुहितर is ughāta.

Vart.—Prohibition must be stated of Indeclinables as उद्धेऽधीयान !

Ishā.—But not so of the Avyayibhāva compounds, which are also Indeclinables. As उपान्वधीयान

३६५७ । उदात्तस्वरितयोर्ययः स्वरिनोऽनुदात्तस्य । ६ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने य यो ययतः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । अयमि हि स्वरितस्य ययः । खलव्याया । अस्य स्वरितस्य त्रेधादिकत्वेनातिष्ठत्वाच्चेद्विधायते ।

3657. A svarita vowel is the substitute of an anudātta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udātta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यय (semi-vowel) which यय itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अयमि हि. The word अयमि is finally acute (See *Phit Sātra* IV, 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अयि gets the designation of Anudātta VIII. 1. 2. and it is anudātta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अयि + अयि the अ of the first is udātta, the य of second is anudātta, the य is changed to य, this य is udātta-yay hence the य of the second अयि after it becomes svarita by the present sūtra. अयि + अयि = अय य + अयि = अयमि

Now to take an example of a svarita-yay. The word खल्वय is finally acute by *krit*-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is खल्वय + व = खल्वयि, by VI. 4. 83. S. 281). This य is a semivowel which comes in the room of the acute अ, therefore, it is udātta-yay. After this udātta-yay, the anudātta अ of the Locative becomes svarita by the first part of this sūtra. Now when खल्वयि +

चार्या are combined by sandhi, this svarita च् is changed to च् ; it is, therefore, a svarita-yap. The unaccented चा will become svarita, after this svarita-yap. As कलचं दुर्गाया. The word चाया is finally acute and consequently चा is not acute (Phit. I. 18).

This svarita चा of चाया is evolved by the presentātra which belongs to the Tripādi section of the Aṣṭādhyāyī; and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the चा to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहेकादेश उदात्तः स्यात् । 'योऽपचाः' । 'क्वावरं मरुतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udātta vowel is udātta.

Thus क्व योऽपचाः (Rig Veda 61. 2) and क्वावरं मरुतः । The word च् is anudatta by VIII. 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word च्चयः is acutely accented on the first, as it is formed by adding च्चन् to चय् (Up. I. 151). The च् of चय् is changed to च् (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus यो अपचाः । Here च् becomes pūrvarūpa by VI. 1. 109. S. 86. which is udātta.

क्व is formed from क्विच् by च्चत् affix (V. 3. 12. S. 1959. and VII. 2. 105. S. 2209) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word क्वावर is acutely accented on the first by the Phit. II. 6. The single long substitute is udātta.

३६५९ । स्वरितो धानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

चानुदात्ते पदादौ पर उदात्तेन सहेकादेशः स्वरितो वा स्यात् । एते पूर्वसूत्रयोदात्तः । 'योऽउत्तं ज्योतिर्द्वये' । 'अथ प्रलोकी द्विधीयते' । व्यवस्थितविभाषास्वादिकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशं नूदात्तः । किञ्च 'यच् पदान्तात्'—(८६) इति पूर्वसूत्रे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'योऽयमागोत्', उक्तं च प्रातिपदिके—'एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्राभिनिष्ठेभु च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udātta vowel, may optionally be svarita or udātta.

Thus योऽउत्तं ज्योतिर्द्वये । अथ प्रलोकी द्विधीयते । This is a vyavasthita-vibhāṣā; in this wife. There will necessarily be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (च + च्) or of two short च्'s, (2) where there is pūrvarūpa by the application of यच्: पदान्तात् इति (VI. 1. 109. S. 86). There will be udātta where a long vowel comes in. Thus in चि + चदम् = योऽउत्तं in योऽउत्तं ज्योतिर्द्वये, the long ई is substituted for two short च्'s. This substitution of a long ई for two short च्'s is technically called प्रसङ्गः । Where there is Prāsāṅga, the long ई is necessarily svarita. Similarly when there is अभिनिष्ठसन्धिः i. e., the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus तेऽवदन्, योऽयमागोत् । So also where there is द्वेः सन्धिः i. e., the substitution of a semi-vowel in the room of an udātta or svarita vowel as चर्चयि । The above rules about svarita are thus summarised in the Prāśāṅghyas: एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्राभिनिष्ठेभु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for च + च् (one of the च्'s being long), there it must always be acute. As अथ प्रलोकी द्विधीयते (Rig. 1. 190. 4). The words दिवि + ईयते are

compounded into त्रिवीयते । The word त्रिवि^० (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. ईयते is from the Divādi root वृक् गती, and has lost its accent by VIII. 1. 28, S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीले' । अस्याप्यभिधानाच्चेति वातो न । 'तमीशानासः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudatta vowel which follows an Udatta vowel.

Thus अग्निम् + ईले = अग्निमीले । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udatta ए of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650, does not change this svarita into an Anudatta because for the purposes of that rule, the present rule is कसिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udatta and the svarita accent are heard.

तमं, 'शानासः' (Rig Veda I. 129. 2).

Here तमं the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment अनुक् being inserted by VII. 1. 50, S. 3572. The word ईशान is derived from ईश् 'to rule' with the affix शानच्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent. The Nom. Pl. affix अस् being a सुप्, is anudatta. The long ई and the अ of सं are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्थेऽक्षयपगालवानासु । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्थादिमते तु स्यादेव । 'अ य आसः' । 'लोपचुः' । 'कृत्' 'मीश्वरः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udatta or a svarita follows the anudatta.

Thus अ य आसः (Rig Veda III. 7. 1). लोपचुः; कृत्वा मीश्वरः ॥

Note :—This debars the preceding rule. That anudatta which is followed by an udatta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudatta which is followed by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Babuvrîhi compounds. Thus उदात्तोदयः—गार्थस्तेनै. वीतस्य ईश्वरः । The word तैश्च is first acute by चित् accent; before this udatta, the च of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—मीश्वरः कृत्; वीतस्यः कृत् । The word कृत् is svarita being formed by the चित् affix कृत् (V. 3. 12 S. 1959); before this svarita the preceding च does not become svarita.

Why do we say, except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava? Observe मीश्वरः कृत्, गार्थस्तेनै. According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pāṇini commences his sūtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sūtra I. 1. 1), has the word द्विज 'the well wisher' in the middle (IV. 4. 143), and उद्धत at the end.

The mention of the names of those several Achāryas is for the sake of showing respect (pujārtham).

३६६२ । एकवृत्ति दूरात्स्ववृत्तौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्स्ववृत्तौ वाक्यमेकवृत्तिः ज्ञातुः । नैस्वर्गपिपादः । 'आगच्छ भो माधवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो माधवक देवदत्ता 'O boy Devadatta! come.' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *plata* by VIII. 2. 84 (दूराच्छ्रुते च) ॥

३६६३ । यज्ञं समर्पयन्त्यन्युक्तसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियायां समु एकवृत्तिः स्वात्मपादीन्यर्जयित्वा । 'ॠ निमृषीं द्विजः ककुत्' । 'यज्ञ-'
इति किम् । स्वाध्यायकाले नैस्वर्गमेव । 'मजय-' इति किम् । 'मर्मन्' च 'वरो' विबुधेभ्यस्तु ।
अथो नाम वषांभुषेताः । यथा काले निमग्नस्य । न्युक्ता नाम बोद्धव्यं चोकाराः । गीतिषु सामाख्याः ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyūnkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sāma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyūnkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udātta and others with anudātta accent. Sāmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As :—कनिष्ठादिभ्यः सुबुधैः पृथिव्यां पुण्यं । यथाम् रेतोहि जिह्वतो व न् । (Rig Veda VIII. 14. 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—As समीपे यज्ञे विबुधेभ्यस्तु (Rig Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उपसंहरां वा उपटकारः । १ । २ । ३५ ॥

उपसंहरां वा उपटकारं उपसंहरां वा स्वदिकवृत्तिर्वा ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashaṭ' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña-karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वीषद् may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषद् in the sūtra signifies वीषद्.

३६६५ । विभावा कृन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

कृन्दसि विभावा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभावेऽयम् । ईद्वितायां चैस्त्वयम् । प्राक्प्रत्ययश्रुतिर्वैयुक्तानाम् । अन्येषामपि यथाईद्वयाय व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Ohhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Ohhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhāṣā).

The option allowed by this sūtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brāhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Big Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brāhmaṇas.

Thus:—अग्निमीसे पुरीक्षितं or simply अग्निमीसे पुरीक्षित । 'I praise Agni the purohita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायांस्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्यायोनिगदे 'वचकर्मणि' — (३६६३) इति 'विभावा कृन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्यायम् । सुब्रह्मणि वायुरिति यत् । न च 'इकादेव उदात्तनोदात्तः' (३६५८) इति विक्रि पुनरेवमुदात्तविधानं व्यर्थमिति यावत् । तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तिः ।

• + कदाचित्पलः • । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । आदर्शं वजते । त्रित्वात्प्राप्तं वायुदात्तोऽनेन जायते । • + अमुष्योत्पलः • । यद्वयस्योत्पलं वायव्यः । वायुः पितृ वजते । • + स्वान्त्योपोत्पलं च • । वादन्तः । तिन द्वायुदात्तो । नान्त्यो पितृ वजते । • + क्षान्त्योपोत्पलं • । स्वान्त्य नामधेयस्य उदोऽयमनुदात्तः । क्षान्त्यो पितृ वजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmanya hymns and in those hymns the vowels that would otherwise have taken the svarita accent take the 'udatta' accent instead.

The subrahmanya hymns are portions of the Big Veda mentioned in Śatata-tha Brāhmaṇa.

This sūtra prohibits Ekaśruti in the case of the hymns called subrahmanya. By 1. 2. 34 read with 1. 2. 36 and, perhaps, might be optionally uttered with Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmanya

prayers there is no *ekāśruti*; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a *svarita* accent, takes an *udātta* accent instead.

As *सुब्रह्मणे* = *सिन्धुमण्ड* *हरि* *वागच्छ*. Here the word *सुब्रह्मणे* is formed by the addition of the affix *ण* (IV. 4. 98) to the word *सुब्रह्मण*, and this *ण* will get *svarita* accent by VI. 1. 185, (*सिन्धुमणित्*) as it has an indicative *ण*; by the present *sūtra*, this nascent *svarita* is changed into *udātta*. In the phrase *हरि वागच्छ*, the word *Indra* being in the vocative case, *ह* is *udātta*, the *ण* of *Indra* is *anudātta* VI. 1. 198. The *anudātta* preceded by an *udātta* is changed into *svarita* (VIII. 4. 66).

Thus the *ण* of *हरि* must become *svarita*, but by the present *sūtra* this nascent *svarita* is changed into an *udātta*. Thus in *हरि*, both vowels become *udātta*. In the word *वागच्छ*, the *वा* is *udātta*; the next letter which was *anudātta* becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udātta* by the present rule. Thus in the sentence *हरि वागच्छ*, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudātta*. So also in *हरि वागच्छ*, for the reasons given above, the letters *ह* and *ण* are *anudātta*, the rest are all acutely accented. Cf. *Shat Br.* III. 3. 4, 17 and *figg.*

Vart. :—In the *Subrahmanya* hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus *गार्ग्यं यजते* : Here *गार्ग्यं* is derived from *गर्ग* by the affix *यञ्* (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of *जित्* accent. But the present *vārtika* prevents that. Thus we have *गार्ग्यं* : instead of *गर्ग्यं* : ॥

Vart. :—So also the final of a word in the Genitive is acute in the *Subrahmanya* texts. As *गार्ग्यं विता यजते* : Here *गार्ग्यं* is derived from *गर्ग* by the Patronymic affix *यञ्* and it would have been *गर्ग्ये* : but the *vārtika* makes it *गार्ग्यं* : ॥

Vart. :—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in *स्* is *udātta*.

Thus *गार्ग्यं विता यजते* : Here there are two *udātta*s in the same word.

Vart. :—Optionally the penultimate of a Genitive in *स्* is *udātta*, when the word is a Proper Name. As *देवदत्तं विता यजते* or *देवदत्तस् विता यजते* :

देवदत्तः । देवदत्तस्त्वोरित्युदात्तः । १ । २ । ३ ॥

यजतोः स्वरितस्यानुदात्तः स्वातन्त्र्यजन्यवाच्यः । देवा-ब्रह्मण्य वागच्छतः ।

3667. The word '*devā*' and *Brahmāṇa* in those hymns have '*anudātta*' accent.

By I. 2. 37, it was declared, that in the *subrahmanya* hymns, *svarita* accent is replaced by *udātta* accent. The *sūtra* makes an exception in favor of the words *देवा* and *ब्रह्मण्य* occurring in those hymns. These words have *anudātta* accent. As *देवा ब्रह्मण्य वागच्छ* 'come ye *Devās* and *Brahmāṇas*.' Here the word *देवा* gets *udātta* accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning); *देवा* has originally an *anudātta* accent which, by VIII. 4. 66 (an *anudātta* following an *udātta* is changed into *svarita*) would have been.

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sūtra required to be changed into *udatta*; but by this rule, it is replaced by *anudatta*. In other words, the original *anudatta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३८ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'हमं मे गङ्गे यमुने' 'सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanhita is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudatta* accents become *Ekaśruti* if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As हमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati! this mine.

Here the word हमं has *udatta* on the last syllable: the word मे is originally *anudatta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udatta*, it is changed into *svarita*; after this *svarita* all *anudatta* like गङ्गे, &c., are replaced by *ekaśruti*. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c., had *anudatta* accent by rule VIII. 1. 10 (all vocative get *anudatta* if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word '*sanhita*' has been used in the sūtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of *anudatta* into *ekaśruti*. The word *sanhita* is defined in sūtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितो परोपस्मात्तस्यानुदात्ततः स्यात् । 'सरस्वति सुतुङ्गि' । 'स्यञ्चक्षु तस्य' । 'तस्य परस्मान्मुहितम्' (८३) ।

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudatta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sūtra it was said that an *anudatta* preceded by a *svarita* becomes *Ekaśruti*. If however such an *anudatta* is followed by an *udatta* or a *svarita*, it does not become *Ekaśruti* but becomes *sannatara*, i.e., lower than *anudatta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudatta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an *udatta* or a *svarita*.

This is one explanation of the sūtra. There is another explanation which does not take the *anuvritti* of *Ekaśruti* in this sūtra. The *anudatta* is replaced by *sannatara* when such *anudatta* immediately precedes an *udatta* or a *svarita*. The *sannatara* is also called *anudatta*. Thus सरस्वति सुतुङ्गि । स्यञ्चक्षु तस्य ।

As देवा मरुतः पृथिव्यात्तरोधेः ॥ Here the word मरुतः is anudatta. The word मरुतः has udatta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मरुतरोधः (मरुतः + रोधः) The syllable रो is anudatta, because anudatta + anudatta = anudatta. This anudatta रो, preceding the udatta यः, is changed into sannatara.

३६७० । अमुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विषत्तस्य परं उपसमुदात्तं स्यात् । 'द्विषेद्विषे' ।

3670. That which is called amreḍita is gravely accented.

Thua 'द्विषे द्विषे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudatta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II.

ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

कल उदात्तः । 'गोपायत' स्यात् नः । 'कर्त्ति सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word कल is understood here. Thus 'गोपायत, उतः' 'कर्त्ति सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामस्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसोपादिष्वङ्गो मकार्यधतुके परे चादिब्रह्मो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्य-
कर्त्तव्यः । स्वयन्ति । स्वयन्ति । हिंसन्ति । एते प्रत्ययस्वरेषु मध्येदात्तता । 'कृत्स्नवेत्येते' । नेष्ट ।
स्वपाणि । हिंसन्ति ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sārvadhātuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'it') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase मकार्यधतुके in the locative case is understood here. Thus स्वयन्ति or स्वयन्ति, स्वयन्ति, or स्वयन्ति हिंसन्ति or हिंसन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a vowel'? Observe स्वयन्ति, हिंसन्ति । Why do we say 'not taking the augment इट्' Observe स्वयन्ति and स्वयन्ति ।

Ishti :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are इट् ; it does not apply to स्वयन्ति, हिंसन्ति ।

३६७३ । आभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

कनिष्ठकोटौ मकार्यधतुके परे आभ्यस्तानामादिब्रह्मो वा स्यात् । 'ये इट् ति प्रिया वसु' । परस्वा-
त्स्वस्वरमर्थं कापते । 'इधाना इष्टे' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'i') and being a sārvaadhātuka personal ending.

Thus ये ददति विद्या वसु (Rig Veda VII. 32. 15). दैवति, दैवतु, दैधति, दैधतु, जैजति, जैजतु, जायति, जायतुः । Before consonant affixes: ददौत् । Before स्नेह affixes:—जजितैः । Though the word चादि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sūtra, debars the जित् accent, as दधाना वन्दे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १८० ॥

अथिप्रभानोदात्ते लसार्वाधातुके परेऽभ्यस्तानामादिबदात्तः । 'अथासि रत्नं द्रविणं च दासुवे' ।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudatta (III. 1. 4). This sūtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दैदाति, जैजाति, दैधाति, जैदीति, मिमीति । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrihi i. e., an affix in which there is no udatta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दैधात्, and दैधात्यत्र । दधमसि रत्नं द्रविणं च दासुवे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५ । भीहीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वे षिति । ६ । १ । १८२ ॥

भीप्रभतीनामभ्यस्तानां षिति लसार्वाधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । 'योऽग्निहोत्रं कुर्वति' । ममत् नः परिजमा । 'माता यद्वीरं दधनत्' । 'जायति त्वम्' ।

3675. In भी, ही, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जाय, in their reduplicates, the acute accent is, before the sārvaadhātuka unaccented endings of the three persons in singular, *pi*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus जिमैति, जिमैति, जिमैति लुहोति ममैत् नः परिजमा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद् has diversely taken in the Chhandas the vikaraṇa लु, though it belongs to Divādi class. जजैनत्, वन्दम् । The verb is here स्नेह or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधनत् from धन धाक्, the द् of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अद् being added by III 4. 94. माता यद्वीरं दधनत् (Rig Veda X. 73. 1). दधनत्, दरिद्रैति, जायैति । In the case of other verbs we have दैदाति । Before affixes which have not the indicative प् (i. e., all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दैरिदति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १८३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लिखीष्यः ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicative /.

Thus चिकीर्षकः, विहीर्षकः with the affix वृत् (III. 1. 133), भोरिकैविषम् and रेवुकार्भितम् with the affixes विषङ् and भ्रजङ् (IV. 2. 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । आदिष्यमुत्पन्न्यतरस्याम् । इ । १ । १८४ ।

अभ्यस्तानामादिष्यदातो वा यामुलि परे । लोभ्यं लोभ्यम् । पक्षे चित्स्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolute affix 'namul' follows.

Thus लोभ्यम् or लोभ्यम् । In the reduplicate form लोभ्, the second part ल् is unaccented by VIII. 1. 3. The present sūtra makes लो accented, When लो is not accented, ल् will get the accent by चित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutes, namely to the reduplicated Absolutes (VIII. 1. 4).

३६७८ । अयः कर्तुं यकि । इ । १ । १८५ ।

उपदेशोऽजन्तानां कर्तृयकि पर आदिष्यदातो वा । लूयते केशरः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhātupāṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लूयते or लूयते केशरः स्वयमेव स्तौयते or स्तौयते केशरः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । चट्पन्न्यतरस्याम् । इ । १ । २१८ ।

चङन्तं धातायुषोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्' । धात्वकार उदात्तः । पञ्चान्तरेचङुदात्तः ॥ इति धातुस्वरः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chan' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि चीकरताम् or चीकरताम् । The augment चट् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudātta VIII. 1. 34 then comes, the चित् accent of चङ् ॥ The augmented form with चट् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as. माहि दधत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । कर्त्तृस्थितो यञोऽन्त उदात्तः । इ । १ । १५८ ।

कर्त्तृस्थितिराकारवत्तच्च यञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्त्तृः । यया निर्दयानुदात्तोरामुदात्त एव । कर्त्तृः । ययः ।

3680. A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*kar-shati*) or has a long ā in it

Thus कर्षः, पार्कः, त्यागः, रागः, दार्यः, धार्यः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicatory ङ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikarapa ङप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष् of Bhvādi gaṇa is affected by this rule, and not कृष्-कृषति of Tuddigana. The word कर्षः derived from the Tuddadi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । इ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' । भञ्जशब्दो घञन्तः । 'गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः' । उत्तमशब्दतमावपि । 'उत्तमं वरुण' । 'शब्दतममो जते' ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भञ्ज is formed by घञ् affix, as in the following गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः (Rig Veda VI 28. 5).

So also उत्तम and शब्दतम as in उत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शब्दतममो जते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :—1. उञ्छः, 2. स्लेच्छः, 3. अञ्जः, 4. जल्पः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first, 5. जपः, 6. जर्षः are formed by ङप् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhātu (VI. 1. 162), i. e. acute on the first syllable. Some read व्यर्षः also here, 7. युगः is derived from युञ्ज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. नरः = (वरुणे); is formed by ङप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. भञ्जः, वरुणः, वेष्टः (वेष्टः), and जल्पः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करणे) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10. सुयुद्धं वाञ्छन्वादि, e. g. परिष्टुतं परिष्टुतं संयुतं । 11. वतनिः स्तोत्रे, the stotra means the Sāma Veda, the word वतनिः occurring in the Sāma Veda has acute on the last: in other places, it has the accent on the middle. 12. वरुणे वरः, the वरः has end-acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by ङप् affix it has acute on the first. 13. सामान्तापौ भाव-गर्हायाम्, thus साम्नाः, त्रापः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तम-शब्दतमो सर्वत्र, e. g. उत्तमः, शब्दतमः । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15. भञ्जमन्त्रभोगमग्धाः (भोगवेष्टा) । These are formed by घञ्, भञ्ज though a गघन्त root is here घञन्तं ॥

1 उञ्छ, 2 स्लेच्छ, 3 अञ्ज, 4 जल्प, 5 जप, 6 जर्ष (व्यर्ष), 7 युग, 8 नरो वरुणे, 9 वेदवेगवेष्टव्याः, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 सुयुद्धं वाञ्छन्वादि (परिष्टुत, संयुत, परिष्टुत); 11 वतनिः

स्तोत्रे, 12 चतुर्थे दशः, 13 साम्प्रतापो भावगर्हयाम्. 14 उत्तमशश्वतमेः (उत्तमशश्वतमशश्वतोः) सर्वत्र, 15 भक्षमश्व, भोगमश्वः (भक्षमश्वभोगमश्वः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोक्त उदात्तः शसिपरे । 'चतुरः कल्पयन्तः' । 'अक्षि रः' (२२६) इति रादेशस्य पूर्व-
विधौ स्थानिवत्त्वञ्चेष्ट । चतस्रः पश्य । 'चतस्रन्' । नित्यादाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः कल्पयन्तः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर is चतस्र (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vrt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतुर has acute on the first, as formed by उरन् affix (Upādi V. 58). Its substitute चतस्र will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतस्र in the Vārtika चतस्र्याद्युदात्तनिपातत्वं कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतस्र । Another reason for this is as follows : चतस्र + शस् = चतस्र् + शस् । Now comes the present Sūtra ; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of ऋ being sthānivat, will prevent the udātta formation of the ऋ of त् ; nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पश्य । Professor Böhtlingk places the accent thus चतुरैः, Pro. Max Müller चतुरैः । I have followed Prof. Max Müller in interpreting this sūtra; for Böhtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । अत्युपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्थ्यो वा कलादिविभक्तिलक्षणे षट् उपोत्तमसुदात्तं स्यात् । 'अध्युभिः पञ्चभिः' नवभिर्विजिर्नयती च । 'सप्तभ्यो जायमानः' । 'आदशभिर्विवस्यन्तः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'अध्युभिर्गु यमानः' । 'विश्वे देवेस्त्रिभिः' । 'अलि' किम् । 'सुदानां नयतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatūr', when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर when ending in a case-affix beginning with a *bh* consonant, form a full word (षट्), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the षट् must be of three syllables at least. Thus पञ्चभिः, सप्तभिः, त्रिभिः, चतुर्भिः ॥ अध्युभिः पञ्चभिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्विजिर्नयती च (Rig Veda X. 39. 10). सप्तभ्यो जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदशभिर्विवस्यन्तः (Rig Veda VIII. 72. 8). Why do we say 'beginning with स् and भ्' ? Observe, नवानां नयतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable' ? Observe आद्यद्विर्गु यमानः (Rig Veda II. 18. 4) विश्वे देवेस्त्रिभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684. In the classical language this is optional.

The क्तादि case-affixes coming after the above numerals षट्, चि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चमिः or पञ्चमिः । In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also षष्ठमिः or षष्ठमिः, तिस्रमिः or तिस्रमिः ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । इ । १ । १८१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिङ्दातः स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति यज्ञया' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दन्ति यज्ञया (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६ । जित्यादिनिर्णयम् । इ । १ । १८७ ॥

जितन्तस्य निदन्तस्य आद्युदात्तः स्यात् । 'यस्मिन्विश्वानि पौंस्या' । पुंसः कर्मणि प्राश्न-
यादिदित्याज्यञ् । सुते दधिष्व ञ्जनः । आद्यतेरसुन् । 'आद्येरेव मत्स्यश्च' इति चकारादसुने
नुडागमश्च ॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indica-
toryञ् or न, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विश्वानि पौंस्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पौंस्या is from पुंस् with the affix ज्यञ् because it belongs to the Brāh-
manādi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व ञ्जनः (Rig Veda I. 3. 6). Here जनः is derived from the root जाय्
पूजार्जनशामनयोः with the affix जसुन् (Upādi IV. 199), which takes the augment नुद्
also, by force of the word च 'and' in the sūtra above quoted (Upādi IV. 199),
and then the य of जाय् is elided. जनश्च means 'food.'

३६८७ । पथिमर्थाः सर्वनामस्थाने । इ । १ । १८८ ॥

आदिङ्दातः स्यात् । अयं पन्थाः । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'उपोतिंजतः ऋषो रंज' ।
उदात्तनिवृत्तिस्वरान्तादात्तं पदम् ॥

3687. The acute accent is on the first syllable of *pathin* and
mathin when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Upādi affix णिन्, (IV. 12. and
13, and are oxytone by III. 1. 3. They become ādyudātta before strong cases.
Thus अयं पन्थाः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a sātravānāmasthāna case-affix'? Observe
'उपोतिंजतः पथो रंज', (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on 'the final by VI. 1.
162, there being elision of the udātta ण् ॥

३६८८ । अन्तश्च तथै युगपत् । इ । १ । २०० ॥

तत्प्रेत्यणान्तस्याद्यन्तो युगवदाद्युदात्तो सः । 'इदं वातवा उ'

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syl-
lable and on the last syllable at one and the same time.

Thus **इषे से दातर्वा उ** (Rig Veda IV. 31. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which **त** of **तवे** ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८८ । **अयो निवासे । इ । १ । २०१ ॥**

आद्युदात्तः स्यात् । स्व अये सुचिप्रत । परजनः ॥

3689. The word *ashaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus **स्वेहये सुचिप्रत ।** (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by च affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house, we have : **अये वतंते दम्भानाम् ।** The word is formed by अच् (III. 2. 31).

३६९० । **जयः करणम् । इ । १ । २०२ ॥**

करणवाची जयश्च आद्युदात्तः स्यात् । जयस्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus **ज्योऽश्वः**, but otherwise **जयो वतंते दम्भानाम् ।** The former **जय** is by च affix, (III. 1. 118), the second by अच् (III. 2. 31).

३६९१ । **वृषादीनां च । इ । १ । २०३ ॥**

आदिबदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वायीः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus **वाजेभिर्वाजिनीवती** (Rig. Veda I. 3. 10) **इन्द्रं वायीः** (Rig Veda I. 7. 1). 1. **वृषः**, 2. **जयः**, 3. **जवरः**, 4. **यवः**, 5. **हयः**, 6. **नयः**, 7. **नयः**, 8. **नायः**, 9. **तयः**, 10. **अयः**, 11. **अभः**, 12. **वेदः**, 13. **मूदः**, 14. **वद**, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kusika). **मूद** is formed by द. (III. 1. 135) 15. **अयः**, 16. **गुहा** (formed by अच् III. 3. 104). 17. **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मणेः** :—**जमः** and **रयः**, 18. **जमः** (formed by अच् III. 1. 134), 19. **जानिः** formed by निच्, 20. **कामः**, 21. **यामः**, both formed by यच्, 22. **आरा**, 23. **धारा**, 24. **कारा**, (all three formed by अच् III. 3. 104), 25. **वद** = **गोवरादिबु** formed by यच्, 26. **कलः**, 27. **पादः** formed by यच्, which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28. **ययः**, 29. **दयः** : It is आकृतिगणः । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 **वृषः**, 2 **जयः**, 3 **जवरः**, 4 **यवः**, 5 **हयः**, 6 **नयः**, 7 **नयः**, 8 **नायः**, 9 **तयः**, 10 **अयः**, 11 **अभः**, 12 **वेदः**, 13 **मूदः**, 14 **अयः**, 15 **गुहा**, 16 **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मणेः**, 17 **जमः**, 18 **जानिः**, 19 **कामः**, 20 **यामः**, 21 **आरा**, 22 **धारा**, 23 **कारा**, 24 **वद**, 25 **कलः**, 26 **पादः**, 27 **ययः**, 28 **दयः**, 29 **आकृतिगणः** ॥

३६९२ । **संज्ञायामुदात्तः । इ । १ । २०४ ॥**

उःमानशब्दः संज्ञायामुदात्तः । अश्वेय अश्वः । कनोऽयं नृपः । यतदेव जाययति ॥

* कृषिस्थः विधौ प्रत्ययनक्षरं न * इति । 'संज्ञायाम्' जिह्वः । अग्निमन्त्रायः । 'उप-मानम्' किम् । चेतः ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus *उपमेयः*, *उपमेयः*, *उपमेयः* *दोषो* । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sūtra. The formation of this sūtra indicates the existence of the following maxim :—

Part :—The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have अग्निर्मणिवक्त्रः । When it is not an upamāna we have चित्रः (VI. 2. 148).

३६९३ । निष्ठा च द्वयजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्वयजः संज्ञायामादिब्रह्मदातो न स्यात्कारः । दत्तः । 'द्वयजः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । चातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्न । कृतम् । दृतम् ॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nisṭhā), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'ā.'

Thus गुणः, सुखः, दत्तः । This debarb the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have दर्शः, मीमं । In polysyllabic Participles we have चिन्तितः, चिन्तितः । In Participles having long *ā* in the first syllable, we have, चातः, आर्तः । When the Participle is not a Name we have, कृतम्, दृतम् ॥

३६९४ । शुष्कघृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

यतायाद्युदातो स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । 'अनसं न शुष्कम्' ।

3694. Also शुष्क and घृष्ट have acute on the first syllable.

These are non-Names. Thus शुष्क and घृष्ट । अनसं न शुष्कम् (Rig V.

4. 4).

३६९५ । आशितः कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्मग्राह्याशितशब्द आद्युदातः । 'कर्मचित्काल आशितम्' ॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten' has acute on the first syllable.

Thus 'कर्मचित्काल आशितम्' (Rig Veda K. 117. 7).

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे र्धादब्रह्मदातः । रिक्तः । संज्ञायाम् तु 'निष्ठा च द्वयजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदातत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रिक्तः or रिक्तेः । But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then.

३६९७ । जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा सः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जुष्टः or जुष्टः; अर्पितः or अर्पितः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

यत्सूत्रं यद्यमकर्तुम् । 'जुष्टो ढमूनाः' । 'वलर आहु रपितम्' इत्यादेः पूर्वोक्त्य सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापाठनायोगात् । 'अर्पिताः प्रष्टिर्न चलाचलानां' इत्याद्यान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जुष्टं देवानामर्पितं पितृणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित ; in which option is allowed even in the Mantra : so that it has acute on the last in the Mantra even : e. g. तस्मिन्नाकं त्रियता न गंकोपितं ॥

This sūtra is superfluous. For in the examples जुष्टो ढमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and वलर आहु रपितम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sūtra, for the employment of the word छन्दसि in that sūtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language. So these would never have been final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पिताः प्रष्टिर्न चलाचलानां (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sūtra. For it shows that in the Mantra, these words are not invariably first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्द्वेसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिउदात्तः स्यात् । 'न श्रियस्तव नो मम' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, तव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष् and अस् by adding the affix मदिक् (Un. I. 139) युष्मद् + डम् = युष्मद् + अश् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अश् (VI. 2. 96) = तव + अश् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5, व would have been udātta, but the present sūtra makes त udātta. So also with मम ॥

३७०० । इयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं द्विवचनः' । 'मय्यं वातः पयताम्' ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं द्विवचनः (Rig Veda II. 36. 1). मय्यं वातः पयताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । यतोऽनाद्यः । इ । १ । २१३ ॥

यत्प्रत्ययान्तस्य द्वयस्य आदिब्रुवातः । नाद्यं विना । 'युञ्जन्त्यस्य कान्था' । कश्चेतिहनादयेः
यत् । 'ब्रुवातः' किम् । 'नृत्तिनृत्त्यानाम्' ॥

3701. Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nāvyah' from 'nau.'

The word दृश्य is understood here from VI. 1. 205. Thus युञ्जन्त्यस्य कान्था (Rig Veda I. 6. 2). The कान्था is from कम् + यि + यत् । येयम्, जेयम् (III. 1. 97) ; कष्यम्, क्रष्यम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI. 1. 185). But नो - नाद्यम् as नद्यति नाद्यानाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—चिकीर्षीम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईद्वन्वृशंसिदुहां ययत् । इ । १ । २१४ ॥

ययां ययत्तानामादिब्रुवातः । 'ईद्वयो नृतनेहम्' । 'आजुष्टान् ईद्वयो ब्रुवातः' । 'चेट' नो-
येहि वार्यम् । उक्थमिन्द्राय शंस्यम् ॥

3702. The acute accent is on the first syllable of ईद्व, वन्व, वृशंस, and दुह, when they are followed by the affix 'nyat.'

Thus ईद्वम् ईद्व्यम्, वार्यम्, शंस्यम्, ईद्वो येनुः ॥ The two letters य् and त् being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sūtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The वृ in the sūtra is वृक् संभक्तो of Kriyādi class : the वृक् of स्वादि class takes kyap affix. See III. 1. 109.

ईद्वो नृतनेहम् (Rig Veda I. 1. 2). आजुष्टान् ईद्वो ब्रुवातः (Rig Veda X. 110. 3). चेट नो येहि वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थमिन्द्राय शंस्यम् (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेणुिन्धानयोः । इ । १ । २१५ ॥

आदिब्रुवातो वा । 'इन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhān.'

Thus इन्धानो अग्निम् (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, ईन्धान्. or इन्धानः, or ईन्धानः । The word वेणु is derived by the Upādi affix कु (III. 38), which being a नित् would always have acute on the first. This allows an option. The word इन्धान, if it is formed by धानम् will have the accent on the final. If it is considered to be formed by धानच् the affix being a sārvalhātuka is anudatta and as it replaces udatta final of the root, it becomes udatta (VP. I. 164), and thus इन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamāna वेणुवि वेणुः, then it is invariably acutely accented on the first (VI. 1. 204).

३७०४ । त्यागरागासकुहखठक्रयानाम् । इ । १ । २१६ ॥

आदिब्रुवातो वा । आद्याखयो यजन्ताः । ययः ययाद्यजन्तः ॥

3704. The acute accent is optionally on the first syllables of
स्याम्, राम्, दास, कुक्ष, स्वठ. and कथ ॥

Thus स्याम्, or स्यामः, रामः, रामः, दासः, दासः ॥ These are formed by यञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुक्षः or कुक्ष, or स्वठः or स्वठः, कथः or कथ; formed by यच् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१७ ॥

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम् । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'ā' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus उदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. शरावती ॥ Why do we say 'the ā'? Observe उदुम्बरावती, पुष्करावती ॥ The words उदु (Un. III. 157) and पुष्क (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name'? Observe शरावती ॥ शरावती is formed by कृन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मतु'? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्रवती । ङीपः पित्वादुदात्तत्वं प्राप्यम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवती, कदिरवती, चंडवती, कारयवती ॥ These words being formed by ङीप्, would have been unaccented on the final (III. 1. 4). Why do we use अवती and not वती? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजवती ending in अवन्त, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

ईवत्यास्यापि प्राप्यत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in 'vati' have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS.

CHAPTER I.

१ । फिपोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फि । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चेः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उच्चेः ॥ The word फिप् is the name of Nominal stems or Prátipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काश्वसागराद्यानाम् ॥

यत्तदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेकहा' 'सुरपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरिघत' 'आरगध' इति पर्यायाः । अश्वार्थाः । माता । 'उन्-यन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपालङ्का, अश्व and सागर are finally acute. Pátalā is a kind of herb—पाटला, फलेकहा, सुरपा, पाकला ॥ By Phit II. 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute. So also अपालङ्क, व्याधिघात, आरिघत, and आरगध are synonymous meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अश्व, माता । This last is an exception to Phit II. 9. So also सागरः, समुद्रः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नक्षत्रियस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इतिव पर्युदात्तापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phit II. 3. Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्यात्तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्यात्तु शिष्टामदन्तानाम्' इत्यन्त रङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततश्चाप ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II. 6. and then टाप is added. As आन्त्रभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यपूर्यस्य स्त्रीशिवस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽपि स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीशिवस्य-' इति प्राप्ते । कृपा माया । ज्ञाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । वाह्यम् । यजन्त-स्याद्याद्युदात्तत्वम् । 'शिवयपञ्चगाम्' किम् । इभ्या । 'चित्रिया । 'यतोऽन्तावः' (३००१) इत्याद्युदात्त-इभ्यश्चः । 'चित्रियश्च' 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by धृ and घृ is end-acute; as अन्नधृ. This is an exception to Phit II. 20. So also छाया, माया, जाया. This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine? Observe छायाम् which is first-acute, because it ends in the affix यत्. Why have we used the word विषय in the sūtra? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, ईश्या, क्षत्रिया. The word इष्य is first-acute by VI. 1. 213, S. 3701. and क्षत्रिय is middle-acute by Phit III. 13.

६ । खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम् । उखा । मुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्-' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भागद्विविशेषः । तस्य कनिमत्वात् 'खय्युवर्णं कनिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । मुखदुःखयोः 'नखविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्-' इति 'नखविषयस्य-' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निङ् स्वश्च' इत्याद्यादिषु निष्ठादीन्तरङ्गत्वाद्वापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिटाम्-' इति वा बोध्यम् ॥

6. A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a य or म । Thus नखम्, मुखम्, दुःखम्, उखा । The word नख would have been first-acute by Phit II. 6; मुख and दुःख would also have been first-acute by Phit II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phit II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with य or म'? Observe शिखा, मुखम्, governed by Phit II. 6 or 3.

The word मुखं being the name of a part of the human body is first-acute by Phit II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phit Sūtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Up. V. 24 with the addition of ख to the root शीङ् । The affix ख being expressly taught as निङ् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप् as it is an anantargga operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phit II. 6. it is first-acute.

७ । बंहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥

अश्वामन्न उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः । निष्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बंहिष्ठं रश्मिः सुवृत् रश्मि' । 'यद्बंहिष्ठं नातिविधे' इत्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अज्ययपूर्वपद प्रकृतित्वरेऽत्र बाध्यत इत्याहुः । अग्नीतिः । 'अघोर्यन्तं-' इति प्राप्ते । अत्यारिशत् । कक्षापि प्राचक्षत् । 'अभ्युगर्ताना प्रभूयस्यायोः' । अज्ययपूर्वपदप्रकृतित्वरेऽत्र बाध्यत इत्याहुः । आयादिभूमेय गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in ति, शत्, च, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठः (superlative of बहुल, the बहु is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the निङ् affix इटन् (V. 3. 55). In बंहिष्ठं-रश्मिः सुवृत्ता रश्मि; यद्बंहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सरः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have अघोर्यन्तः, अग्नीतिः । This debars Phit II. 19. With शत्, we have अत्यारिशत् । Here also Phit II. 19 is set aside. As regards words ending in च

Pāṇini VI, 2, 144, would govern them; as अमृष्यन् । प्रभुर्वैश्यायोः । (Rig Veda V, 41, 19). Śākaṭāyana's sūtra, therefore, is superfluous so far.

८ । दक्षिणस्य साधो ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु केवल्वायां सर्वनामस्य 'स्वाङ्गविटाम्-' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते-' इति गुणउदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरश्चक्ष्मावन्तिर्नृ इति कोटः ॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As दीक्षायां दक्षिणः - प्रयोगः । When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phit II, 6 'would apply. In any other case Phit II, 19 would govern it. The word dakṣiṇa has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिषो ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तो पर्यायोदात्तो सः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्यायश्चयम्' किम् । प्रत्यक् मुखस्यासौनस्य सामवागिर्दक्षिणो भवति ॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहु । Why is the word ākhyā used in the sūtra ? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakṣiṇa, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakṣiṇa or south, and may be called dakṣiṇa bāhu or the arm pointing towards south.

१० । ऊन्वसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायोदात्तान्तोऽुदात्तो ॥

10. In the Chāṇḍas also the word dakṣiṇa may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणार्थं दक्षिणा नां ददाति दक्षिणा चक्षुस्तर्थादर्थं दक्षिणार्थं वसुते, ये न आत्मा दक्षिणां वसं कथुते विज्ञानम्, (Rig Veda X, 107, 7).

११ । कण्वस्यामुगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'अर्थानाम्' इत्युदात्तत्वे प्राप्ते कन्तोदात्तो विधीयते । अज्जानां प्रीक्षीयाम् । 'कण्वो' नो नाव वृषभः । अनाख्यायां तु । कण्वो राक्षसे ॥

11. The word कण्व is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phit II, 10. As अज्जानां प्रीक्षीयाम् । कण्वो' नो नाव वृषभः । But when denoting a wild animal, we have कण्वो राक्षसे ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कण्वस्य त्वेव । 'अर्थं वा' कण्वो वसिष्ठना । अज्जर्जिः ॥

12. Optionally so, when Kṛishṇa is a Proper Name. As अर्थं वा कण्वो वसिष्ठना इवते वसिष्ठनाम् (Rig. VIII, 85, 3).

'The Rishi Kṛishṇa invokes you two, O Aśvinas ! O Lords of riches.'

१३ । शुक्र गौर्योरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । ऐत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'उरो' गौरो यचापि वा' इत्यत्रान्तो-
दात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of युक्त and गौर is acute. Some say it is a compul-
sory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and
make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper
Names ; and therefore in उरो' गौरो यचापि वा (Rig Veda VIII. 45. 24), it is pro-
perly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अंगुष्ठोदकवक्त्रशानां ह्रस्वस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामङ्गुर्वादीनाम्' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तेऽदात्तार्थे चारम्भः ।
अत्रापदार्थं नियमायै ह्रस्वस्येति । तेन लोक आङ्गुदात्तत्वाद्युः ॥

14. The finals of अङ्गुष्ठ उदक, वक्त्र and शाना are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठ would have been middle-acute by Phit II. 3, this ordains final acute. So also with वक्त्र. It would have been first-acute by Phit II. 7. The word शाना is employed for the sake of niyama : it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first-acute.

१५ । एष्टस्य च ॥

ह्रस्वस्यन्त उदात्तः स्वाङ्गाभावात् । एष्टम् ॥

15. And the word एष्ट is end acute in the Chhandas. In the classical language, it is optionally so, i.e., it is first-acute also by Phit II. 6. As एष्टम् or एष्टम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तुणाख्या चेत् ॥

'अर्जुनस्य' इत्याङ्गुदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुन is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phit II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनेष्टः where it is first-acute by Phit. II. 9.

१७ । अयस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्याप्ययम्' इति 'यतोऽनाद्यः' (३०९) इति आङ्गुदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तवचनम् ॥

17. अय is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phit III. 13 or Pāṇini VI. 1. 213 S. 3701. See also Pāṇini III. 1. 103. for the word अय and its vārtika.

१८ । आशया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याव्याप्यर्थमिदम् । अत एव, आपकादिप्रत्ययस्याङ्गुदात्तता । 'इन्द्र आशयाभ्यस्य' ॥

18. आशय is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies that when आशय means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशयाभ्यस्य सर्वोभ्यो अभयं कर्तुं । जेतुं शत्रून् विध्वंसिः । (Rig. II. 41. 12). 'May the warrior, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशय means direction.

१९ । नक्षत्राकामाश्विचयाणाम् ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । आश्वेवानुत्थादीनां 'अद्यावन्तः' इति प्राप्तेः अष्टाध्यायिनाः अन्तेऽन्तवचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix **का**, are end-acute. The asterisms **अन्नेर्षा**, **अनुराषा**, &c. would have been otherwise governed by Phit II. 19; while **खेडा**, **अयिडा**, **धनिडा**, being formed by **खडन्**, would have been first-acute by **नित्** accent.

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्ता न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित् कुपूर्वो य आप्तद्विषयाहामिति व्याख्याय 'आयिका' 'यहुनिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is **का** and the asterism is the name of **Kṛitika**. The final of **कृत्तिका** is not acute; it is first-acute by Phit II. 19. As **कृत्तिका** नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in **का** in the feminine are not end-acute; and they mention **आयिका**, **यहुनिका** ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृत' मिमित्वे आकृतिगणोऽयम् ॥

21. **घृत** and the rest are end-acute. As **घृत** मिमित्वे **घृतमस्य** योनिं **घृते** प्रिते **घृतमस्य** धाम्, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an Akṛiti-guṇa: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the Ghṛitādi class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयनि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्येष्ठ आह्र समस्ता' । 'कनिष्ठ आह्र चतुर' । 'वयनि' किम् । ज्येष्ठः ज्येष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिकः । इह नित्यादाद्युदात्त एव ॥

22. **ज्येष्ठ** and **कनिष्ठ** are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As **ज्येष्ठ आह्र समस्ता** **कृत्ति** **कनोऽन्** **चोन्** **कण्वामे** **स्य** । **कनिष्ठ आह्र चतुरे** **स्करति** **स्वष्ट** **अभ्युन्नतं** **पुनयुष्ट** **चो** **यः** । (Rig. IV. 33. 5). Here **ज्येष्ठ** means the 'eldest,' and refers to **Ribhu**, **कनोऽयान्** refers to his younger brother **Bibhva**, and **कनिष्ठ** refers to the youngest brother **Vāja**. **वय** in **ज्येष्ठ** here is the substitute of **युष्ट** (V. 3. 62) and **कन्** for **युवन्** in **कनिष्ठ**: by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe **ज्येष्ठ** = **जेष्ठ** derived from **प्रजस्य** (V. 3. 61), and **कनिष्ठ** from **अल्प** (V. 3. 64) = **अल्पिकः** । These are first-acute by **नित्** accent. The pre-accent sūtra is thus an exception to **नित्** accent.

२३ । विल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोः स्वरितो वा स्यात् । एव उदात्तः ॥

इति किदसूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of **विल्व** and **तिष्य** are optionally svarita. In the other alternative they will be acute. As **विल्व** or **विल्व**, **तिष्य** or **तिष्य** ॥

CHAPTER II.

१ । अयादिः प्राक् शकटोः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकटयोः' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word आदि exerts the governing influence. From this sūtra up to शकटिशकट्य (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । इत्स्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिश्चदान्तः स्यात् । अलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute. As अलिः, तनुः ॥

३ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

‘वने न वा यः’ । इत्स्वान्तस्य तु सर्पिः । नवन्पुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस्, is first-acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. As वने न वायः (Rig Veda X. 29. 1). But सर्पिस्, शुचिस्, अचिस् &c. ending in इस् are end-acute.

४ । मृगधान्यानां च द्व्यक्षरम् ॥

द्व्यक्षरमित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिन्वाः । वत्सवां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting ‘straw’ and ‘grain’ are first-acute when consisting of two syllables. The word द्व्यक्षर = द्व्यक्ष । As कुशाः, काशाः, माषाः, तिन्वाः । But गोधूमाः is acute on the middle by Phit II. 19. The word अक्ष is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । सः संख्यायाः ॥

पञ्च । सत्वारः ॥

5. A Numeral ending in न् or र् is first-acute. As पञ्च, सत्वारः । In सत्वारः the word is middle-acute by आम accent; see Pāṇini VII. 1. 98. The proper example is सत्पुरुषपालः । For सत्पुरुः is end acute by VI. 1. 167, सत्पुरुमिः is middle-acute by VI. 1. 180. सत्पुरुषाम् is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound : which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिष्टामवन्तानाम् ॥

‘शिट् कुर्वनाम् । ‘कर्णाभ्यां कुसुकादधि’ । ‘ओष्ठाविष मधु’ । ‘विषको विहाराः’ ॥

6. The words denoting bodily organs and ending in ङ, as well as the Pronouns are first-acute. The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाभ्यां कुसुकादधि, (Rig Veda X. 163. 1); ओष्ठाविष मधुः, (Rig Veda II. 39. 6) विषको विहाराः (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कपूर्वम् ॥

कर्णाभ्यां आदिश्चदान्तः । काकः । वृकः । ‘शुकैर्बुधे’ । प्राणिनाम् किम् ? क्षीं सर्पिर्मधूदकम् ॥

7. The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काकः, वृकः, शुकैर्बुधे (Rig Veda I. 50. 12). Why do we say ‘of living beings’? Observe क्षीं सर्पिर्मधूदकम् । (Rig Veda IX. 67. 32). Here उदक is end-acute by Phit I. 14.

८ । अय्यवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

अयि पर उवर्णमुदात्तं स्यात् । अन्तुः ॥

8. The उ preceding a अम् (th. surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As अन्तुः ॥

९ । उनवच्चत्तानाम् ॥

उन । 'वर्णं वो रिशाद'सम् । अ । 'स्वर्गारं त्वा कण्वे' । अन् । 'घोषानं मेवम्' ॥

9. The words ending in उन, अ, and अन् are first acute. As उनः—वर्णं वो रिशाद'सम् (Rig Veda V. 64. 1). अ—स्वर्गारं त्वा कण्वे (Rig Veda X. 108. 9). अन्—घोषानं मेवम् (Rig Veda X. 27. 17).

१० । वणनिं तणतिनितत्तानाम् ॥

आदिउदात्तः । वतः । वरिणः । वितिः । वणिः । वरित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त्, व, ति, नि and त् । Thus वतः, वरिणः, वितिः, वणिः, वरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृताच्छीत्ये ॥

अद्वयं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ।

11. 'The initial short vowel is udatta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit' : but not so when the initial vowel is short अ । As मुनिः । But not so in दृष्टः ॥

१२ । अलस्यादेवनस्य ॥

आदिउदात्तः । 'तस्य नावः' । देवने तु । 'अ-क्षेमो दीव्यः' ॥

12. The word अल is first-acute, when not meaning 'to gamble,' As तस्य नावः (Rig Veda I. 161. 13). But when it means देवन or play, we have अक्षेमो दीव्यः (Rig Veda X. 34. 13).

१३ । अर्धस्यासमद्व्योतने ॥

अर्धो यामस्य । समेऽधिके तु अर्धे-विषयत्वाः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धो यामस्य. But when it denotes equal portions, i. e. when it means 'half' : we have अर्धे-विषयत्वाः ॥

१४ । पीतवृक्षानाम् ॥

आदिउदात्तः । पीतवृः । वृक्षः ॥

14. The words denoting पीतवृ or yellow-tree are first-acute. As पीतवृः । वृक्षः ॥

१५ । यामादीनां च ॥

यामः । सोमः । यामः ॥

15. The words याम and the rest are first-acute. As यामः, सोमः, यामः ॥

१६ । लुप्तन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

अक्षयं अक्षयः । 'स्वित्तन्तस्य' इति याद्वान्तरम् । स्वित्तितिः सुयः प्राचीं संज्ञा ॥

16. The words ending in a *सुप्*, elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is *रिक्कन्तात्*. The *रिक्कन्* is the name given by Eastern Grammarians to *सुप्*, elision. Thus *कञ्* in which the affix *कन्* (V. 3, 96) is elided by V. 3, 98. Why do we say 'a *सुप्*, ending word'? Observe *अग्निर्वायवकः* ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रासंहर्मिषाणाम् ॥

वृक्षपर्वतव्याघ्रासंहर्मिषाणां न । तान् ह्य तानः । मेहरिय मेहः । व्याघ्रः । सिंहः । मृष्टिः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words *व्याघ्र*, *सिंह* and *मृष्टि* are not first-acute when objects of comparison. The word *विशेष* qualifies *वृक्ष* and *पर्वत*, and means *species* of trees and mountains, and not the word-forms *वृक्ष* and *पर्वत*. *व्याघ्र* &c., are word-forms. Thus *तानि ह्य तानः*, *मेहरिय मेहः*, *व्याघ्रः*, *सिंहः*, *मृष्टिः*. But when we have *वृक्ष इवायं वृक्षः*, *पर्वत इवायं पर्वतः*, then these two words would be first-acute by the preceding sūtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृषः । काङ्गामुदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a *सुप्*, elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vridddhi letter in its first syllable. The word *यमन्वा* = *वृष*. Thus *काङ्गः*, but *अङ्गः* is counter-example, because it is not a Vridddham.

१९ । सघावन्ते द्वयोश्च बहुषो गुहः ॥

कन्ते मघो द्वयोश्च बहुषोः क्तोर्बहुषकस्य गुहकदातः । कल्यातः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus *कल्यात* or *कल्यातः*; *कोलाहल* or *कोलाहलः* ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णानुपूर्व्याणाम् ॥

वर्णानुपूर्व्याणामुदातः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्वेती । हरियो । अनुपूर्व्याणाम् । त्र्यम्बकम् । त्र्यम्बकः । त्र्यम्बकः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word *अनु* are first-acute. Feminine words; as—*मल्लिका*; denoting color, as—*श्वेती*, *हरिणी*; followed by *अनु* as—*त्र्यम्बकः* ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

शकुनीनां च लघु पूर्वम् । शकुनीनां । शकुनीनां । शकुनीनां ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus *शकुनीनां*, *तित्तिरि* ॥

२२ । नर्तुप्राख्याख्यायाम् ॥

नर्तुप्राख्याख्यायाम् । नर्तुप्राख्याख्यायाम् । नर्तुप्राख्याख्यायाम् ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As *वसन्तः*, *कलकलः* ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । कान्तानाम् । त्रयामाकाः । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Vridhhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ङ, are first-acute. Thus त्रयामाकाः, राजमाषाः ending in क and ङ respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhanta Kaumudī. त्रयामाकाः is however governed by Phit III. 18. नैषादकाः would be a better example. According to another recension, the word च does not occur in the sūtra. In the Phit-vṛitti the sūtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैषादकाः or नैषादकाः, कालासाः or कालासाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामष्टान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । कैकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As कैकयः । According to some, the accent of this word is governed by Phit II. 13 Their examples are अङ्गाः, वैङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तान्तानामन्तः पूर्व वा ॥

हयिति हल्संज्ञा । पलनम् । शलनम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'संयुक्त-' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus पलनम् or पललम्, शलनम्, or शललम् । The word हल् in the sūtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल'? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sūtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलः, and the counter-example पलालम् ॥

२६ । राजानानां च द्व्येषाम् ॥

आदिऋदात्तः । कषिः ॥

इति किदसूत्रेषु द्वितीय पाठः ॥

26. A word ending in क, उ, च or ल long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कषिः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानाम् into this sūtra: and so their examples are कुरवः and वेदयः (कुरु and वेदि), and their counter-example is कषिः । Because कषिः is found to be end-acute in अक्षे मा दीव्यः कषिमित्कयस्य (Rig Veda X. 34. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्राणीषात् ॥

ईषान्तस्य हलादेः- इत्यतः प्राग्विद्वितीयधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c; (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sūtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

‘मकरवृद्ध-’ इत्यतः प्राङ्मक्यामित्यधिकारः ॥

2. ‘Of a word consisting of three syllables’ is the phrase to be supplied in the following sūtras up to मकर &c. Sūtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कथंगरेकवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । घटनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a य । As ललाटम् । But the guttural-beginning कपोलः is middle acute by Phit II. 19 and रसना and घटनं are first-acute by Phit II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable ; As मलयः । मरः । महँद्रः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शीतन्या । शतपुष्पा । Some read the sūtra as सादीनाम् and illustrate it by सपेया ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । पातपः । जघ्वादीनां तु । अनृषम् । दृष्ट्यांस्तु । नीषम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पादपः, पातपः । But अनृषम् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light : and नीषम् (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यथ्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयुतम्, धमनिः, विपणी ॥

८ । मकरवृद्धपारेवतवितस्तेद्वार्जिद्रावाकलोमाकाष्टापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥

एवामादिद्वितीये वादातः । मकरः । वृद्ध इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute : मकर (or मकर), वृद्ध (or वृद्ध), पारेवत (or पारेवत), वितस् (or वितस्), ईषु (or ईषु), आर्जि (or आर्जि), द्रावा (or द्रावा), लोमा (or लोमा), उमा (or उमा), काष्टा (or काष्टा), पेष्टा (or पेष्टा), काशी (or काशी) ॥

८ । छन्दसि च ॥

अमकराद्यर्थ आरम्भः । सङ्ख्यानुसारादादित्वि तीर्थ-बोधात्तं ज्ञेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than अकर &c., have acute either on the first or on the second.

१० । कर्दमादीनां च ॥

आदित्वि तीर्थ बोधात्तम् ॥

10. The words कर्दमा &c., have acute either on the first or on the second.

As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदकः or उदकः, गार्भारिः or गार्भारिः ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदित्वि तीर्थं तेश्चच्चेति त्रयः पर्यायेष्वोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः ॥

१२ । नयः फलान्तानाम् ॥

आदित्वि तीर्थं बोधात्तम् । राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नय् means नपुंसक or Neuter. Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य । As कुलायः ॥

१४ । यान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः । सनाद्या सभा ॥

14. A word-ending in य has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As सनाद्या सभा । Others read this sūtra as यान्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in या and having ना or a light syllable preceding such ना has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of नाना, दिवा, सुधा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोद्धारपुकरवसां च ॥

अनन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable :—शिशुमारः (or शिशुमारः or शिशुमारः or शिशुमारः), उदुम्बरः (or उदुम्बरः), बलीवर्दः (or बलीवर्दः), उद्धारः (another reading is उद्धारः), पुकरवत् (or पुकरवत्).

१६ । सांकाश्यकाग्नित्यनासित्यदावाघाटानाम् ॥

द्विताममुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सांकाश्यः (formed by स्य of IV. 2. 80); so also काग्नित्यः, नासित्यः, and दावाघाटः । See Vārtika आराधना under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीवा । लाङ्गलीवा ॥

17. A word ending in हृवा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As हलीवा, लाङ्गलीवा ॥

१८ । उञ्जीरदाशेरकपालपलालसौवालस्यामाकशारीरशरावहुदयहिरण्यारण्यापत्य-
देवराणाम् ॥

शवामादिश्वातः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उञ्जीरः, दाशेरः, कपालः, पलालः, सौवालः, स्यामाकः, शरीरः, शरावः, हुदयः, हिरण्यः, रण्यः, अपत्यः, देवरा ॥

१९ । महिष्याषाठयोजायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिश्वातः । महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

इति किदसूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word महिषी when meaning 'queen,' and आषाठा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरत्तरमत्तरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus, शकटिः, शकटिः, शकटिः । शकटीः, शकटीः, शकटीः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमत्तरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कटुत्तरपदप्रकृति-
स्वरेणान्तोदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brāhmaṇa. As गोष्ठजः, गोष्ठजः or गोष्ठजो ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कटुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठजः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पारावतः, पारावतः and पारावतः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूमजानुमुञ्जकेशकालवालस्यालीशकानामधूजलस्यानाम् ॥

यथा चतुर्थी धूमजानुश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । मुञ्जकेशः ।
कालवालः । स्यालीपाकः ॥

4. So also the words धूमजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of क, कालवाल with the exception of ल, and स्यालीपाक with the exception of स्वा get acute in turn on every syllable. Thus धूमजानुः, धूमजानुः, धूमजानुः ।

मुञ्जकेयः, मुञ्जकेयः, मुञ्जकेयः । कालवालः, कालवाँनः । स्वालीपाँकः, स्वाँलीपाकः or स्वा-
लीपाकः N

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्चन्द्रसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As कपिकेशः, कपिंकोशः, कपिकंशः, कपिकोशैः। So also with हरिकेशः ॥

६ । न्य हुस्वरो स्वरितौ ॥

स्यष्टम् । न्यहुत्तानः । 'व्यचक्षयत्स्वः' ।

6. The words ग्यङ् and स्वर have svarita accent. As ग्यङ्कुतानः। स्वरञ्जयत स्वरः (Rig Veda II. 24, 3).

० । न्यबुद्व्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of **स्यंक्षुव** and **व्यंक्षुव** are svarita.

८ । तिल्यशिव्यमत्य काष्ण्यैर्यधान्यकन्याराज्जन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिलम् । वैश्वानर्या शिष्यामादसे । प्रतिज्ञायमत्यम-
नूष्यात्यति । वज्रः काष्ण्यैर्विज्जेय । 'यत्तेनावः' (३१०९) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तित्थं, शिष्यः, मर्त्यं, काम्यं चान्यं, कन्यां, राजन्यं, मनुष्यं। The word तित्थम् = तित्थानां भवनं सूत्रं। वेदशान्तिः शिष्य-मादत्ते, प्रभिषायमत्यमन्यास्यति, यज्ञः काम्यं यावज्जेषु। Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

६ । विल्वभक्ष्यवीर्याणि कुन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : विष्णुः, भद्रं, श्रीर्गं । As सतो विष्णु उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वष्टसमसिमेत्यनुत्थानि ॥

स्तरं क'त्सुत' । 'उत्त_स्वः पश्य_न' । 'नभेन्नामन्यको संमे' । 'सिमस्मै' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and हिम are wholly anudatta. As कुरीद'त्स्व (Rig Veda VII. 101 3), उत त्वः षष्पन् (Rig Veda X. 71. 4), यमनाम ग्यकी समे (Rig Veda VIII. 39. 1), हिमस्ते (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्यायर्षयोऽन्त उदासः ॥

अथर्ववेद इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टव्येत्येवं परं वा । तेन 'साधनानुते विभक्ती' इत्युच्यतेऽपि
भवत्येवम् ।

11. In the Atharva Veda the word **हिम** is usually, accented. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. An example—**मृते हिमले** (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाताः प्राकृतदाताः ॥

स्वातन्त्र्य :

12. The Indoclinables are first acute. As स्वीङ्गा ॥

१३ । उपसर्गश्वाभिर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । षष्ठस्य सूतोये सह । 'सहस्य सः-' (१००६) इति प्रकारेण सहस्यश्च आत्युदात्त इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एवम्, एवम्, नूनम्, सहम् । सह ते पुत्र सूरिभिः । In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kāśikā. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । वाचादीनामुभाऽनुदात्तौ ॥

उभौ षष्ठ्यमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य व्याधाय ॥

15. Both syllables of the words वाच and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

षष्ठम् ॥

16. The words च and the rest are anudatta.

१७ । यद्येति पादान्ते ॥

'तं ने मिम्भयो' यथा । 'पादान्ते' किम् । 'यद्येति' अदितिः कर्तृत्वं ॥

17. The word यथा is anudatta at the end of a Pāda or verse. As तं ने मिम्भयो' यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथानो अदितिः कर्तृत्वं where it is not at the end of a verse (Rig Veda I. 43. 2).

१८ । प्रकारादिवृत्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । षट्षट् ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus षट्षट् ॥ This would have been finally acute by Pāṇini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तम् ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिवृत्तकस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥
इति फिदसूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudatta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३६०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त इव स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sūtra may also be treated as a Paribhāṣhā or an Adhikāra sūtra. The udātta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix लव्य has udātta on the first ल, as in कर्तव्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Uṇādi IV. 50),

३६०९ । अनुदात्तो सुप्तिता । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न यो युष्मति । अग्निषोऽनुदात्तत्वे स्वरितप्रत्ययौ ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudātta.

This is an exception (apavāda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युष्मति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युष्मन् is end-acute by VI. 1. 162. To it is added अय्, which becomes svarita, as it is preceded by an udātta (VIII. 4. 66). Then is added तिप्, which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप् becomes monotone.

३७१० । चित्तम् । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । “चित्तः सप्रकृतेर्बहुवचनार्थम्” । चित्तिप्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । ‘नभन्तामन्यके समे’ । ‘यके सरस्वतीमनु । तक्तसु ते’ ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory ‘ch’, gets acute on the end syllable.

Vart:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes ‘bahu’ and ‘akach’. Thus अनुयुः । The affix अनुय् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on यु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix चक्तच् । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*; as उक्तेः (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तक्तसु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तद्वितस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चित्तस्तद्वितस्यान्त उदात्तः । पूर्वस्य चित्ते जित्स्वरवाचनार्थमिदम् । औपशान्तः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicatory *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix कृञ् (IV. 1. 98). कुञ्ज + कृञ् + य = कौञ्जायनाः, dual कौञ्जायनौ, pl. कौञ्जायनाः (य being elided by II. 4. 62, and thus giving scope to कृञ् accent). In this affix there are two indicatory letters कृ and ज; the कृ has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ज has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vriiddhi by VII. 2. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of कृ or of ज'. The present rule declares that it should get the accent of कृ and not of ज, for the latter finds still a function left to it, while if ज was to regulate the accent, कृ would have no scope.

३७१२ । कितः । इ । १ । १६५ ॥

कितस्त्रिदशस्यान् उदात्तः । 'यदानेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicatory *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यदानेयः । Here the affix कृक is added to यन्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृष्यो जसः । इ । १ । १६६ ॥

जस उदात्तः । 'तिस्रो व्यासो षड्विंशः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो व्यासः षड्विंशः (Rig Veda I. 35. 6).

The word त्रि is end-acute; the feminine तिस्र being its substitute would also be end-acute. Before the affix कृक, the त्रि is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the कृक svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रैः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिविभक्तिः । इ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच ततः परा तृतीयादिविभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विवर्णः' । हे किम् ? राज्ञेयादौ एकाचोऽपि राज्ञश्चात्यस्य मा भूत् । 'राज्ञो नु ते' । एकाच किम् ? 'विदधते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न ददौ वाचम्' ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word त्रौ (locative of त्रु) refers to the त्रु of the Locative plural.

Thus वाचा विवर्णः Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो नु ते वरुणस्य तानि वृद्धगभीरवः सोम धाम । (Rig Veda I. 91. 3). because the stem in the Locative Pl. of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic; though here it is monosyllabic. Why do we say 'monosyllabic'? Observe विदधते राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददौ वाचं (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sūtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि; as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable.

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । इ । १ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीयादि विभक्ति-
रन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाच्, and तृतीयादिविभक्तिः are understood here also. The *nitya* or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवाचा, or परम-
वाचा, परमवाचेः or वाचेः, परमवाचः or वाचः. So also परमत्ववा or त्ववा &c.

३७१६ । अञ्चेरुक्तस्य सर्वनामस्थानम् । इ । १ । १७० ॥

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । चाविति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीया-
दिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानपदस्य अस्यरिपदार्थम् । 'प्रतीचो वाहून्' ॥

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanāmasthāna, get the acute accent when coming after añch.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च्, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रो दधीचो अस्थमिः (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on धी by VI. 1. 222, but by the present sūtra, the accent falls on the case-affix अम् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanāmasthāna has been used here to include the ending अञ्च् also. As प्रतीचो वाहून् प्रतिभङ्ग्येवाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊङिदंपदाद्यप्यसौ व्युत्थः । इ । १ । १७१ ॥

'ऊङ्' 'इदं' 'पदादि' 'अप' 'पुम्' 'रे' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता ।
ऊङ् । प्रष्टोतः । प्रष्टोता ॥

'+ उट् पथापदस्य कर्तव्यम् +'. इह मा भूत् । अद्यमुवा । 'अद्यमुवे' । इदम् । 'एभिर्न-
भिर्न'म' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तात्ताप्यस्तीति वाच्यम् ।
'इदमेऽन्वादेशेऽनुदात्तात्तृतीयादौ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याद्योविधायात् । 'अ ते वभू' ।
'माभ्यां गा अम्' । 'पठकोमासहस्रम्' (३२८) इति ऋद् पदादयः । 'पृथ्व्यां भूमिः' ।
'दृ द्विर्न जिह्वा' । 'वायते मासिमासि' । 'मनेष्वन्वे ह द वा' । अप । 'अपि केने' । पुम् ।
'अ भ्रातेव पुंसः' । रे । 'रा या वृथम्' । 'रा यो धृत्' । दिव । 'दिवेदिव' ॥

3717. The same (asarvanāmasthāna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vāh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus : (1.) ऊङ् :—प्रष्टोतः, प्रष्टोता ॥

Vart :—In the case of ऊङ् the penultimate ऊ should be taken. Therefore not here : अद्यमुवा, अद्यमुवे ॥

(२) वदम्—एभिर्गुभिर्वृतमः (Rig Veda IV. 17. 11).

Not so in anvādeśa (II. 4. 32 S. 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sūtra. Nor should it be said that there is final udātta in the case of anvādeśa इदम् also. Because in anvādeśa the अम् substitute of इदम् is expressly taught to be anudātta by II. 4. 32, and it can never be end-acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV. 32, 22):—**त्र ते खभू विश्वस्य भंडानि गोवधो नयात् । माध्या ना अनु विश्वस्य ॥**

Here आभ्यां is used as आभ्यादेश referring to वधू of the preceding line.

(3) वत् &c. These are the six words वत्, दत्, नत्, मात्, हृत् and निष् (VI. 1. 63, S. 228). Thus वत्भ्यां भूमिः । दक्षिर्न जिह्वा (Rig Veda X. 68. 6). जायते मासि मासि (Rig Veda X. 62. 3). मनसिचक्ष्णे हृत् आ (Rig Veda I. 24. 12).

(4) अथ :—as अथां येनेन (Rig Veda VIII. 14. 13).

(5) पुंसः :—as अभ्रातेव पुंसः (Rig Veda I. 124. 7).

(6) ३—as राया वयम् (Rig Veda IV. 42. 10). रायो धर्ता (Rig Veda V. 15. 1).

(7) दिव्—*as* दिवे दिवे (Rig Veda I. 1.3).

३७१८ । अष्टुनो दीर्घात् । इ । १ । १८२ ॥

‘संसादिविभक्तिरुदात्ता । ‘अष्टाभिर्दशभिः’ ॥

3718. The *aservanāma*sthāna case-endings after 'aṣṭan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'aṣṭā.'

The word **अष्टन** has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely **अष्टा** and **अष्ट**. The affixes of Acc. pl. &c., are udâtta after the long form **अष्टा** and not after **अष्ट**. Thus **अष्टामिः** (Rig Veda II. 18. 4) opposed to **अष्टमिः**, **अष्टाम्यः** con. **अष्टम्यः**, **अष्टानु** con. **अष्टसु**. The word **अष्टन** has acute on the last syllable, as it belongs to the class of चुतादि words (Phit I. 21); and by VI. 1. 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३०१८ । अक्षरानुमो नव्यजादी । ६ । १ । १०३ ॥

अनुमः यः श्रुतप्रत्ययस्तदन्ताभ्योदास्तात्पर्यं नष्टजादिश्च शब्दादिर्विभक्तिद्विधाता स्यात्
 'अनुमः' इति प्रथमा जानती । कथयति । 'अन्तोदास्तात्' किम् । दधती । 'अप्यस्तानामादाः' ।
 (३६०३) इत्याद्युदात्तः । 'अनुमः' किम् । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात्परत्याच्छतुः
 'सत्ताव' धातुकम्- (३६०४) इति निघातः ॥

3719. After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'i' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participial affix has not the augment *n* (i. e. is not *ant*).

The word अनीवासात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अकारं प्रथमा जानाती (Rig Veda III. 31. 6). So also कयवते (III. 2. 80 S. 2990).

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As **द्वन्द्वी**, **द्वन्द्वी** : Here the accent is on the first syllable by VI. 1. 189. S. 3673. Why do we say 'not having the augment नमः ?' Observe **तुद्वन्ती** : Here also by VI.

1. 186. S. 3730, after the root तुद which has an indicatory ऋ, in the Dhātupāṭha being written तुद, the sārvaadhātuka affix वत् (अत्) is anudātta. This anudātta अत्, coalescing with the udātta ऋ of तुद (VI. 1. 162), becomes udātta (VIII. 2. 5); and VIII. 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो ह्रस्वोवात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यद्वत्पूर्वस्तस्मात्परा नदी असादिविभक्तिश्च उदात्ता स्थात् । 'ओदयिनीं सु नतानाम्' । 'यवाने जी' । अतः देवाय कन्वते सवित्रे ॥

3720. The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant.

Thus ओदयिनीं सुनतानाम् (Rig Veda I. 3. 11), यवाने जी (Rig Veda VII. 76. 7), अतः देवाय कन्वते सवित्रे (Rig Veda II. 50. 1). All these are वृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI. 1. 163).

३७२१ । नोङ् धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्वचः परे असादय उदात्ता न स्युः । अस्मन्नध्या । 'सेत्पुनिः सुभे' ॥

3721. But not so, when the vowel is of the feminine affix 'त्' (IV. 1. 66), or the final of a root.

After the semi-vowel substitutes of the udātta ऊ (IV. 1. 66) or of the udātta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus अस्मन्नध्या, अस्मन्नध्या. धीरन्नध्या, धीरन्नध्या from धीरन्नध्या, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udātta (III. 1. 3), and the ekādeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udātta (VIII. 2. 5). The ञ् substituted for ऊ before the ending आ, is a semi-vowel substitute of an udātta (उदात्तयण); the affix after it would have become udātta by the last sūtra, but not being so, the general rule VIII. 2. 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi-vowel substitute of the vowel of a root (धातु-यण)—सकृन्वा; सकृन्वा and खलन्वा, खलन्वा from सकृन्वा and खलन्वा respectively formed by क्तिप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone, the semi-vowel being substituted by VI. 4. 83. before the vowel case-endings. So also सेत्पुनिः सुभे (Rig Veda VI. 66. 3).

३७२२ । ह्रस्वनुङ्भ्यां मत्तुप् । ६ । १ । १७६ ॥

हस्यानादान्तोऽतात्माट्ठश्च परो मत्तुडात्तः । 'दो ऋषिर्मा' 'ठिर्मा' 'वर्ति' । मुंठः । 'वेत्तु' 'यवर्तः' 'कर्णो' 'यन्तः' 'सखायः' । 'अन्तोऽतात्मा' किम् ? 'मा' 'स्य' 'विदद्विभुमान्' ॥

+ स्वरविधौ व्यञ्जनमयिह्यमानयत् + इत्येतदने नेत्यते । 'मुवत्वा' 'दन्तः' । 'निमुवत्वा' 'युवार्ति' ॥

+ रेच्यञ्च + । 'रे' 'वा' 'द्वे' 'यतः' ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (VIII. 2. 16).

The word *अनोदात्तात्* is understood here also. Thus

ये *ई* *विमो* *उदनिमो* *इति* (Rig Veda V. 42. 14). So also when *मनुष* takes *नुद*, as *अक्षयवता*, *अक्षयवतः* *कथंवतः* *सखायः* (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word *अक्ष* takes *अनृ* and becomes *अचनृ*, then is added *नुद* by VIII. 2. 16, and we have *अचनृ न मनुष*. The preceding *नृ* is elided. When the stem is not oxytone (antodatta) this rule does not apply : as *वैशुमान्* *मात्वा* *विद्विषुमान्* (Rig Veda I. 42. 2). The word *वैशु* has acute on the first syllable, as it is formed from *वृश्* with the affix *उ* (Un 1. 10) which is *नित्* (Un I. 9). So the *मनुष* retains its anudatta here. So also in the case of *महत्वात्*, the affix does not become acute, though the word *महत्* has acute on the final as the intervening *त्* makes the *उ* of *ह* heavy when the affix is added : the general maxim *स्वरविधौ व्यञ्जनमविदामानवत्* does not apply here, because the very fact that *नृ* is only taken as an exception, shows this, as *महत्वां वन्द* (Rig Veda III. 47. 1) *नियुत्वा* *मवा* *यवागहि* (Rig Veda II. 41. 2).

Vart :—The affix *मनुष* becomes acute after the heavy vowel of *रे* ; as *आरेवैन* = *रयिरव्याप्ति* : There is vocalisation of *य* of *रयि*, as *र व ह*, then substitution of *one*, as *र ह*, then *gnā*, as *रे* in *रेवान् वद्वेततः* (Rig Veda VIII. 2. 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मनुषि *योमृष्यत्तदन्तः* *अनोदात्तात्परो* *नामुदात्तो* वा । 'चेतन्तो सुमतीनाम्' ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nām' has optionally the acute accent.

Thus :—*चेतन्तो सुमतीनाम्* (Rig Veda I. 3. 11).

So also *अग्नीर्नाम्* or *अग्नीनाम्*, *वायुर्नाम्*, or *वायुर्नाम् कतृर्गोम्* or *कैतृर्गोम्* (see VII. 1. 54),

३७२४ । इयाश्चन्द्रसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

इयाःपरो *नामुदात्तो* वा । 'देवसे नानाभिभञ्जतीनाम्' । *चेत्युक्तेर्देव* । 'अयन्तीनां मृतो युक्त' ॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nām' has diversely the acute accent after the feminine affix 'i.'

Thus *देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनाम्*, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as *अयन्तीनाम् मृतः* (Rig Veda X. 103. 8),

३७२५ । षट्षिचतुर्थी हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

इया यथो हलादिभिर्भक्तिवदात्ता । 'आ षट्षिचतुर्थी यमा'नः' । 'त्रिभिष्वं देव' ॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *śat* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatur*.

The anuvritti of *अनोदात्तात्* ceases : for the present rule applies even to words like *वैचनृ* and *नैचनृ* which are acute on the initial *व* Phit II. 5. Thus *वयर्गोम्* *अद्विः*, *वद्विः*, *यवर्गोम्*, *सप्तर्गोम्*, *त्रिभिः*, *त्रिभिः*, *त्रयर्गोम्*, *चतुर्गोम्* (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants' ? Observe *वैचनृ*

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नृः परा भवादिर्विभक्तिर्वादात् । 'वृभिर्येमानः' ॥

3728. After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus वृभिः or वृभिः, वृभ्यः, वृभ्यः, वृभ्याम्, वृभ्याम्, वृषु, वृषु । वृभिर्येमानः (Rig Veda IX. 75. 3). But not so वृषी, नृ ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम् । 'कं नृनम्' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita i. e., has circumflex accent.

Thus विज्ञोर्ध्वम्, जिज्ञोर्ध्वम्, formed by यत् (III. 1. 97). कार्यम्, हायम् with ययत् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1. 3 which makes all affixes *adyudatta*. For exception to this rule see VI. 1. 213 &c. क्वनूनम् (Rig Veda I. 38. 2),

३७३० । तास्यनुदात्तेन्द्रिद्रुपदेशात्सार्वाधातुकमनुदात्तमहन्विडो । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्परं लसार्वाधातुकमनुदात्तं स्यात् । तासि । कर्ता । कर्तरि । कर्तारः । प्रत्ययस्यराप-
वादेश्यम् । अनुदात्ते । य आस्ते । कितः । 'अभि चष्टे अर्धतेभिः' । अदुपदेशात् । पुरंभुज,
चनस्यतम् । विस्वरंऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमानं स्वेदमे' । 'तास्यारिभ्यः' किम् । 'अभि वृ धे
हृणीतः' । उपदेशग्रहणाच्च । 'हृते वृत्रापयायि' । 'नयहणम्' किम् । 'कर्तार निघाना' ।
'सार्वाधातुकम्' किम् । शिञ्चे । 'अहन्विडोः' किम् । हृते । यदधीते । ' + विदीन्यर्थादभ्यो
नेति वक्तव्यम् + ' । वृत्त्ये राजा' । वतस्व 'अनुदात्तस्य च यत्' (३६५१) इति सूत्रे भाष्यं स्यात् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are *sārvadhātuka* (III. 4. 113 &c), un-
accented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tāsi' after a root which in the Dhātupāṭha has an unaccented vowel or a 'n' (with the exception of 'hnuṇ' and 'm') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Graminatical system of Instruction (upadeśa).

1. Thus तासिः, कर्ता, —कर्तरि, कर्तारः, this debars the affix accent (III. 1. 3). Anudātet;—as, आस्ते, वस, —वृस्ते । कित्—वृह, —वृते । शीङ्—येते ; अभिचष्टे अर्धतेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः—as तु वतः, तु वतः, पौ वतः, पौ वतः । पुरंभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I. 3 1). A root taking श्च् (अ) is considered as taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श्च् and ण् are disregarded on the maxim अनुवक्ष्यस्यानैकान्तिकत्वं (= अनवयवत्वं) । Thus वचमानः, वचमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be explained in two ways ; *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the base (āṅga) when आन (आनच् &c.) follows ; or *secondly*, the augment मुक् is added to the base (āṅga) which ends in अ, when आन follows. In the first case मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include अ अ having such मुक्, on the maxim यदप्राप्तास्तदुपगोभृतास्तदग्रहणं यत्तद्वै 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अनुपदेशः. But if secondly मुक् be taken as part of the base which ends in च, then the लसार्वाधुक् does not follow an अनुपदेश, because झ intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक् (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix ज्ञानच् has an indicatory च, yet वित् accent (VI. 1. 163) is debarred by this rule, as it is subsequent. As वर्धमानं स्वे दने (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after तासि &c. Observe अभिवृधे यथीतः (Rig Veda III. 6. 10) चित्त्वर्त्तिः. The vikarapa वृत् is कित् (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though वृत् is considered as कित् for the purposes of preventing the guṇa of the prior term चि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word कित् in this sūtra may be taken as equal to कितुपदेश and not the अतिदेशिक कित् like वृत्. Why do we use the word upadeśa? So that the rule may apply to पचायः, पचामः, but not to वृत्तः, वृत्तः the dual of वृत् which ends in न् in upadeśa, though before तस् and यस् it has assumed the form वृत्. Therefore वृत्तः, वृत्तः. वृत्तोऽन्वयपर्या (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word ल (Personal endings)? Observe कृतीह निष्ठाया formed by ज्ञानच् added to वृत् (III. 2. 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like ज्ञानच्. Why do we use the word Sārvadātuka? Observe शिष्ये, शिष्योऽने शिष्यैरे. Why do we say with the exception of वृत्तुक् and वृत्? Observe वृत्तुं, यद् वर्धते. ॥

Vārtika :—Prohibition must be stated of वित्, ईन्ध, and वित्. Thus वृत्ते राजा (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the Mahābhāṣya on sūtra VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

‘सिचनस्यादिऽदात्तो’ वा । ‘यसिष्टं वर्तिरश्विनौ’ ॥

3731. In ‘sich’ Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here. Thus, मा हि वीर्याम्, मा हि वाप्याम् ; मा हि वीर्याम् or मा हि वाप्याम् ॥ So also आदिष्टं वर्तिरश्विनौ (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२। यलि च सेटीहन्ते वा । ६ । १। १८६ ॥

सेटि चलन्ते पदे बहुधातः अन्ते वा आदिर्वा स्यात् । उदा नैते चकलका ‘किति’ (३७३६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुक्विध । अत्र अन्तरोऽपि पथिषीदाताः ॥

3732 Before the ending *the* of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment *i*, the acute accent falls either on the first syllable, or on this *i*, or on the personal ending.

Thus कुर्विच, कुर्विच, कुर्विच, and कुर्विच । As चस् has an indicatory *ra* the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with च् termination, the accent may fall on any syllable. When the च is not सेद्, the accent falls on the root and we have one form only by लिट् accent (VI. 1. 193 S. 3676):—ययौच ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । इ । १ । २१७ ॥

रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदीतं स्यात् । 'यदाश्चनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

§733. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus करणोऽयम् and हरणोऽयम् formed by अनीयद् (III. 1. 96) ; पटुर्जातीयः, मधुर्जातीयः by जातीयद् (V. 3. 19) यदाश्चनीये ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । इ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'यद्विचियम्' ॥

§734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यच्च चिदं (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udātta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । इ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोर्नि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सुत्यविचित्रयवसमः' । 'उदात्तः' इत्यादि किम् । इवामुदात्ते पूर्वपदे समादान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ॥

§735. In a Bahuvrīhi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udātta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudātta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudātta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrīhi would have lost its accent and become anudātta; with the present sūtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udātta. Thus सुत्यविचित्र यवसमः ॥

The words udātta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the *pūrvapada* are *anudātta*, the present rule has no scope there, and such a compound will get udātta on the final by the universal rule enunciated in VI. 1. 223. Thus *समभारतः*, here *सम* being *all* *anudātta*, the accent falls on *त* ॥

३८३६ । तत्पुरुषे तुल्याद्यंतृतीयासप्तम्युपमानाख्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तमे पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्चेतः । 'कृत्यतुल्याख्या त्रैजोत्या' (७४६) इति तत्पुरुषः । किरिका काणः किरिकाणः । 'पु॒त॒यन्म॒न्द॒त्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सम्प्रसारित्युत्थम् । शस्त्री श्यामा ॥

‘+ अख्ये नञ्कुनिपातानाम् +’ । अयज्ञो वा यवः । ‘परिमयानम्’ किम् । सात्याकालकः । सुहृत्सुखम् भोज्यो ज्ञाम् ॥

3736. In *r* Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning ‘a resemblance’, or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) *तुल्यश्चेतः* : This is a *Karmadhāraya* compound formed under II. 1. 68, S. 749 and *तुल्य* being formed by *यत्* is acutely accented on the first (VI. 1. 218).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—*किरिकाणः* (II. 1. 30). *किरिः* is formed by the Upādi affix *कृ* to *क* (Up. IV. 143), and it being treated as a *कित्* (Up. IV. 142) has udātta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as *यतयन्मन्द-त्सखम्* (Rig Veda I. 4. 7). Here *मन्दयत्सखम्* is a Locative Tatpurusha compound. *मन्दयत्* is an epithet of Indra. *मन्दयति* = *मादके* = *इन्द्रे* *सखम्* ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—*शस्त्री श्यामा* ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. *शस्त्री* is formed by *Gaurādi* ङीष् and is final-acute. S-737

(5) When the first member is an Indeclinable as, *अयज्ञोवायवः* : (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udātta on the first, it is formed by II. 2. 5. (S-716)

Vārt:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle *न*, by *कु*, and by Particles (*nipāta*). Though *नञ्* is one of the *Nipātas*, its separate mention indicates that *नञ्*-accent debars even the subsequent *कृत्*-accent as *चकारकिः* (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to *सात्याकालकः* which has acute on the final and belongs to *Mayārayanīśakādi* class.

(6) When the first member is in the accusative case, as :—*सुहृत्सुखम्* । They are formed by II. 1. 29. *सुहृत्* belongs to *सुदीरादि* class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a *Kṛitya*-formed word, as, *भोज्यो ज्ञाम्* : The compounding is by II. 1. 68. *भोज्य* is formed by *यञ्* and has svarita on the final : (VI. 1. 185). S-737

३७३७ । वर्णो वर्णोऽवनेते । इ । २ । ३ ॥

वर्णोऽवनिष्युत्तरपदे यत्त्वर्जिते वर्णोऽवनि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कण्ठासारः । लोहितकल्माषः । कण्ठाशब्दे नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतन्नतः । 'वर्णः' किम् । परमकण्ठः । 'वर्णो' किम् । कण्ठातिताः । 'वनेते' किम् । कण्ठितः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कण्ठासारः, लोहितकल्माषः । कण्ठा is formed by नक् affix (Up. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix तन् added to रुह (Up. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word' ? Observe परमकण्ठः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word' ? Observe कण्ठातिताः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is इत' ? Observe कण्ठितः । The compounding takes place by II. 1. 69. (S'-7⁴²)

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । इ । २ । ४ ॥

यतयोऽन्तरपदयोः प्रमाणवर्जिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरिन्नाधमुदकम् । तत्प-
माकमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्गणे दीयते तावदित्यर्थः । अरिन्नाशब्द इतन्नतः । मध्येऽदातः ।
प्रमाणमित्येषापरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम इव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass.'

Thus अरिन्नाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra i. e. of the depth of a pestle.' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरिन् is formed by the affix इन् added to अ (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): ने. is formed by णे (Up. II. 68) and has acute on the final ने । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S. 3734).

३७३९ । दायादं दायादे । इ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरैरुदात्तः । 'दायादम्' किम् । परमदायादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word *dayada* as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus धनदायादः, धनदायादः । The word धन is derived by adding क्यु to धा (Up. II. 81). Though the Uṇādi Sūtra II. 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of क्युल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. 1. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance' ? Observe परमदावादः (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकच्छयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या यतयोः परतस्तत्पुञ्जे । गमनचिरम् । व्याहरणकच्छम् । गमनं कारणाविकलतया चिरकालभावि कच्छयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । सूत्रकच्छम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम्, or व्याहरणकच्छम् : The words गमन and व्याहरण are formed by ल्युट् affix, and have लित् accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of Mayūra-vyāṣakādi (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When going to a place is delayed owing to some defective arrangement or cause, or becomes difficult, there is produced an obstacle or hinderance, and is called गमनचिरं or गमनकच्छम्. Why do we say 'which experiences a hinderance' ? Observe सूत्रकच्छम् ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याख्यादिनि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुञ्जे । सूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । सूत्रशब्दो यजन्तः उच्चारशब्दो यजन्तः 'याच-' (३८०८) आदिस्वरैरान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम्, ङिष्पुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus सूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन प्रस्थितः । Goue on pretext of voiding urine or excreta.

The word सूत्र is derived by adding the affix छन् to the root मुञ्, the ऊ being substituted for उच् of मुञ्, (Up. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by चञ् to the root सूत्रयति । The word उच्चार is also formed by चञ् and by V. 2. 144, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext' ? Observe विद्योः पदम् = विष्णु-पदम् ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुञ्जे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुण्डनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङीयन्तः । कुण्डशब्दो यजन्तः । यजन्तः परदेश्ये । 'वातत्राणे' किम् । रात्रनिवाते वक्षते । निवातशब्दोऽयं कठः शाब्दे ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivāta' in the sense of 'a protection from wind.'

Thus कुत्रेवं निवातं = कु^०टीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कु^०अनिवातम् or कुटी^०निवातम् । The word निवात is an Avyayibhāva compound = वातस्य आभावः (II. 1. 6); or a Bahuvrihi = निवृत्तो वातोऽस्मिन् । The word कुटीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुटी is formed by कूट् (IV. 1. 41), and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुट् is derived from कु by adding यत् with the augment इक्, and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix टक् to कु and the affix has the accent. The इ here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवातं वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्वः or vicinity.

३७४३ । शारदेष्वर्तवे । इ । २ । ९ ॥

अतो भवमार्तवम् । तदन्यथादिनि शारदशब्दे परे तत्पुङ्गे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जु शारदमुदकम् । शारदशब्दे नूतनार्थः । तस्यास्त्वपदविग्रहः । 'रज्जोः सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'रज्जेरमुग्ध' इत्याद्युदात्तो व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743. In a Tatpuruṣa compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Śārād' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word आर्तव means appertaining to season (ऋतु) i. e., when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to रज्ज् (Up. I. 15), the ङ being elided. The affix उ is treated as नित् (Up. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् the best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४ । कठार्युः कषाययोजाति । इ । २ । १० ॥

रज्जोः परतो जातिवादिनि तत्पुङ्गे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठार्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः कषायजनः । तस्मात्- 'दौषधायनोक्तुजातिभ्यश्च' (१४८४) इति चिनेः 'कठशरकाव्युक्' (१४८५) इति कुक् । द्वारि नियुक्त इति ठक्प्रत्ययादौ दौवारिकशब्दः । 'जाति' किम् । परमाध्युः ॥

3744. In a Tatpuruṣa compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word कठार्युः or कषायः ॥

Thus कठार्युः । This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by क् affix (III. I. 34), and to it is added the Taddhita affix णिनि (IV. 3. 104 S. 1481), in the sense of कटेन प्रोक्तं (IV. 3. 101), and the affix is then elided by IV. 3. 107, S. 1487.

So also दौवारिककषायम् । This is a Genitive compound. The word दौवारिक is formed by टक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. I. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्युः, परमकषायः (VI. I. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासाद्योऽत्र पुण्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadṛśa' or 'pratirūpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Upadi affix इष् (Up II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशः (VI. 1. 223): here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगायुनरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुत्रे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगेर्नित्यम्+' इति मात्रा लुक् । प्राच्यसप्त चायुधानः । प्राच्यवाची सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । द्वीद्विप्रत्ययः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus प्राच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य । the affix मात्रश्च denoting 'measure' (V. 2. 37. S. 1835) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) प्राच्यवाची सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः 'an Eastern seven-years old'; प्राच्य has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe द्वीद्विप्रत्ययः । Why do we say 'when denoting measure?' Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यप्रवय्य वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे तत्पुत्रे गन्तव्यवाचि वयववाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दे ऋप्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vānij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus मद्रवाणिजः = मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i. e. 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. वाणिज is derived by ऋ affix (Up II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 243). In the sense of वयव we have : गोवाणिजः 'a dealer in cows'; वा is finally accented (Up II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe परमवाणिजः ॥

३७४८ । मात्रोपजीपक्रमच्छायेऽनपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिषु परतोऽनपुंसकवाचिनि तत्पुत्रे तथा । भिक्षावाक्यसुप्रमाणे भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दे 'गुरोश्च ह्यसः' (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । वाक्यमुपसङ्गः वाचिनिशब्दे चायुधानः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दप्रत्ययः । पञ्चाक्षरजनः । वदुष्कायम् । वदुष्कञ्च चायुदात्तो निस्वात् । 'नपुंसके' किम् । सुखकाया ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mātrā,' 'upajñā,' 'upakrama,' and 'ohhāyā' when these words appear as neuter.

Thus मित्राःमात्रं । The word मात्रा is here synonymous with मूल्य, the phrase being = मित्रायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word मित्रा is derived from मित्र, by the feminine affix ण (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (III. 1. 3). So also with उपका, as पाणिन्युपक्रमम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रममादि मानानि । The word नन्द is formed by नच् (III. 1. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपका and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with काया, as वदुष्कायम् । The word वदु is derived from वद् by उ affix (Un. I. 13), and it being treated as नित् (Un. I. 9) the acute falls on व the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—वदुर्वा काया; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have सुखकाया (II. 4. 25).

३७४८ । सुखप्रिययोर्हिते । इ । २ । १५ ॥

यतयोः परयोर्हिततर्कानि तत्सुखे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनप्रत्यये निस्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going,' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by लुट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word *sukha* and *priya* have the sense of 'well' or 'good,' 'beneficial,' &c. when the thing denoted by the first term is the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७४९ । प्रीतिः च । इ । २ । १६ ॥

प्रीति गन्धाणां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायकम् । ब्राह्मण्योऽनध्यायः । ब्राह्मण्योऽनध्यायः प्रत्ययस्यैवातोदात्तो । 'प्रीति' किम् । रागसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus ब्राह्मणसुखं पायकं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brāhmanas,' ब्राह्मण्योऽनध्यायः &c. The words ब्राह्मण and पाय have acute on the final being formed by the affixes णच् and क् respectively (V. 4. 62 and III. 1. 3). When not meaning agreeable to or desired, we have रागसुखम् ॥

३७५० । स्वं स्वामिनि । इ । २ । १७ ॥

स्वामिप्रत्यये परे स्वकादि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

Why do we say 'when a supposition is meant' ? Observe परमनेदायः । All the above words are formed by ल्युट् affix and have लित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६ । पूर्व भूतपूर्व । ६ । २ । २२ ॥

आद्यो भूतपूर्वः काशपूर्वः । पूर्व ऋद्धो दत्तिविषये भूतपूर्वो वर्तते । 'भूतपूर्व' किम् । परमपूर्वः ॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pūrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus आद्यो भूतपूर्वः = काशपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayūra-vyāsakādi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमआद्यो पूर्व ऋद्धेति । If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७ । सविधसनीडसमर्थादसवेष्टसद्वेषेण सामीप्ये । ६ । २ । २३ ॥

यसु पूर्व व्रजत्या । मद्रसविधम् । गान्धारसनीडम् । काश्मीरसमर्थादम् । मद्रसवेष्टम् । मद्रसद्वेषम् । 'सामीप्ये' किम् । सद्द्वेषेण समर्थादं क्षेत्रम् । क्षेत्रसमर्थादम् ॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्थाद, सवेष्ट, and सद्वेष in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्थादम्, मद्रसवेष्टम् and मद्रसद्वेषम् । The accents of these words have been taught before in Sūtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from सद् विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम् । Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सद्द्वेषेण समर्थादं क्षेत्रम् = समर्थादं क्षेत्रम् 'a field having boundary.' क्षेत्रसमर्थादं = क्षेत्रसमर्थादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८ । विसृष्टादीनि गुणवचनेषु । ६ । २ । २४ ॥

विसृष्टकटुकम् । विसृष्टऋद्धो 'गतिभ्रमरः' (३७८३) इत्याद्युदात्तः । 'विसृष्ट-' इति किम् । परमसंज्ञकम् । 'गुण-' इति किम् । विसृष्टमाहारः । विसृष्टः विविधः । व्यक्तः संस्पृष्टः । पवित्रः । कुपितः । चण्डः । निपुणः ॥

3758. The words 'vispashta' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विसृष्ट कटुकम् । The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विसृष्ट कटुकम् ।

The word विसृष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विविध is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the

word as लिखितः, which being a Bahuvrīhi has also first acute. The word (3) व्यक्त has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपूर्ण, (5) पटु or कटु, (6) परिवर्त, (7) कुचर्त, (8) व्यर्त and (9) निपुर्त. Of these, the word संपूर्ण has acute on the final by VI. 2. 144; पटु is formed by ट (Up. 1. 18), which being considered as क्त (Up. 1. 9), it has acute on the first. परिवर्त is formed by क्त to the root पट्, and is finally acute (VI. 2. 144). कुचर्त has accent on the final, being formed by a कृत affix (कुचार्त्त कर्त्तृ-कुचर्त्तः, सा चाद्योने, or Up. I. 106). व्यर्त being formed by a कृत affix (Up. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for कृत is understood in the Upadi sūtra Up. I. 111 from sūtra Up. I. 106. The word निपुर्त has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by क्त affix added to पुष् &c.

Why do we say 'of लिख्यते &c., ? Observe परमसद्वर्त्तम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality' ? Observe लिख्यतेऽप्यस्यः ॥

३७५९ । अख्याद्यमकन्यापवत्सु भावे कर्मधारये । इ । २ । २५ ॥

'अ' 'व्य' 'कन्य' 'कन्' इत्यादेरव्यति पापवाचिनि बोधपरये भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनच्येष्टम् । गमनक्यायः । गमनाद्यमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'अ' इत्यादि किम् । गमनयोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं चेद्यो गमनच्येष्टः । कर्म-इति किम् । अष्टीकभावे सा धृत् ॥

3759. In a Karmadhāraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhāva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pāpa.'

Thus गमनच्येष्टम्, गमनक्यायः, गमनाद्यमम्, गमनकनिष्ठम्, गमनपापिष्ठम् । गमन is a लृट् formed word and has क्त accent i. e., on the first syllable, (VI. 1. 193). The words च, व्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sūtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of चत्, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'अ &c.' ? Observe गमनयोभनम् । Why do we say 'a verbal Noun' ? Observe गमनच्येष्टः, गमनं चेष्टः = गमनच्येष्टः a better carriage where the word 'गमन' is = गम्यतेऽनेनेति 'a carriage' here लृट् is in the sense of लृट् and not भाट् (III. ३. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhāraya compound' ? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । इ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारचमया । कुमारश्चोऽन्तोदात्तः ॥

3760. The word 'kūmāra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhāraya compound.

Thus कुमारश्चमया । The word कुमार has acute on the final, as it is derived

from the root कुमार क्रीडायात् with the affix कृच् of पञ्चादि : By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that कुमार is compounded with वसन्त &c.

NOTE :—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by वसन्त &c. (II. 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षण-प्रतिषेधोक्तौ; प्रतिषेधोक्तौ लक्षणम् “ whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule, in which the same individual term has been employed.” Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhāraya compounds of कुमार ॥

३७६१ । आदिः प्रत्येनङि । ६ । २ । २७ ॥

कुमारस्यादिङ्दातः प्रत्येनङि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनेऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ॥

3761. In a Karmadhāraya compound of Kumāra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumāra.

The word प्रत्येनङ् = प्रतिगतमेनेऽस्य । Thus कुमारप्रत्येनाः ॥

३७६२ । पूगेवन्त्यन्तरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

पूना वयसोद्वृत्ता वा । कुमारचातकाः । कुमारजोमुताः । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्चेत्येव भवति ॥

3762. The first syllable of Kumāra is acute optionally, when the second member is a word denoting ‘the name of a horde.’

The word पूव means ‘a multitude, a collection &c.’ Thus कुमारचातकाः or कुमारजोमुताः (VI. 2. 26), or कुमारचातकाः । So also with कुमारजोमुताः । Here चातक &c. are horde-names ; and the affix जृच् is added to them by V. 3. 112 : which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word ‘Kumāra’ is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the प्रतिषेधोक्त maxim is not applied ; when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३ । दृगन्ताक्षरकपाक्षरभगाक्षरादिषु द्विगौ । ६ । २ । २९ ॥

यस्य परेण द्विगौ वक्तव्या । पञ्चवारण्यः प्रमाणमस्य पञ्चवारणिः । दशमांशभूतो दशमांशः । पञ्चमांशभूतो पञ्चमांशः । तस्योक्ते— इत्यधिकारे द्विगौर्यम् । पञ्चकपाक्षः । पञ्चभगाक्षः । पञ्चवराक्षः ‘व’ ईर्वाक्षः इति पञ्चवराक्ष आद्युदात्तः । ‘दृगन्तादिषु’ किम् । पञ्चवारण्यः । ईर्वाक्षः । तस्योक्ते ॥

3763. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of a (ः), before a word denoting time, as well as before ‘kapāla,’ ‘bhāṣāla’ and ‘śarāya.’

Thus पञ्चदशः. The above is an example of Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52) equal to पञ्चदशः प्रमाणात्, the प्रमाणा denoting affix मात्र is always elided in Dvigu (V. 2. 37 Vārt). So also द्वादशः = द्वा मासान् भूतो. So also पञ्चमासः. This is also a Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix यच् (V. 1.80-82 S 1744-46). So also पञ्चवक्त्राक्षः, पञ्चवक्त्राक्षः, पञ्चवक्त्राक्षः. These are also Taddhitārtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix चच् being elided by IV. 1. 88. The word पञ्चचक्षुः is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an इगन्त stem &c"? Observe पञ्चभिरश्वैः क्रीतः = पञ्चाश्वैः. Why do we say "in a Dvigu Compound?" Observe पञ्चदशः. ||

३०६३ । बहुव्यत्यस्तस्याम् । इ । २ । ३० ॥

बहुव्यत्यस्तया वा । बहुव्यत्यः । बहुव्यत्यः । बहुव्यत्यः । बहुव्यत्यः । तस्य यदि सति 'उदात्तस्वरितयोः -' (३६५७) इति भवति ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahn* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapāla, bhagāla and śarāva.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus बहुव्यत्यः or बहुव्यत्यः, बहुव्यत्यः or बहुव्यत्यः, बहुव्यत्यः or बहुव्यत्यः, बहुव्यत्यः or बहुव्यत्यः, बहुव्यत्यः or बहुव्यत्यः. The word बहु has acute on the final being formed by the affix क् (Up. I. 29). When the उ is changed to व, as in the first example, the anudatta व is changed into svarita by VIII. 2. 4. S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३०६४ । त्रिष्टुतिवितस्त्योश्च । इ । २ । ३१ ॥

यतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगो । पञ्चदशद्विष्टः । पञ्चदशवितस्तः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishti' and *vitasti* as second members.

Thus पञ्चदशद्विष्टः or पञ्चदशद्विष्टः, पञ्चदशवितस्तः or पञ्चदशवितस्तः. The affix मात्र is elided after the प्रमाणा denoting words dishti and vitasti (V. 2. 37).

३०६५ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । इ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्तं एकतया सिद्धादिषु । सांकाश्येति श्यान्तः । सातप-
शुष्कः । भाटपक्वः । भाट् इति श्चन्तः । अकालबन्धः । अकालबन्धः । अकालात् किम् ।
पूर्वपदस्य सप्तमीः । कत्स्नरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिबन्धयति ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'sushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus सांकाश्येति or सांकाश्येति, सांकाश्येति or सांकाश्येति. The word सांकाश्येति is formed by the affix यच् added to सांका (IV. 2. 80). The words, sāmkaśya and kāmṇīya have acute on the final, and by Phit Sātra (III. 16) in the alternative the accent falls on the middle. So also सातपशुष्कः. The word

चाक्ष् is formed by चक्ष् affix, and has acute on the beginning. So also चक्ष्मन्त्यः. The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time.'? Observe पूर्वदिक्छिन्नः. The compounding takes place by II. 1. 41. The accent of the Locative Tatpuruṣa taught in VI. 2. 1. was debarred by Kṛit-accent taught in VI. 2. 144. The present sūtra debars this last rule regarding Kṛit-accent and reordains the Locative Tatpuruṣa accent when the Kṛit-words are छिन्न &c.

३७६७ । परिप्रत्युपाया वक्ष्यमानाहोरात्रायवेष्टु । ६ । २ । ३३ ॥

इति प्रकृत्या वक्ष्यमानवाचिनि अहोरात्रायववाचिनि होतरणदे । परित्रिगते दृष्टो देवः । इतिपूर्वादिभ्यम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगतम् । उपसर्गाच्चाद्युदात्ताः । बहुव्रीहिस्युच्चार्योः छिन्नत्वावज्ज्योभाचार्यमितम् । अपयवेष्टेव वक्ष्यमानमुत्तरपदम् । तयोरेव वक्ष्यमानार्थः स्यात् । अहोरात्रायवया अपि वक्ष्यमाना यव तयोर्भवन्ति । 'वक्ष्य-' इति किम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्निम् ।

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayibhāva compound also).

Thus परित्रिगते दृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also परिहोत्रावरेत् परिहोत्रमग्निं, परिपूर्वरात्रम् । So also इतिपूर्वादिभ्यम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वादिभ्यम्, उपपूर्वरात्रम्, ॥ अपत्रिगते दृष्टो देवः, (II. 1. 11. and 12).

By Pñit. Sūtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipāta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अग्नि । Therefore परि &c. have acute on the first. In a Tatpuruṣa and Bahuvrihi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sūtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhāva compounds also. The prepositions अप and पर alone denote the limit exclusive or वक्ष्य, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप । With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as excluded, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि वक्ष्यमाः पतन्ति ।

३७६८ । राज्ञ्यवक्ष्यमानानामन्यवक्ष्यितु वक्ष्यमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । प्रकाकम् ।

राज्ञ्यवक्ष्यमानानामन्यवक्ष्यितु वक्ष्यमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । प्रकाकम् । ऐक्याः । शिनिवाचुदेवाः । शिनिवाचुदात्ता लक्षणा तदवत्य वर्तते । 'राज्ञ्य-' इति किम् । द्वन्द्वमेवावकाशः । द्वन्द्वे मया द्वन्द्वः । अमेरपत्यं युवा भेमावयः । अन्यवक्ष्यमाय वक्ष्यमाने तु राज्ञ्याः । राज्ञ्यवक्ष्यमानानामन्यवक्ष्यितु वक्ष्यमाने यद्वयार्थम् । नेते तथा । 'अनुवचनम्' किम् । वक्ष्यमानाचुदेवाः । 'द्वन्द्वे' किम् । दृष्टोनां कुमारो दृष्टिकुमाराः । 'अन्यवक्ष्यितु' किम् । कुक्कुरवक्ष्यितुः ।

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num.

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus स्वाकल्केयकाः, वैश्वदेवकाः, द्विजिवासुदेवाः. The word Śvāphalka is formed by कल्प् affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word द्विजि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan'? Observe द्विजवैश्वानराः. Here द्विज is derived from द्वि by the affix कल्प् (IV. 3. 10) = द्विजे भवाः । वैश्वानरः = वैश्वरूपं युवा । These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राज्ञ्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिहितवन्त्राः); these (Dvaipya and Haimāyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number'? Observe संकर्षणवासुदेवैः ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound'? Observe दूय्यीनां कुमाराः = दूय्य-कुमारीः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishṇi clans'? Observe कुदयज्ञाणाः ॥

३७६८ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या दुन्दु । द्वादश । त्रयोदश । चत्वारिंशदेष काश्च दासो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus द्वादश, द्वादश, त्रयोदश or त्रयोदश. The त्रयो is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final. *first syllable*

३७७० । आचार्योपसर्जनस्त्वान्तेवामी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवामिनां दुन्दु पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयटीयाः । इत्यरेण मध्यादात्ता वन्ते । आचार्योपसर्जनस्य दुन्दुविशेषम् । सकलो दुन्दु आचार्योपसर्जनं दत्ता विज्ञायेत । तेनेन न । पाणिनीयदेवदत्तो । 'आचार्य' इति किम् । द्वापदस्यैवाकार्याः । 'अन्तेवामी' किम् । पाणि शलपाणिनांये आस्ये ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word अन्तेवामी means 'a pupil', 'a boarder', not 'a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जनः or teacher-derived name. Thus एति 'विश्वीदी' वाः । Both words have acute on the middle as formed by कल्प् affix. The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in पाणिनीयदेवदत्तो where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say 'names derived from the teacher'? Observe अन्तेवामी-कार्याः ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe कविप्रववादिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तिकौजपादयस्य । इ । २ । ३७ ॥

यदा हुनङ्गे पूर्वपदे प्रकृत्वा । कार्तिकौजयो । कः स्येदं कुञ्जस्येदमित्यवकन्तादेर्नो । सारणि-
मायङ्गुक्षेयो ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kārtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words.

1. कार्त-कौजयो (formed by कज् IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from कज् and कुञ्ज these being Rishi names) ॥

2. सारणिमायङ्गुक्षेयो (śāvarni is formed by सज् Patron. affix and मायङ्गुक्षेय by टज् IV. I. 119).

3. आवन्यजमकाः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix स्यान् by IV. I. 171, which being a Tadrāj is elided in the plural; अवन्तीनां निवासे जनपदः = अवन्ति the quadruple significant कज् being elided.

4. पैलपदावर्षेयाः (Paila is derived from Pīlā; the son of Pīlā is Paila, the yuvan descendant of Paila will be formed by adding कज् IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyāparṇa belongs to Bidādi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyāparṇi the yuvan descendant of her will be Śyāparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलपदावर्षेयो also.

5. कपिप्रववर्षेयाः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by कज् IV. I. 107, which is however elided by II. 4. 61. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकक्षपाञ्चालेयाः (Śitikāksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikāksha by कज् IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by सज् which is elided by II. 4. 58. Pāñchālā's female descendant is Pāñchālī, her yuvan descendant is Pāñchāleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतिकक्षपाञ्चालेयो also.)

7. कटुकवार्चलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Kaṭuka will be formed by कज् IV. I. 99, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalā is Varchāleya).

8. साकलसुनकाः (The son of Śakala is Śākalya, his pupils are Śakalāḥ by कज् IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunakḥ by कज् IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as सकलसुनकाः, where the कज् affix after Sapaka is elided by II. 4. 66. So also सुनकावर्षेयाः ॥

9. बभ्रुवर्षेयाः (the son of Bābhru is Bābhreya).

10. आर्चविनीयकाः (Archāvinah are those who study the work produced by Rishis, the affix विनि being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kāvādī class IV. 2. III; Maudgalāḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिशूरकाः This a Dvandva of Kunti and Śurāṣṭra in the plural or of the country names derived from them like Avanti. Kunti and Chintī have acute on the final.

12. चिन्तिपुरादः : as the last. 13. तयद्वयनयदाः (Both belong to Pachādī class formed by अच् III. 1. 134, from तडि तादने Bhvādi 300, जतयद्व is formed from the same root with the prefix जत्, the य being elided, and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargādī list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix यङ् is elided by II. 4. 64.

14. गगंयदाः : Here also यङ् affix is elided by II. 4. 64.

15. अविमत्तकामयथाः or विदुः : Avimatta has acute on the first being formed by the यङ् particle. Both the words lose यङ् patronymic by II. 4. 66.

16. बाभ्रवशास्त्राचनाः : The son of Babhru is Bābhraṇa, and the 'son of Śālāṅku or Śālāṅka of नडादि IV. 1. 99 is Śālāṅkāyana.

17. आभयदानयुताः : Dānuyuta takes यङ् in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. कठकालायाः : Kāṭhāḥ are those who read the work of Kāṭha, the affix कणि (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kālāpin, are Kālāpāḥ the अच् being added by IV. 3. 108, which required the यङ् of Kālāpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vārtika under VI. 4. 144 the यङ् portion is elided before अच् :

19. कठकोयुमाः : Those who study the work of Kuthumain are कौयुमाः formed by अच् (IV. 1. 83), the यङ् being elided before अच् by VI. 4. 144 Vārt already referred to above.

20. कोयुमलोकाशाः : Those who study the work of Lokāksha are Laukākshāḥ. Or the son of Lokāksha is Laukākshi, the pupils of latter are Laukākshāḥ.

21. स्त्रीकुमारम् : Strī has accent on the final.

22. मैदपेयनादः : The son of Muda is Mandi, the pupils of latter are Maudāḥ. So also Paippalādāḥ.

23. मैदपेयनादाः : The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. वत्सजरत् or वत्सजरन्तः = वत्स + जरत् : Vatsa has acute on the final.

25. So also सौवुनपार्यवाः, The pupils of Sūśruta and Prithu are so called; they take अच् IV. 1. 83. 26. यजामयू, 27. याज्यानुशास्त्रः Yājña is formed by यङ्, added to यज्, the य् is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by तित् accent (VI. 1. 185). Anuvākya is derived from anu + vach + nyat.

३७७२ । महाश्रीह्यपराह्ययुष्टीशशासनाजीतभारभारतहेतिहिसरीरवप्रदुष्टु ॥
इ । २ । ३८ ॥

महच्छब्दः प्रकृत्या श्रीश्राविषु वक्ष्यते । महाश्रीभिः । महापराह्यः । महायुष्टिः । महेश्वरः । महारैतिहियः । महच्छास्त्रोक्तोदात्तः । 'सन्महन्' (३७०) धर्तुर्नर्तयतोक्तमात्र एवायं स्वरः । नेह । महतो श्रीश्रीमहेश्वरीभिः ।

3772. The word महत् (महा) retains its accent before the following: श्रीहि, अपराह्य, युष्टि, रश्वास, शासना, जीत, भार, भारत, हेतिहिय, सरीरव, and प्रदुष्टु ॥

Thus मर्होऽजीविः, मर्होऽपराधुः, मर्होऽयष्टिः, मर्होऽवासः, मर्होऽज्ञानः, मर्होऽभारः, मर्होऽभारतः, मर्होऽदेनिष्ठः, मर्होऽरिणः, मर्होऽप्रवृत्तः, * The मर्हन् has acute on the final (Up II. 84.) On the प्रतिबद्धाक्ष maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of मर्हन् which it forms under rule II. 1. 61. S. 740 for that is the particular rule of Karmadhāraya compounding relating to mahat (pratibaddhokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurnsha. Thus मर्हन्तो जीविः = मर्हन्जीविः which has accent on the final by VI. 1. 223.

३७७३ । कुल्लकारश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३८ ॥

कान्तशब्दः । कुल्लकवैश्वदेवश्च । मर्होऽवैश्वदेवम् । कुल्लं नातीति कुल्लः । तस्मादवशात्तादित्यु कोऽन्तोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaisvadeva.

Thus मर्होऽवैश्वदेवम्, and कुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus कुल्लं नाति = कुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 7 3. &c) is added: and the word has udāta on the final.

३७७४ । उष्ट्रः सादिशाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रवादी । उष्ट्रवासी । उष्ट्रेः ऋणि उष्ट्रश्च वायुदातः ।

3774. The word 'ushtra' retains its accent before 'sādi' and 'vāmi'.

Thus उष्ट्रवादी and उष्ट्रवासी ॥ The word उष्ट्र is derived from उश् by ऋन् affix (Up IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गोः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ॥

3775. The word *go* retains its accent before 'sāda', 'sādi', and 'sārathi'.

Thus गोःसादः or गो सादयति = गोसादः, गोः सादिः = गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सदृ with the affix चञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसादः by adding ऋण्य (III. 9. 1) गोसादी is formed by ऋणि from the same causative root. The Kṛit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्; the Samāsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुङ्कर्णपतस्मिन्पुर्वसूतसरत्पल्लीलदृढरुपा पारेवडवा तैतिलकद्रुः पयस्य-

कम्पसो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

यथा यथानां समाधानां दासीभारान्तेऽन्तः पूर्वपदं प्रकृत्या । कुङ्कर्णं गार्हपत्यं कुङ्कर्णपतम् । उभयवाचनः कुङ्कः ।

* कुङ्करिणि वाच्यम् । कुङ्कर्णपतम् । कुङ्कराद्युदात्तः ।

रितो गुः रितगुः । रितं विभावा (३६८३) रितरितकश्च वायुदातः । असूता सरती असूतसरती । पल्लीला दृढरुपा पल्लीलदृढरुपा । पल्लीलकश्च । मज्जमासत्वादायुदात्तः । कीर्त्तयामि तत्तु कीर्त्तयामि । विष्णुमाहित्वात्मनश्चकित्वादिवाच्यं सत्यम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातमादिवाच्यं समासो विभक्त्युक्तोपचयः । पारकश्चो पुनादित्वाद्यन्तोदात्तः । तैतिलानां कद्रुः । तैती-मल्लकद्रुः । तितिलिनीः यथा कान्ती येत्वकम्पः । पयस्यश्चो यदनत्वादायुदात्तः । पयस्यकम्पः ।

‘+ संज्ञायामिति वक्तव्यम् +’ अन्यत्र पश्चात्तच्छेपे कम्पले संज्ञायाः नोदात्तत्वमेव । इतिचदेतो समाले ‘कत्याः’ (२८३९) इत्येव स्वरो विहितः । वास्या भारो वासीभारः । देवभूतिः । वस्यतस्युह- वस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विहितं यत्नं विहितं स सर्वोऽपि वासीभारोऽपि वक्तव्यः । ‘स राये सपुरन्धवाम्’ । पुरं शरीरं प्रियतेऽस्यामिति ‘कर्मवर्षाधिकरणे च’ (३२०९) इति किप्रत्ययः । अलुवकाचसः । नक्षत्रवर्षात्प्राप्त्याः पुरश्चरः ॥

3776. The first member retains its accent in the following:—

1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jarati, 4. Aślîla-dîdîha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrôh, 7. Panya-kam-balah, and Dâsi-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरु-गार्हपतम् (कुरुर्गार्हपत, Kuru is formed by क् suffix added to क Up. I. 24,) and has acute on the final.

Vart :—So also वैजिगार्हपतम्, the word Vriji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुहः=रिक्तं गुहः or रिक्तगुहः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also असूता जरती=असूतजरती, अश्लीलादृढ-रूपा=अश्लील दृढरूपा ॥ Asûta and aślîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has यो is called योस, the affix ल्यप् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to य by its belonging to kapi-lakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारे वडवा, this is = पारेवडवे ॥ This is a samâsa with the force of वड, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghrîtâdi class, and has acute on the final. तैत्तिलानां कद्रुः=तैत्तिर्लकद्रुः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by ल्यप् affix. पण्यकम्बलः, panya ends in ल्यप् and has acute on the first (VI. 1. 213).

Vart :—वडवकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Other wise in पश्चात्तच्छेपे कम्पले compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word वडव being formed by ल्यप् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 218). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket; i. e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI. 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word वडव being formed by a krîtya affix, will retain its accent in the Tatpurusha by VI. 2. 2, we reply that the वडव used in VI. 2. 2 relates to pratipadokta krîtya compounds such as ordained by कृत्यनुष्ठापना चञ्जात्वा (II. 1. 68), while here the compound is by तत्पुरुष-विशेष्ये (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दास्यभारः । The words belonging to this bhârâdi class are all these Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired, that the first member should retain its accent As :—स राये स पुरन्धवाम् (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धवा means ‘पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्’ । The affix is झ, and the case-ending of झ is retained as a Vaidic anomaly. The word पुरं is first acute by Phil II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । इ । २ । ४३ ॥

चतुर्थीतार्थेऽव तत्तद्विभुत्वरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । पूषाय दाह पूषदाह ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus पूषदाहः । The word पूष has acute on the first syllable, as it is formed by ष (Up. III. 27) treated as a लिङ् (Up. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । इ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देवैतार्थम् ; देवता being formed by a लिङ् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ति च । इ । २ । ४५ ॥

क्त्वान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गोहितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । इ । २ । ४६ ॥

क्त्वान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । चेष्टिकताः । चेष्टिग्रन्थ आद्युद्गीतः । पूगकताः । पूग-ग्रन्थोऽन्योदातः । 'कर्मधारये' किम् । चेष्टया कृतं चेष्टिकतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कताःकतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhāraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59, on the maxim of pratipadokta &c. Thus चेष्टिकताः, पूगकताः । The word चेष्टि has acute on the first as it is formed by the affix क्ति which is considered लिङ् (Up. IV. 51). The word पूग is end-acute as it is formed by the affix क्त्वा (Up. I. 124). Why do we say 'in a Karmadhāraya compound' ? Observe चेष्टया कृतं = चेष्टिकतम् । Why do we say 'when it is a non-nishṭha word' ? Observe कताःकतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । इ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि कर्मणोऽन्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कट्टपितः । शामगतः । कट्टग्रन्थोऽन्योदातः । शामग्रन्थोऽन्योदातः । 'अहीने' किम् । कान्तारातीतः ॥

* 'चतुर्थीतार्थे' इति वाक्यम् + । नेह । सुकपात् । 'दाह-' (३८७८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.

Thus कष्टं चिता, यौगमयतः । कष्टं has acute on the end; चिता has acute on the first, as it is formed by the कृत् affix च् added to च्, the final being replaced by चा (Up. I. 143). Why do we say 'when not meaning separation'? Observe कान्तारातीतः, because one has taken himself beyond kāntāra.

Part:—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached: as सुखवाच्यः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२ । तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके लान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या । 'त्वोत्ताहः' । वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वद्वो रगन्तः । 'कर्मणि' क्त्विम् । रचेन वाता रचयतः ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta,' when it has a Passive meaning.

Thus त्वोत्ताहः = त्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वद्वो is formed by रक् affix (Up II. 22) added to the causative रोदि; मन्त्राराज is formed by the Samāsanta affix टक्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification'? Observe रचेन वाता = रचयतः । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active signification.

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४८ ॥

कर्माच्चै लान्ते परेष्वप्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् । अनन्तरः क्त्विम् । अभ्युद्यतः । कारकपूर्वपदस्य तु वतिगिष्टस्याप्यादिस्वर एव । दुरादानतः । वाच- (३८७८) इत्यस्यापवादः ॥

3783. A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive signification retains its accent.

Thus पुरोहितम् । The word पुरम् is end-acute, as it is formed by the affix कृत् added to पूर्व by 7. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samāsa end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present rule defeats all these. Why do we say 'immediately'? Observe पुरोहितः । Where the distant Gati word कृत् does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, रक्, does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2. 70. But in दुरादानतः (agata being governed by this rule) we have दुरादानतः (II. 1. 39 and VI. 3. 2), where VI. 3. 141 has its scope though it had not its scope in कृत् + उद्यतः = अभ्युद्यतः ।

NOTE:—In the former case the following maxim applies कर्माच्चै लान्ते परेष्वप्यवहितो गतिः प्रकृत्या । 'A Kṛt affix denotes whenever it is employed a word-form which begins with that to which that Kṛt affix has been added, and which ends with the Kṛt

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Kṛit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word *अनन्तर* in this aphorism. When the Participle has not a Passive signification, the rule does not apply because the word *कर्मेणि* is understood here also; as *प्रकृतः कर्तुं देवदत्तः* ! This sūtra debars VI. 2. 114.

३७८४ । तादौ च निरिति कृत्यसौ । इ । २ । ५० ॥

तकारादौ निरिति तु वच्छेदार्थं न कति चरेन्नकारो गतिः प्रकृत्या । 'अनेरादौः कृत्यस्य प्रभूतिः' । 'निरिति' ने । कृत्यः तादौ । 'तादौ' निर । प्रकृत्यः कः । 'निरिति' निम् । प्रकृतः । कृत्यन्तः । 'कृत्यो' निम् । प्रायस्तु ॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by) a Kṛit-affix beginning with *ṭ*, which has indicative *n*, but not before *tu*.

Thus *अनि रादौ कृत्यस्य प्रभूतिः* (Rig Veda III. 19. 3) प्रकर्ता (with *तु* प्रकर्तुम् (with *तुमु*, प्रकृतिः (with *निम्*) । This sūtra debars the Kṛit affix accent (VI. 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with *ṭ*'? Observe प्रकर्त्याकः formed with the affix *काङ्* (III. 2. 155), and the Gati *प्र*, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is *निम्*'? Observe प्रकर्ता formed by *तुङ्* affix. When a Kṛit-affix takes the augment *वद्*, it does not lose its character of beginning with *ṭ* on the Vārtika *कृत्यवेदो वा तादर्थ्यमिदं* । Thus *प्रनिविता*, *प्रनिविस्तुम्* । Why do we say 'but not before *तु*'? Observe *काङ्* with the Upadh affix *तु* ॥

३७८५ । तदौ वा तदस्य युगपत् । इ । २ । ५१ ॥

तदौ वा तदस्य तत् तदस्य नित्यवानन्तरः । प्रकृत्या युगपदेव युग्यं तदस्य । 'अन्ते' तदा उ । कृत्यः तादौ ।

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tu* (III, 4. 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus *अन्ते' तदा उ* । All upasargas have acute on the first except 'anhi' which therefore has acute on the final. (Pit IV. 13) which declares उपसर्गो वाच्यः तदा उ । This debars कृत्य accent (VI. 2. 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only, has acute.

३७८६ । अनिमित्तोऽनन्तरः कृत्यस्य । इ । २ । ५२ ॥

अनिमित्तोऽनन्तरः तदोऽनन्तरः उ प्रकृत्या । 'ये' अन्ते' तदा उ । 'अनिमित्तः' इति निम् । अनन्तरः कृत्यः । कृत्यः तादौ । 'अन्ते' तदा उ । 'अनिमित्तः' निम् । 'अनन्तरः' निम् । 'अनन्तरः' निम् ।

3786. An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'a' when an affix having a 'v' follows.

Thus 'पराञ्चः' in 'ये पराञ्चस्तान्' (Rig Veda I. 164. 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII. 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix च'? Observe उदञ्चनः। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus 'पराञ्चः' in 'उत्ति वृष्यवानि कणुहो पराञ्चः' (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix च, is like क्लिप्, &c., (VI. 1. 67).

३७८७ । न्यधी च । ६ । २ । ५३ ॥

यप्रत्ययान्तेऽश्वताविगतावपि न्यधी प्रकृत्या । न्यङ्कुतानः । 'उदात्तस्वरितयोर्वचः' (३६५७) इति अश्वतरकारः स्वरितः । अथ्यह् ॥

3787. The Gatis 'ni' and 'adhi' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्यङ् । The च becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3657. So also, अथ्यह् ॥

३७८८ । ईषदन्त्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ॥

ईषन्कहारः । ईषदित्यममन्तोदात्तः । ईषद्वेद इत्यादौ क्तस्वर एव ॥

3788. The word 'īshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईषत्कहारः or ईषत्कहारः । ईषत् has acute on the final. But in ईषत्मेदः &c., the Kṛit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139); no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Kṛit words under II. 2. 7.

३७८९ । हिरण्यपरिमाणं धने । ६ । २ । ५५ ॥

सुवर्णपरिमाणं वा पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णे । तदेव धनं द्विसुवर्णधनम् । बहुव्रीह्यावपि परत्वादिकल्प एव । 'हिरण्यम्' किम् । प्रत्ययधनम् । 'परिमाणम्' किम् । काञ्चनधनम् । 'धने' किम् । निष्कमात्रा ॥

3789. The first member, [denoting the quantity] of gold retains optionally its original accent, before the word धन ॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनम् । This is a Karmasphāra compound द्विसुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णे, तदेव धनम् । It may also be treated as a Bahuvrīhi compound, then the accent will be of that compound, as द्विसुवर्णधनः or द्विसुवर्णधनेः । Why do we say 'gold'? Observe प्रत्ययधनम् । Why do we say 'quantity'? Observe काञ्चनधनम् । Why do we say 'धन' ? Observe निष्कमात्रा ॥

३७९० । प्रथमोऽचिरोपसंवसौ । ६ । २ । ५६ ॥

प्रथमशब्दे वा प्रकृत्याभिजनत्वे । प्रथमवैयाकरणः । अस्ति व्याकरणस्य भेदः प्रथमः कृत्यार्थः । प्रथमशब्दः प्रथमजनः । 'अचिर-' इति किम् । प्रथमो वैयाकरणः ॥

3790. The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice.'

The word अचिरौपसंयति - अचिरौपसंयते or अभिनवत्वम् । Thus प्रथम^०वेद्याकरणः or प्रथमवेद्याकरणः=सं प्रतिव्याकरायमधेतुं प्रवृत्तः 'one who has recently commenced to study Grammar.' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Un V. 68) and by वित् accent the acute falls on the last. Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe प्रथमवेद्याकरणः (वेद्याकरायानामाद्यो मुख्यो वा यः सः) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank.' It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठः । कर्मधारयपद्व्यञ्जनस्य । इत्तु तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791. The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhāraya.

Thus कतरकठः or कतरकठैः, कतमकठः or कतमकठैः । The word Karmadhāraya is used for the sake of the next sūtra, this sūtra could have done without it, as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhāraya compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमारः । आर्यब्राह्मणः । आर्यो यद्यन्तत्वादन्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् । परम-
ब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यब्राह्मणः । कर्मधारय इत्येव ॥

3792. The word 'ārya' optionally retains its original accent in a Karmadhāraya, before the words 'Brāhmaṇa' and 'kumāra.'

Thus आर्य^०ब्राह्मणः or आर्य^०ब्राह्मणैः, आर्य^०कुमारः or आर्य^०कुमारैः । The word आर्य is formed by यङ् affix and has svarita on the final. Why do we say 'Ārya' Observe परमब्राह्मणैः, परमकुमारैः । Why do we say before 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra'? Observe आर्यब्राह्मणः । Why 'Karmadhāraya'? Observe आर्यस्य ब्राह्मणः =आर्यब्राह्मणैः । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro. Böhlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योग-
विभाग उत्तरार्धे ॥

3793. The word 'rājan' retains optionally its accent before the words 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra', in a Karmadhāraya.

Thus राज^०ब्राह्मणः or राज^०ब्राह्मणैः, राज^०कुमारः or राज^०कुमारैः । The word राजन् is formed by the affix कलिन् added to राज् (Un I. 156). But राज्ञो ब्राह्मणः=राज-
ब्राह्मणः where the compound is not Karmadhāraya. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sūtra into which the anuvṛtti of राजन् runs and not that of राज्ञे ॥

This राजनाचितः or राजनाचितः, राजकुमारः or राजकुमारः 'A royal barber i. e. a skilful barber or one fit to serve the king even' &c. It may be either a Karmadhārya or a Genitive compound. Why do we say 'राजम्'? Observe परजनाचितः. Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनाचितः 'king's barber.' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant.'

३७८८ । आदिस्वरः । इ । २ । इ४ ॥

अधिकारोऽयम् ।

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied.

This is an adbhikāra aphorism. The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase 'ādirudāta' should be supplied to complete the sense of the subsequent śūtras. The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI. 2. 91, the word उदात्त has longer stretch : it governs upto VI. 2. ३७६

३८२८ । सप्तमीहारिवौ धर्मोऽहरौ । इ । २ । इ५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च कास्युदात्तं धर्म्यं परे । देवं यः स्वीकरोति स हारं त्युच्यते । धर्म्यं सप्तम्यन्तं देवम् । मुकुटेकार्वाणम् । हस्तेद्विपदिकाः 'संज्ञायाम्' (७२१) इति सप्तमो-
सप्तमः 'कार्वाणि च-' (८६८) इत्युक्तम् । याज्ञिकाग्रजः । वेपथुकरणहस्ती । कृषिदयमा-
चारी मुकुटादिषु कार्वाणवाचि दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वग्वादिदिति । धर्म्यं- इति किम् । सप्तम्य-
न्तः । 'सप्तम्ये' किम् । वाहवाहरणम् । वाहवाया अयं वाहवः । तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं वारि-
मुच्यते वकीयते सप्तम्यन्तमुच्यते । परेषां कर्तृत्वे हारिस्वरौ बाध्यत इत्युच्यते इति निवेद्येन
ज्ञायते । तेन वाहवार्वाणमिति हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable; when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'harāṇa.'

The word हारिण् means 'he who appropriates the dues or taxes': and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.' The word सप्तम्यन्तं is formed by सप्त under IV. 4. 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:—मुकुटे-कार्वाणम्, हस्ते-द्विपदिका । These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver, इति we have the following:—वै 'संज्ञायाम्': 'the horse which is the customary due of the sacrificer.' So also वेपथुकरणहस्ती । In some places the established usage is to give a kārāhipanā coin in a Mukuṭa &c. or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say 'what is lawful'? Observe सप्तम्यन्तः । Why do we say 'but not before, हरणम्'? Observe वाहवार्वाणम् 'that which is given to a mare.' हरणम् is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word **सुरस** is a Kṛit-formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a **सुरा** denoting word; and thus this sūtra supersedes the Kṛit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus **साहस्यसुरा**: has acute on the first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । ३ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्व माद्युदात्तम् । गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ॥

3800. The first member of a compound has 'acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word **युक्त** means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' i. e. the person appointed to look after. Thus **गोबल्लवः** 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । गवाध्यायते । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यायः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word **गवाध्याय** follows.

Thus **गवाध्यायः** or **गवाध्यायः** 'a superintendent of cows'

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापायके' (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव प्रथमात्पठ्यतीतिमासे च ॥

3802. The word 'pāpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus **पापनापितः** or **पापनापितः** ॥ This rule applies to the *pratiṣṭhita* *samāsa* of **पाप**, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus **पापस्यनापितः** = **पापनापितः** ॥

३८०३ । गोत्रान्ते वासिमात्रवाच्ययोस्तु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्याहीनसुतः । सुसुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । कर्त्तव्योऽसौ । कुमारिदासाः । श्रीदानवाणिनीयाः । कुमार्यादिनाभकारा ये दासवादिभिः प्रोक्तानि प्राश्नायधीकृतं ते यव क्षिप्यन्ते । भिक्षामात्रवाच्यः । भिक्षां नालोऽहमिति मात्रवाच्यः । भयजानसुतः । भयेन जातसुतः क्षेप्यते । 'गोत्रादिषु' किम् । दासीचोक्षिपः । 'क्षेपे' किम् । परमजानसुतः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Māpava' and 'Brāhmapa,' when a reproach is meant.

Thus **भार्याहीनसुतः** 'a descendant of Susruta, under the petticoat government of his wife.' The compounding takes place by the analogy of **साकवाचिकः** । The

above is an example of a Gotra word. Now with scholar names. कुमारीदाक्षाः 'the pupils of Dakṣha, for the sake of marriage i. e. who study the work of Dakṣha or make themselves the pupils of Dakṣha, for the sake of girls,' and श्रीमन्नृपतिनीयाः &c. मित्रासाधनः = मित्रांलब्धेः इमिति साधनो भवति । भयङ्गात्मकः 'he who being a Brāhmaṇa by birth, acts like a Brāhmaṇa not willingly, but through fear of punishment.' = वैर भयेन साधनः संयत्यते । The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe दाक्षीकोविद्यः । Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमसाधनः ॥

३८०४ । मधुमैरेयः । इ । २ । ३० ॥

मधुमिश्रेणो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुमिश्रणस्य तस्य मधुमम् । 'मधुमि' किम् । परम मैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ॥

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus मधुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient?' Observe परममैरेयः ॥ Why do we say 'before मैरेय?' Observe पुष्पासवः ॥

३८०५ । भक्ष्यास्तदर्थेषु । इ । २ । ३१ ॥

भक्ष्यमम् । भिक्षाकंठः । भाक्षीकंठः । भिक्षादयोऽन्वित्रिषोः । 'भक्ष्या' किम् । समाश्रयालयः । समशनं समाश्रय इति क्रियामाश्रय्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । वसुधैवकुटुम्बकम् । अत्र पूर्वपदमन्तीकृतम् ॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्ष्यकंठः, भाक्षीकंठः, । The words like भिक्षा, भक्ष्य &c. are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food?' Observe समाश्रयालयः dining halls, (the word समाश्रय = समशनं is the name of an 'action' and not of a 'substance'). Why do we say 'tadartheshu suited to contain that?' Observe भिक्षाप्रियः, which is Bahuvrīhi and the first member gets acute on the final.

३८०६ । गोविहाससिंहसैन्यवैपुल्यमाने । इ । २ । ३२ ॥

धान्यमन्तः । गोविहासः । वृषविहसः । वसुधैवकुटुम्बकम् । धान्यं गौरिवैति विहसः । व्याघ्रादिः महाकात्या वृषवैरिष्यत धान्यं धान्यमवशब्देनोच्यते । 'वैपुल्यमाने' किम् । परमसिंहः ॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, विहास, सिंह, and सैन्यम् ॥

Thus धान्यमन्तः = धान्यं गौरिव । The compounding takes place by II. 1. 56 the words गो &c. being considered to belong to Vyāghrādi class, which is an Akṛitigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यमन्तः means महाकात्यावश्रितं धान्यं । So also गोविहासः.

तुं वसिष्ठः, सैकुहेत्ययः । Why do we say 'when denoting the object of comparison' ? Observe परमसिंहः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । इ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्य' क्रीड- (७१९) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । बहुभक्तिकां मे धारयति ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus दन्तलेखकः = दन्तलेखने यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say when meaning 'means of living' ? Observe बहुभक्तिकां मे धारयति । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes. Thus शत्रुन्, पुन, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक' ? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix लृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । इ । २ । ७४ ॥

प्राग्देशवाचिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । उदात्तकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति शत्रुन् । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । वयमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तत्र पुष्पप्रचायिका । पर्याये शत्रुन् ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उद्गातृकपुष्पभञ्जिका । These are formed by शत्रुन् affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk' ? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of 'the Northern People. Why do we say 'when denoting a sport' ? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy turn for &c.' which is formed by शत्रुन् (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । अणि नियुक्ते । इ । २ । ७५ ॥

अण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । कर्मधारः । 'नियुक्ते' किम् । कायक लायः ॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Kṛit-affix अण and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus कर्मधारः । Why do we say when 'meaning 'a functionary' ? Observe कायकलायः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽङ्गजः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽप्यन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं च चेड्यङ्गजः परो न भवति । तन्नुवाचः । 'शिल्पिनि' किम् । कायदलाचः । 'अङ्गजः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from ङ्गज), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अण् affix. Thus तन्नुवाचः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe कायदलाचः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after क' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अप्यन्ते परे । तन्नुवाचो नाम कमिः । 'अङ्गजः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable : but not when the second term is कार ॥

Thus तन्नुवाचः, 'a kind of insect, spider.' But not so अण् with क ; as रथकारः 'the name of a Brāhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियस्य पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपीलः । अनियुक्ताद्यो योः । 'गो' इति किम् । यत्स पालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु वित्तारे + तिच्). This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2, 75. S. 3809. Why do we say गो &c. ? Observe यत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । गिनि । ६ । २ । ७९ ॥

गुण्यकारो ॥

3813. A compound ending in the Kṛit-affix गिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

: Thus गुण्यकारिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं शिष्यन्ते परमाद्युदात्तम् । उद्भृजोद्यो । ध्याह्वरायो । उपमानपक्ष-
मस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृती' किम् । दृक्कवन्तो । 'प्रकृतियक्षयम्' किम् ।
प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गान्निवेशो शब्दार्था तत्रैव यत्रा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोद्धारो ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by **यिनि** affix; only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word **उपमान** means the object with which something is likened : **व्यञ्जये** means 'expressing a sound'; **प्रकृति** means 'root, without any preposition.' Thus **उद्भ्रकोयिन्, ध्याङ्काराविन्**. The word **उपमान** shows the scope of this sūtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an **उपमान** word, the preceding sūtra will not apply, though the second member may be a **यिनि** formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At **वृक्षवर्जिन्**, which retains *kṛit* accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe **गङ्गा भोञ्जयिन्**. Here the second term radically (i. e., *chārin*) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition **उत्** that it means sound. The force of **एव** is that the **उपमान** words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोहोदयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ताः । युक्तारोहो । आगतयोधो । क्षीरद्वोता ॥

3815. The compounds *yuktārohin* &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रको, 5 आगतनर्दो, 6 आगतनर्दो, 7 आगतप्रक्षारी. These are formed by **यिनि** affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus **रोहिन्** &c. must be preceded by **युक्त** &c. and **युक्त** &c. followed by **रोहिन्** &c. to make VI. 2. 79 applicable. Thus **व्यञ्जयेतिन्** though ending in **यिनि** does not take acute on the first, so **युक्ताध्यायिन्**. 8 आगतमत्स्या or मत्स्यः, 9 क्षीरद्वोता, 10 भिगिनिभर्ता. The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 दामनोपुङ्ग, 12 अश्वत्थिराजः, 13 अश्वत्थिराजः, 14 अश्वत्थिराजः, 15 अश्वत्थिराजः, 16 अश्वत्थिराजः. All these are genitive compounds. 17 अश्वत्थिराजः = अश्वत्थिराजः. This is a Bahuvrīhi of three terms. The word **अश्वत्थिराजः** is a Taddhitārtha Samāsa (II. 1. 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word **अश्वत्थिराजः** would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in **यिनि** are not governed by VI. 2. 29, therefore **अश्वत्थिराजः** has acute on 'ति'. The enumeration of the **अश्वत्थिराजः** further proves by implication that the (**अश्वत्थिराजः** स्वरजस्य) **आगत** निमित्त स्वरजस्योद्यत्त्वस्य) accent for the application of which a **यिनि** is present is stronger (See Mahābhāṣya II. 1. 1). The class of compounds known as **यिनि** &c, (II. 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रको, 5 आगतनर्दो (आगतनर्दो), 6 आगतप्रक्षारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरद्वोता, 9 भिगिनिभर्ता, 10 दामनोपुङ्ग

11 कण्वचिरातः 12 गर्गचिरातः, 13 व्युष्टचिरातः, 14 गण्डपादः (शय्यपादः), 15 एकश्रितियातु,
16 पात्रेऽभिस्तादवपञ्च (पात्रेऽभिस्तादवपञ्च), 17 समपादः ॥

३८१६ । दीर्घकायसुखाद्भवटले । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीरः । आश्रमः । तपसः । भाष्यजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kāṣa,' tusha, 'bhrāshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कुटीरः, क्रीडाणः, सुखः, भौद्धः, चंडः. These are formed by the affix ड added to क्त (III. 2. 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वेऽबहुवः । ६ । २ । ८३ ॥

अमुचः पूर्वं स्वाम्यात्पूर्वं यदमुदात्तं ते उत्तरपदे । उपसर्गः । आत्मकीर्तः । 'अमुचः' किम् ।
दशधाज्ञानं तृणाग्निः ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उपहर्तः, नामलंकीतः, and वर्तयितः (though the last two words have upapada ending in a long vowel, the accent is governed by this sūtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe द्रष्टव्यम्
मृषामि. ॥

३८५८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

यामे परे पूर्व पदमुदात्तम् । तद्धेत्विवत्तुहाति न । मत्तयामः । यामशब्दोऽत्र समुदायाधी
देवयामः । देवस्याभिन्नः । 'अनिवसन्तः' किम् । वृत्तिरयामः । तात्तिनिवसः ॥

3818. Before 'grāma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus देवस्थानः । Here स्थान is equal to समूह 'an assembly'. देवस्थानः=देव-स्थानिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिस्थान, a village inhabited by the descendants of Dakṣha'.

३८१६ । श्रीवादिष्य च । ६ । २ । ८५ ॥

वाचिप्रोवः । वाचिकटः । वाचिद्वयः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *phosha* &c.

Thus दक्षिणोक्तः, दक्षिणकटः, दक्षिणपल्लवः, दक्षिणवरी, दक्षिणपल्लभः, दक्षिणवः, दक्षि-
पिङ्गलः, दक्षिपिङ्गलः, दक्षिमाता, दक्षिरथा, दक्षिशाना, or (रथः or शानः), दक्षि-
शिल्पी, दक्षयथवः, दक्षिमात्मनी, कुन्दवृक्षः, नीचमनुनिः, दक्षिपुंशः, दक्षिकूटः ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अविश्रामः in this aphorism, others however read it.

1 जोक, 2 कट (घट), 3: वल्लभ (वल्लभ), 4 खद, 5: खदरी (खदर), 6 पिङ्गव, 7 पिङ्गव,
8: वाका, 9 रका (रकः), 10 वाका (वाकः), 11 कुट, 12 वात्सल्यो, 13 वात्सल्य, 14 लय, 15,
विष्णी, 16 लय, 17 प्रेक्षा (प्रेक्षा; पुंसा) H

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । इ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गे भवति तदापि 'तत्पुंसे शालायां नपुंसके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्व विप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820. The words 'chhātri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śālā.'

Thus छात्रिशाला, येँलिशाला, भौविडिशाला ॥

Where the Tatpuruṣa compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term; thus superseding VI. 2. 123. S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpuruṣas. Thus छात्रिशालम्, येँलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 येँलि (येँलि), 3 भागिड, 4 व्याडि, 5 जाकविड, 6 जाडि, 7 नामि (नामि) ॥

३८२१ । प्रस्थेऽशुद्धमकर्णादीनाम् । इ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्णादिवर्जितमशुद्धं पूर्वपदमायुदात्तं स्यात् । अशुद्धम् किम् । दाक्षिप्रस्थः । 'अकर्णादीनाम्' इति किम् । कर्काप्रस्थः । मकरोप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vṛiddhi in the first syllable, or which is not 'karkī.' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha.'

Thus ईन्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vṛiddhi in the first syllable; nor also in कर्काप्रस्थः, मकरोप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मयो (मयो), 3 मकरी, 4 कर्कन् (कर्कन्), 5 शमी, 6 करी, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल; कूरल), 9 बदरै (बदर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । इ । २ । ८८ ॥

द्वयार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोकाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of 'mālā' &c, gets the acute when 'prastha' follows.

Thus मालाप्रस्थः, शोकाप्रस्थः ॥ This sūtra applies even though the first syllables are Vṛiddhi vowels. In the word शक and शोका the letters श and को are treated as Vṛiddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोका (शोक), 4 दाका, 5 जाका, 6 कामा, 7 काङ्की, 8 शक, 9 काम, 10 शोका ॥

३८२३ । ममहन्तं नगरं ऽनुदीक्षाम् । इ । २ । ८९ ॥

नगरं परे ममहन्तवर्जितं पूर्वमायुदात्तं स्यात् । अनुदीक्षां च । ममहन्तम् । 'मम-' इति किम् । ममानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीक्षाम्, किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus ममानगरम् । But not in ममानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People'? Observe नुन्दीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२३ । अर्मे चावणी द्वयच्चय । ६ । २ । ८० ॥

अर्मे परे द्वयच्चयपूर्वसङ्घातानाम्पुडात् । गुणार्मेम् । वृद्धार्मेम् । 'अवर्णम्' किम् । वृद्धार्मेम् । 'द्वयच्चय' किम् । कपिञ्जलार्मेम् । अमहचवमित्येव । महार्मेम् । नवार्मेम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'ā' (with the exception of 'mahā' and 'nava'), standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गुणार्मेम्, वृद्धार्मेम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)' ? Observe वृद्धार्मेम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कपिञ्जलार्मेम् । The words महा and नव are to be read here also. The rule therefore does not apply to महार्मेम्, and नवार्मेम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकञ्जलम् । ६ । २ । ८१ ॥

अर्मे परे नैताव्यापुडात्तानि । भूतार्मेम् । अधिकार्मेम् । संजीवार्मेम् । मद्राश्मवृद्धं सङ्घातवियहीतार्मेम् । मद्रार्मेम् । अश्मार्मेम् । मद्राश्मार्मेम् । कञ्जलार्मेम् ॥

'+ आपुडात्तप्रकरणे द्विवेदाद्यादीनां इत्यस्युपसंख्यानम् +' । 'द्विवेदाद्याय द्वाभुवे' ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कञ्जल ॥

Thus भूतार्मेम्, अधिकार्मेम्, संजीवार्मेम्, मद्रार्मेम्, अश्मार्मेम्, मद्राश्मार्मेम् (because the sūtra shows the compounding of those words in madrāśmam) कञ्जलार्मेम् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223.

Var.:—In the Vedas the words द्विवेदाद्य &c., have acute on the first syllable. Thus द्विवेदाद्याय द्वाभुवे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ८२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुक्तपदाविवक्षणात् ॥

3826. In the following sūtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adbhikāra aphorism. In the succeeding sūtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sūtra the word सर्व gets acute on the final. This adbhikāra extends up to VI. 2. 110, inclusive.

३८२७ । सर्वे गुणकात्सर्ग्ये । ६ । २ । ८३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमनौदात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमज्ञानम् । 'सर्वम्' किम् । परमश्चेतः । आश्रयकात्पदा परमस्य श्वेतस्येति । गुणकात्सर्ग्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कात्सर्ग्य' किम् । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्चेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वं ज्येष्ठः सर्वं मं हान् ॥

Why do we say सर्वं ? Observe परमज्येष्ठः, here the attribute of ज्येष्ठ pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word' ? Observe सर्वं स्वर्णः, 'golden', सर्वं रजतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकान्ध्व्य here at all, but a विकारकान्ध्व्य ॥

Why do we use the word 'Kārtanya or complete pervasion.' Observe सर्वं वां ज्येष्ठतरः = सर्वं ज्येष्ठः here the compounding takes place by the elision of the affix तर्प denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'Kārtanya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

इ८२८ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । इ । २ । ८४ ॥

यत्प्रोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनानिः । मीरिङनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परम-
गिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and *nikāya* has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनानिः । The finals of añjana is lengthened by VI. 3. 117. मीरिङ-
निकायः । Why do we say 'when it is a Name' ? Observe परमगिरिः, ब्राह्मण-
नायः ॥

इ८२९ । कुमारी वयसि । इ । २ । ८५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसां संज्ञाशब्दयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तं
मुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । तच्च वय वृद्ध एतत्ते न कुमारत्वमेव । 'वयसि'
किम् । परमकुमारी ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumārī' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by स्त्री, by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा ; it is a contradiction in terms. Ans. The word कुमारी has two senses ; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age' ? Observe परमकुमारी ॥

इ८३० । उदकेऽनेवले । इ । २ । ८६ ॥

अकेवलं मित्रं तद्वर्गानि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । पुटोदकम् । उदरे कतेऽत्र
वकादेवः । 'स्वरितोऽनुदात्ते पदानौ' (१६५६) इति पक्षे स्वरितः । 'अनेवले' किम् । प्रीतीदकम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गुं'होदकम् or हुं'होदकम् । When we have already made the ह acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of gūda and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word कक्षेयम् means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As श्रीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ कृती । इ । २ । ८७ । ॥

द्विगानुतरपदे कृत्यवाचिनि समाधे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गक्षिरात्रः । 'द्विगौ' किम् । अतिरात्रः । 'कृती' किम् । जित्वद्योमस्य सप्तरात्रो जित्वसप्तरात्रः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्ग'क्षिरात्रः = गर्गाणां क्षिरात्रः Why do we say 'before a Dvigu compound'? Observe अतिरात्रः (शान्तिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasānta affix कच् (V. 4. 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say 'when denoting a sacrifice'? Observe जित्वसप्तरात्रः = जित्वद्योमस्य सप्तरात्रः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । इ । २ । ८८ । ॥

सभायां परतो नपुंसकत्वित्ते समाधे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा' याम् । किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकपदव्याचक्षेह । रमणीयसभम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

3832. Before the word sabhā when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपाल'सभम्, स्त्री'सभम् ॥

Why do we say 'before सभा'? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter'? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभम्, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राच्याम् । इ । २ । ८९ । ॥

देवदत्तपुरम् । नाबि'पुरम् । 'प्राच्याम्' किम् । द्विपुरम् ॥

3833. Before the word *purā*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus देवदत्त'पुरम्, नाबि'पुरम्, नाबि'पुरम् । Why do we say of the Eastern people? Observe द्विपुरम् ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । इ । २ । ९०० । ॥

पुरे अरिष्टगौडपूर्वे समाधे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' यद्वयम् । अत्रापि यथा स्वात् । अरिष्टाक्षितपुरम् । गौडभूतपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gāuḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नेताम्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभादिभ्याम् ङक् ॥

3835. But when the word 'hāstina', 'phalaka' and 'mārdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्. The son of मृदु is मार्देय formed by ङक्, the word belonging to Subhrādi class. The ङ is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशालं विले । ६ । २ । १०२ ॥

इताम्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् । कुम्भविलम् । शालविलम् । 'कू लोदि' किम् । संपविलम् । 'विल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836, The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलविलम्, कूपविलम्, कुम्भविलम्, शालविलम्, । But not so in संपविलम् । Why do we say 'before विल' ? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदोद्धानद्यानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामग्रामी । अपरकणाम् लिका । जनपदः । पूर्वेषु ज्ञाताः । आख्यायनम् । पूर्वयायातम् । पूर्वजानराटम् । शब्दयुक्त्यं कालवाचिदिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chāna rāta.'

Thus पूर्वेषुकामग्रामी or पूर्व (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरकणाम् लिका ॥

Country name—पूर्वेषु ज्ञाताः । These are Karmadhāraya compounds (II. 1. 58).

Story name :—पूर्वयायातम् । So also पूर्वजानराटम् । The employment of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्वयायातम् should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वेषां विधीयाः । 'आचार्य' इति किम् । पूर्वान्तेवासि । 'चान्तेवासिनि' किम् । पूर्वेषां विधीयाः ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final.

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thus पूर्वपाणिनीयाः । Compare VI. 2. 36. Why do we say 'when derived from the names of their Teachers' ? Observe पूर्वार्त्तिवासी । Why do we say 'Scholar-names' ? Observe पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं शास्त्रम् पूर्वं विरलः नम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । इ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहितः सद्रूप्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्छन्दाश्चान्तो दाता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधिकार' गृह्यं किम् । सर्वमासः सर्वकारकः ॥

3839: Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sūtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10, 12, the Vṛiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ज्, ण्, or क्, follow, the Pūrvapada being सु, सर्व and चर्धः । The word उत्तरपदवृद्धिः therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, i. e., under rule VII. 3. 12 and 13. Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः । These are formed by लुञ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say 'which takes Vṛiddhi in the second term under VII. 3. 12 and 13 ?' Had the word उत्तरपदवृद्धिः अधिकृत्य not been used by us in explaining the sūtra, then the sūtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वमासः, सर्वकारकः where मासः and कारकः are Vṛiddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । इ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तीदानः स्यात् । पूर्व पदप्रकृतिस्वरणं प्राप्य व्याप्युदानस्यापवादः । 'विश्वं कर्म विश्वदेवः' । 'विश्वं विश्वदेव' सत्पत्तिम् । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वदेवः । प्राग्व्ययीभावद्वयमुदीर्यधिकारः ॥

3840: The word 'viśva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrīhi when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrīhi would have retained its original accent. Thus:—विश्वकर्म विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). विश्वदेवः सत्पत्तिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrīhi compound ? Observe विश्वे च देवाः = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वदेवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रः and विश्वामित्रः have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrīhi governs the succeeding sūtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । चटोदरः । हयश्वः । श्वेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrīhi, before the words 'udara', 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus चटोदरः, हयश्वः, and श्वेषुः । This sūtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word चटोदर has acute on the first by Phit II. 7. The word श्वेषु is also first acute as formed by इन् (Up IV. 118). The word मत्त is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषु पूर्वमन्तोदात्तं तदुच्यते । चटोदरः । कटुकाश्वः । चलाश्वेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्मुभयाम्- (३६०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar' 'asva' and 'ishu' in a Bahuvrīhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus चटोदरः, कटुकाश्वः, चलाश्वेषुः । The word चट is formed by चट् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1, even without this sūtra. The word कटुका being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sūtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But अनुदरः and मूदरः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sūtra, supersedes this present, so far as अन् and मु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बन्धुवीदी । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । बन्धुबन्धुः बन्धुशब्द आद्युदात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrīhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'ī' ('nadi' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गीबन्धुः । The word गार्गी is formed by adding ङीप्, (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in ण्य् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sūtra.

Why do we say 'a Nadi (Feminine) word'? Observe बन्धुबन्धुः, the word बन्धु has acute on the first syllable as it is formed by बन्धिन् (Up IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गार्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठापसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रथितपाठः । 'निष्ठा' किम् । प्रथितपाठः । 'उच्यते' पूर्वमन्तोदात्तं । युक्तमुच्यते ॥

3844. In a Bahuvrīhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधौतपादः or प्रधौतपादैः (VI. 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhā' ? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the kṛit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition' ? Observe युक्तमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

५३८५ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आवादान्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगानम्' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sūtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikāra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 187 exclusive.

५३८६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणावाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहिः । शुक्कर्णः । शंकुर्कर्ण 'कर्ण' किम् । प्रवतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Bahuvrīhi compound, the word 'karna' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्कर्णः and with mark-name, we have शङ्कुर्कर्णः the lengthening of शङ्कु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'soythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण ? Observe प्रवतपादः, कूटशृङ्गः here प्रवत being formed by वत् (II. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark' ? Observe शोभनकर्ण where शोभन being formed by युष् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

५३८७ । संज्ञोपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । गोपम्ये । गोकर्णः ॥

3847. In a Bahuvrīhi, the second member 'karna' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus मणिकर्णः, is a Name : गोकर्णः, denotes resemblance i. e., 'persona having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ्यं च । ६ । २ । ११४ ॥

संज्ञोपम्योक्तबुवीक्षी । श्रितिकण्ठः । कायडपृष्ठः । सुपीयः । नाडीजङ्घ्यः । शीपम्ये । कण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वपीयः । गोजङ्घ्यः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, यीवा and जङ्घ्या have acute on the first syllable.

Thus Name : श्रितिकण्ठः । Comparison अश्वकण्ठः । Name कायडपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुपीयः । Resemblance अश्वपीयः । Name नाडीजङ्घ्यः । Resemblance गोजङ्घ्यः ॥

The sūtra कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ्यं is in Neuter gender, and जङ्घ्या is shortened, as it is a Samāhāra Dvandva. In the case of सुपीय, the accent would have fallen on the final च by VI. 2. 172, this ordains acute on यी ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थायां च । ६ । २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दो ऽवस्थायां संज्ञोपम्योक्तवायुदातो बहुवीक्षी । उदगतशृङ्गः । दृ. यङ्गुलशृङ्गः । अत्र शृङ्गोदगमनावृत्तौ गवा देवयोगिविशेषो ऽवस्था । संज्ञायाम् । अव्ययशृङ्गः । उपमायाम् । मेघशृङ्गः । अवस्था- इति किम् । स्थूलशृङ्गः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śringa' gets acute on the first syllable.

Thus उदगतशृङ्गः । दृ. यङ्गुलशृङ्गः । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long. Name : अव्ययशृङ्गः । Comparison : मेघशृङ्गः । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ ॥

नञः परासते आद्युदातो बहुवीक्षी । 'ता मे जरातुजरम्' । जरम् । 'मित्रमर्दय' । 'मृदो देवेष्वयमतम्' । 'नञः' किम् । ब्राह्मणमित्रः । 'ज-' इति किम् । अश्वनुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrihi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus जरैः, मरैः, मित्रैः and मृतैः । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say 'जर &c.' Observe अश्वनुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोमनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सोः परं सोमोषसी वर्जित्वा मन्तमन्तं आद्युदात्तं स्यात् । 'ननुभ्याम्' (३८०६) इत्यस्या एवादः । सु' कर्मणः सुबचः । 'स नो वसदनिमानः सुब्रह्मा । जिवा य सुभ्यः सुभर्ताः सुवर्षाः । सुपेशसुस्करति' । 'सोः' किम् । कृतकर्मा । 'मनसो' किम् । न राज्ञी । 'अलोमोषसी' किम् । सुजोमपु सूषाः । कवि तु परस्यात् 'कवि पूर्वम्' (३८०९) इति श्रवति । सुकर्मणः । 'सु सोमो ऽस्यः' ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrihi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable.

Thus सुतोमीकः सुद्वयः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वक्षन्निमानः सुवक्षन् (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्षा (Rig Veda X. 85. 44). सु पेयश्कर्त्तुः (Rig Veda II. 35. 1). सुर्वीमन्, सुर्वीमन्, सुर्वीमन्, सुर्वीयस्, सुर्वीयस्, सुर्वीयस्, सुर्वीयस्, so also सुर्वीयस् and सुर्वीयस् from the root वृश्, and वृश्, with the affix क्तिप्. The final स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asidhous for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in क्तिप्. Why do we say 'after सु ?' Observe क्तकर्मन्, क्तवयस्. Why do we say 'ending in मन् and क्तिप् ?' Observe सुराजन् and सुतकन् formed by the affix क्तिप् (Up. I. 156), and the accent is on ज and त, but with सु, the accent is thrown on the final by VI. 2. 172 §. 3906. Why do we say with the exception of सोमन् and उवन् ? Observe सुतोमीन् and सुर्वीय (VI. 2. 127). The following maxim applies here : क्तिपिण्यन् यद्व्याप्त्यर्थेता चान्येकेन च तदन्त्येयं प्रयोजयन्ति 'whenever क्तिप्, or इन्, or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I. 1. 72, something that ends with क्तिप् or इन्, or मन्, there (क्तिप्, इन्, मन्, and मन्) represent these combinations of letters, both in so far as they possess and also in so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and क्तिप्, void of meaning are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Up. I. 140), but कर्मन् is formed by मन् (Up. IV. 145), and प्रथिमन् is formed by इमन् affix (V. 1. 122) in which मन् is only a part. Similarly यश्मन् is formed by क्तिप् (Up. IV. 191), and so also सोमन् (Up. IV. 202) ; but in सुर्वीयस्, (सुर्वीयस्, from वृश्, with the affix क्तिप् III. 2. 76) the rule applies also, though क्तिप् is here part of the root. But when the samānta affix क्तिप् is added (V. 4. 154), then the accent falls on the syllable immediately preceding क्तिप्, for there the subsequent Rule VI. 2. 173 §. 3907 supersedes the present rule. Thus सुर्वीयः, सुर्वीयः ॥

३८५२ । क्तिपादयस् । इ । २ । ११८ ॥

सोः पर आद्युदात्तः स्युः । 'साम्राज्याय सु क्तुः' । 'सु प्रतीकः' । 'सु द्वयः' । 'सु प्रतीति' मने ह्वयम् ।

3852. After *su* in a Bahuvrīhi, the acute falls on the first syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सु क्तुः (Rig Veda I. 25. 10) सुर्वीयः, सुर्वीयः । सुप्रतीतिमने ह्वयम् (Rig Veda I. 40. 4).

३८५३ । आद्युदात्तं द्वयच्छन्दसि । इ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्तं द्वयच्छन्दसोत्तरं बहुव्रीह्याद्युदात्तम् । 'अथा स्वः' । 'सु रथो' 'आतिथि' निस्तरणात्तराद्युदात्तो । 'आद्युदात्तम्' किम् । 'यसु' 'दासु' । 'द्वय' किम् । सु-सुर्वीयः द्वयः । द्वयच्छन्दस्य च ॥

3853. In a Bahuvrīhi compound, in the Chhandas, a word of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by *su*, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus :—अथास्वः सु रथो' 'आतिथि' (Rig Veda VIII. 68. 16). Here स्वः and सुर्वीयः have acute on अ and र, which they had originally also, for अस्व and रथ are formed by क्तिप् (Up. I. 161) and क्तिप् (Up. II. 2) respectively and have the निष् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable' ? Observe वा सुष्ठुः स्वर्गुरिः (Rig. II. 32. 7). Here वासु has acute on the final (Up. I. 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables' ? Observe सुगुरक्षत्, सुहिरययः (Rig Veda I. 125. 2). This sūtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीरिणी च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परेः बहुव्रीहौ इन्द्रस्याद्युदात्तो । 'सु वीरेण रयिण्या' । 'सु वीरेण्य गोमतेः' । वीरेण्यो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनाद्य' (३७०९) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीरेण्यस्य ञाप्रकम् । तत्र हि सति पूर्वेष्वेव सिद्धं स्यात् ॥

3854. In a Bahuvrīhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vīra' and 'vriya' have acute on the first syllable.

Thus सु वीरेण रयिण्या (Rig Veda X. 122. 3). So also सु वीरेण्य गोमतेः (Rig Veda VIII. 95. 4). The word वीरेण्य is formed by यत् affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sūtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to वीरेण्य. The word वीरेण्य has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is ādyudatta.

३८५५ । कुलतीरतूलमूलशालासममध्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकुलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपासम् । सुवमम् । निवमम् । तिष्ठतुभतिष्यते । 'कुलादि' यत्प्रत्ययान्तम् । उपकुलम् । 'मध्ययीभावे' किम् । परतः कुलम् ॥

3855. In an Avyayibhāva compound, the following second terms have acute on their first syllable : कुल, तीर, तूल, मूल, शाला, आस and सम ॥

Thus उपकुलम्, उपतीरम्, उपतूलम्, उपमूलम्, उपशालम्, उपासम्, निवमम् । These last four are to be found in Tishṭhadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say 'कुल &c.' ? Observe उपकुलम् ॥

Why do we say 'in an Avyayibhāva compound' ? Observe परमकुलम्, उत्तमकुलम् । After the prepositions परि, प्रति, उप and अव, the words कुल &c. would have become accentless by VI. 2. 33, the present sūtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on कुल &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाप्यकायहं द्विगो । ६ । १ । १२२ ॥

द्विकंसः । द्विमन्थः । द्विशूर्पः । द्विपाप्यः । द्विकायहः । 'द्विगो' किम् । परमकंसः ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable : - कंस, मन्थ, शूर्प, पाप्य and कायह ॥

Thus द्विकंसः, (द्वार्था कंसार्था क्रीतः the affix द्विटञ् V. 1. 35 is elided by V. 1. 28) द्विमन्थः, (the affix टञ् V. 1. 19 is elided by V. 1. 28) द्विशूर्पः, (the affix शूर्पञ् V. 1. 26 is elided) द्विपाप्यः, द्विकायहः । Why do we say in a Dvigu ? Observe परमकंसः ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । इ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकनिष्पन्न उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे-
किम् । दुर्धर्षात् ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857. The word 'śāla' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.

Thus ब्राह्मणशालम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha' ? Observe दुर्धर्षात् ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrīhi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhā word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला ?' Observe ब्राह्मणशालम् ॥

Why do we say 'in the Neuter' ? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । इ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकनिष्पन्ने कन्थाशब्दे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । शीघ्रनिर्गमम् । आधुरकम् । 'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्या ॥

3858. In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthā' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus शीघ्रनिर्गमम्, आधुरकम् । The word शीघ्रमिः denotes the descendant of शुभ्रमः (शोभनः शमो यस्य) आधुर is formed by the preposition आ with the verb धृ and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4. 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्या ॥

३८५९ । आदिशिचिह्नयादीनाम् । इ । २ । १२५ ॥

कन्थाशब्दे तत्पुरुषे नपुंसकनिष्पन्ने चिह्नयादीनामानिबदात्तः । चिह्नयकम् । मन्दकम् । चिह्नयकम् । आदिशिचिह्नयत्तमाने पुनपेक्ष्य पूर्व पदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. In a Neuter Tatpurushā ending in 'kanthā' the first syllable of 'phihana' &c. have the acute.

As चिह्नयकम्, मन्दकम्, मधुरकम् । The repetition of the word आदि if this sūtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the first member gets the acute. The word चिह्नय is derived from the root चिनाति with क्तिप्, which gives चित् and ह्न is formed by adding क्त् (III. 1. 134) to ह्न । चित्+ह्न = चिह्नय the elision of त् is irregular.

३८६० । चेलखेटकटुककायङ् गङ्गायाम् । इ । २ । १२६ ॥

चेलानीयुत्तरपदमाद्युदात्तानि । पुनश्चेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकायङम् । आदिशत्रुपदेन पुनर्वादी गङ्गा । व्याघ्रदित्वात्प्रमासः । 'गङ्गायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860. The words चेल, खेट, कटुक and कायङ् at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.

Thus पुनश्चेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति दुष्टनाम, तद्वत् दुर्बल) दधिकटुकम् (कटुकम्-
कायङ्) प्रजाकायङम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to चेल &c. The analysis will be पुनश्चेलमिति . . . चेलवत् तुल्यम्, and the compounding

takes place under II. 1. 56: the Vyaghrādi class being an akṛtigāṇa. When reproach is not meant, we have परमचोरम् ॥

३८६१ । चोरसूपमानम् । इ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चोरमित्थं वस्त्रचोरम् । कम्बलचोरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचोरम् ॥

3861. The word 'chira' at the end of a Tatpuruṣa, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम् चोरमित्थं=वस्त्रचोरम्, कम्बलचोरम् । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचोरम् ॥

३८६२ । पलसूपशाकं मिश्रे । इ । २ । १२८ ॥

एतदपलसम् । एतसूपः । एतश्चाकम् । 'अन्वेष मिश्रिकरणम्' (३८७) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपलसम् ॥

3862. In a Tatpuruṣa ending in पलस, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus एतदपलसम्, एतसूपः, एतश्चाकम् = एतेन मिश्रं पलसं &c. The compounding takes place by II. 1. 35, S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपलसम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् । इ । २ । १२९ ॥

आयुदासस्तत्पुत्रे । दाक्षिकूलम् । ऋषिहस्तम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्राम-संज्ञा यताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa denoting a Name.

Thus दाक्षिकूलम् ऋषिहस्तम्, दाण्डायनस्थलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । कर्मधारये राज्यम् । इ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुत्रे राज्यसुतरपदमायुदासम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'कर्म-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेनराज्यादित्वरादव्ययत्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेत्यम् । कुराज्यम् ।

3864. The word 'rājyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa compound, which is not a Karmadhāraya.

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhāraya we have परमराज्यम्.

Part :—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S. 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कुचेत्यम्, कुराज्यम्.

३८६५ । जग्यादयश्च । इ । २ । १३१ ॥

जगुं न जग्यः । जासुदेवपुत्रः । जकर्मधारय इत्येव । परमजग्यः । जासुपिदिदिगाद्यनर्कः ॥

3865. At the end of a non-Karmadhāraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus चक्रुर्नर्वीर्यैः, वासुदेवपुत्रः । In a Karmadhāraya we have परमहर्षेः । The words चक्रुः &c. are no where exhibited as such; the primitive words चक्र, पून, गच्छ &c. sub-division of वितर्हि (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with वत् affix.

३८६६ । पुत्रः पुम्भ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुत्रस्येभ्यः परः पुत्रस्य वासुदातस्तत्पुत्रे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्रः' किम् । कीर्तितमातुनः । 'पुम्भ्यः' किम् । दाशोपुत्रः ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दाशकिपुत्रः, माहिषपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र' ? Observe कीर्तितमातुनः । Why do we say 'after a masculine word' ? Observe दाशोपुत्रः ॥

३८६७ । मातार्येराकर्त्स्निकसंयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

यभ्यः पुत्रोऽनामुदात्तः । आचार्यपुत्रात्पुत्र्याणां तद्विद्येवाणां च यद्वयम् । आचार्यपुत्रः उपार्थायपुत्रः । आकटाघनपुत्रः । दाशपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । अत्विपुत्रः । याज्ञकपुत्रः । हेतुपुत्रः । संयुक्ताः संबन्धिनः । श्वाकपुत्रः । श्वातया मातार्यपुत्रसंबन्धेन ज्ञान्यताः । ज्ञातिपुत्रः । भ्रातृपुत्रः ॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king,' अत्विज 'a sacrificing priest,' संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as श्वाका 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinship related through, father and mother or blood-relations.' The word आचार्य shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c., as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः, उपार्थायपुत्रः, आकटाघनपुत्रः, दाशपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नन्दपुत्रः, अत्विपुत्रः, याज्ञकपुत्रः, हेतुपुत्रः, (VI. 3. 23) संयुक्तपुत्रः संबन्धिपुत्रः, श्वाकपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः, भ्रातृपुत्रः, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sūtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2-23.

३८६८ । सूर्योदीन्यत्राणि चङ् व्याः । ६ । २ । १३४ ॥

कतानि प्राणिभिरवच्छात्तात्पराववास्तुमानानि तत्पुत्रे । मुद्गरचूर्णम् । 'अप-' इति किम् । मत्स्यचूर्णम् ॥

3868. The words 'chūrṇa' &c. in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्गरचूर्णम्, मत्स्यचूर्णम्, but मत्स्यचूर्णम् where the first term is a living being, and परमचूर्णम् where it is not Genitive. Another reading of the sūtra is सूर्योदीन्यत्राण्युपपत्ता, the word उपपत्त being the ancient name of चङो given by old Grammarians.

1 चूर्ण, 2 करिव, 3 करिष, 4 चाक्रिन, 5 चाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूस्त, 8 कुन्दुम् (कुन्दम्), 9 दलप, 10 वमसी, 11 वक्कन (वक्कन वक्कन) 12 वील ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाणे (Div 50) with the affix क्त; करिव and करिष are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and वा 'to protect' respectively, and the affix क्त (करिवाति-करिव) (III. 2. 3); चक with the affix क्त added diversely (Up II. 56); चक with कटच् (Up IV. 81) gives चाकट; this with अच् (तद्वृत्ति) gives द्राक्षा; द्राक् चरति = द्राक्षा (Prishodarâdi); तुम् (अब्द) with क्त gives तूस्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix क्तिप् added to the root दु with the upapada कु (कुन्दुनेति कुत्सितं वा दुनेति) the augment मुम् being added to कु। कुन्दु' मिसीते = कुन्दुम्; दल with the affix कप् gives दलप; वम with अच् forms वमस, then is added क्तिप्; वक्कन is formed by अच् (III. 1. 134) added to कन् and reduplication, वीलस्यापत्यं-वीलः ॥

३८६८ । षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषट्का आयुवाचनि । दर्भकाण्डम् । दर्भवीरम् । तिलपलकम् । सुदगसूपः । मूलक-
शाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूदः । 'अप्र-' इति किम् । दलकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, वीर, पलल, सूप, शाक and कुल of Sûtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भकाण्डम्, दर्भवीरम् । In the last example वीर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलपलकम्, सुदगसूपः, मूलकशाकम् । Here पलल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI. 2. 128, नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI. 2. 129. Why these 'six' only? Observe राजसूदः ॥ Why 'non-living'? Observe दलकाण्डम् ॥

३८७० । कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमायुवत्तं वनवाचनि तत्पुञ्जे । दर्भकुण्डम् । कुण्डवृक्षोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् । तत्पुञ्जम् ॥

3870. The word 'kunda' at the end of a Tatpuruṣa compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकुण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood'? Observe वनकुण्डम् ॥

३८७१ । प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवायुतरपदं तत्पुञ्जे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदीनाम् । कुम्भीकपालम् । मध्वादात्ता एते । प्रकृत्यधिकृतम् । 'भगालः' (३८७०) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagāla' at the end of a Tatpuruṣa, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भीभगालम्, कुम्भीनदीनाम्, कुम्भीकपालम् । The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 49 The word प्रकृत्य governs the subsequent sūtras up to VI. 2. 145. S. 3877.

३८७२ । शितेर्नित्वाबहुव्रीह्यावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शितेः प्रनित्वाबहुव्रीह्यावभसत् । शितिपाठः । शित्यंसः । पादशब्दो दृषादित्वादाभ्युदात्तः । अंसशब्दः प्रत्ययस्य नित्वात् । 'शितेः' किम् । दृष्यन्तोऽपवादः । 'अवभसत्' किम् । शितोऽवभसत् । शितिराभ्युदात्तः । पूर्यपदप्रकृतित्वापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'siti' a word retains in a Bahuvrīhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus शितिर्पाठः, शित्यन्सः । The word पाद belongs to दृषादि class (VI. 1 203) and has acute on the first, and अंसः being formed by सन् (Up V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197). - S. 3686

Why do we say 'after शिति' ? Observe दृष्यन्तोऽपवादः which being formed by the affix अनीयद् has acute on the penultimate syllable नो by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of अवभसत्' ? Observe शितोऽवभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phit II. 10). This sūtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृतम् । ६ । २ । १३९ ॥

अर्थः कदन्नं प्रकृतित्वरं स्यात्तत्पुनरे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'गोत्रां धन्यु बृषार्हसा' । दध्मप्रवचनः । उपपदात् । उच्चेःकारम् । ईषत्कारः । 'गति' इति किम् । देवस्य कारकः । गोत्रे पठ्यो । कद्वपुर्वा स्वष्टार्थम् । प्रवर्तिततरानित्यत्र तरमाद्यन्तेन समासे कृतं नाम् । तत्र सतिशब्द-त्वादात्मस्वरौ भवतीत्येके । प्रवर्तितदेवार्थं तु कद्वपुर्वामित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpuruṣa, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kāra-ka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । गोत्रां धन्युर्वाहसा (Rig Veda I. 6 2). The compounding is here by II. 2. 18. With kāra-ka-word we have :—दध्मप्रवचनः (III. 3. 117). With upapada words, we have :—ईषत्कारः । All these are formed by कृत affixed, and the accent is governed by VI. 1. 193. i.e., the word प्रवचन is formed by कृद् (दध्मं प्रवचयते येन) ।

Why do we say 'after a Gati, Kāraka, or an Upapada word ?' Observe देवस्यकारकः = देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kāraka relation. The genitive is here a श्रेष्ठ लङ्कारा वृद्धौ denoting a possessor and not a कर्म-लङ्कारा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2. 16 see also II. 3. 65.

The word कृतम् is employed in the sūtra for the sake of distinctness ; for a gati, kāraka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-formed word, if there was to be a samāsa. For two sorts of affixes come after a root (dhātu) namely कृत and कृत् । A samāsa can take place with kṛit-formed words, but not with kṛta words. So that without employing कृतम् in the sūtra, we

could have inferred that कृत् was meant. Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sūtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपक्षिततराम्, प्रपक्षिततमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words प्रपक्षिततर and प्रपक्षिततम ending in तरम्, and तमम्, and then काम्, is added and the accent of the whole word is regulated by काम् by the rule of वृत्तिविशेष (see V. 3. 56, and V. 4- 11). According to others, the कृत् is taken in this sūtra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्रपक्षति देव्यः, or प्रपक्षति देवीयं (V. 3 67), or प्रपक्षति कवम् (V. 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

यस्य पुर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पति' वन का । 'वृक्षस्पति' वः । वृक्षवादीनामुदासी निवासते । 'वृक्षं वा वृक्षोपति'म् । वाक्परादिस्वादायुदासीः वृक्षोपत्यः । 'वृक्षोभिने' इति वृक्षेनात् । 'तनु'नपादुप्यते । 'नरा'र्यं वाजिनम् । निपातनादीर्थः । 'युनः'येवम् ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE:—Thus वनस्पति वन का (Rig Veda X. 101. 11). वृक्षस्पति वः (Rig Veda IV. 50. 7) वृक्षं वा वृक्षोपतिम् (Rig Veda VIII. 15. 13) तनुनपादुप्यते (Rig Veda III) 29. 11); नरा व वाजिनम् (Rig Veda I. 106. 4) युनःयेवम् (Rig Veda V. 2. 7) नैवस्पतिः, both वन and वति have acute on the first syllable, and the सुद् augment comes by VI. 1. 157. (2) वृक्षस्पतिः or वृक्षैस्पतिः = वृक्षतः वतिः (VI. 1. 157). The word वृक्षतः is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) वृक्षोपतिः (Śāchi being formed by वृक्ष) some make Śāchi acute on the first वृक्षोपतिः, by including it in Saranggrava class—(V. 1. 73). (4) तनुनपात् (tanu being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and upāt = na pāti or na pālayati with कृत्, and has acute on the first). (5) नैरायेवम् (नरा कस्मिन्वादीनाः वृक्षेति or नरा व वृक्षेति) (nara is formed by नृप् and has acute on the first, Śāchi is formed by वृक्ष, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) युनः येवम् = युन व वृक्षेति is a Bahuvrihi : the Genitive is not elided by (VI. 3. 21. Vārt), and both have acute on the first. (7) वृक्षवादीनाम् both 'Śānda' and 'Marka' being formed by वृक्ष have acute on the first : the lengthening takes place by VI. 3. 137. (8) वृक्षवादीनाम् । Trishpa has acute on the first, वृक्षोपति has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) वृक्षवादीनाम् । Bamba is finally acute, and viśva by VI. 2. 106 has acute on the final, as viśvavayas is a Bahuvrihi The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) नैवस्पतिः । नृ is formed by नृप् affix and कृत् has acute on the final. The words governed by this sūtra are those which would not be included in the next two sūtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या साः । 'चाव वन्दु'वन्दो । 'वन्दु'वन्दो । 'देवता' विम् । 'वन्दु'वन्दो । 'वन्दु' विम् । 'वन्दु' विम् ।

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

‘व’ ‘वच’ ‘वच्’ ‘त्त’ ‘वच्’ ‘वच’ ‘वच्’ ‘व’ इतदन्तानां गतिकारणोपपदात्परेवाम्बल उदात्तः ।
‘व’भू ‘वत्तायोः’ । वचवचः । वच् । प्रभेदः । त् । ‘धर्मा व यो पु’ वच् ‘तः’ । पुक्व वच्पुदंशेषु सुप्त
वति विवदः । वच् । वचवः । वच् । प्रवचः । वच् । प्रवचिचम् । कः । गोवचः । सुवचिभुक्तादि
व्वाच्यः । गतिकारणोपपदादिष्वेव । सुसुप्त भवता ॥

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in च, अच, अञ्, क्त, अच्, अप्, इञ् and क्, when preceded by a Gati, a Kāraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभूषणायोः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभूष्य formed by अचन् affix (Up. II. 2 and 3), and but for this sūtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. अचः—आवसर्चः formed by अचन् affix (Up. III. 116). अञ्—अभेदः; क्तः—धर्तव्यो पुरुषतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुषतः should be analysed as पुरुषः बहुपदेभ्यः स्तुतः 'praised in many lands'. अच् (III. 3. 56) :—प्रत्ययः, the word अच् 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). अप्—प्रत्ययः; इञ्—प्रत्ययः; क्—गोचरः—गं चर्षति, (III. 2. 5 Vart) : (क्—being added by III. 1. 135). The word अच् has acute on the first, as it belongs to चुवादि class (VI. 1. 203). When the preceding words are not Gati, Kāraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karmapravachaniya, the word gets the accent of the In declinable.

इ००९ । उपमानात्तः । ६ । २ । १४५ ॥

सोऽपमानाच्च परं तान्त्वमनोदात्तम् । 'अतस्य योनीं सुकतस्य' । अचण्णुतम् ॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकतम्, in the following Rik अतस्य योनीं सुकतस्य (Rig Veda X. 85. 24. With Upamāna words we have—अचण्णुतम्. This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम् भवता ॥

इ००१० । संज्ञागामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिशब्दोऽप्यदात्तान्त्वमनोदात्तमचितादीन्वर्धयित्वा । अचण्णुतः शक्यः । परिशब्दः कोविद्व्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880. The Participle in '*cta*' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kāraka or an Upapada, if the compound denotes a Name; but not in '*achita*' &c.

Thus उपचूतः शक्यः, परिशब्दः कोविद्व्यः । This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not आचितम् &c.' Observe आचितम्, &c.

1 आचित, 2 उपचित, 3 आस्थापित, 4 परिशोत, 5 निहत, 6 प्रतिशब्द, 7 अपचित, 8 प्रचित, 9 उपचित (उपचूत), 10 उपस्थित, 11 संज्ञागामि (संज्ञागामिन्) यदा गौरवस्य संज्ञा तद्वानोदात्तो न भवति । यदा तु गीः संज्ञा तद्वानोदात्त एव ॥

The word संज्ञिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

इ००११ । प्रवृत्तादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

यदा तान्त्वमनुरपदानोदात्तम् । प्रवृत्तः । प्रवृत्तः । संज्ञागामिनाम् । आकति-गोऽयम् ॥

3881. The words 'pravridha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritiguna. The words have acute on the final, even when not followed by यान् &c., though in the Ganapīṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान् &c. that these words have acute on the final. This being an Akritiguna we have पुनरुक्तस्युतं चासेदेयं, पुनर्निष्कृतो रथः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृत्तः, 3 प्रयुक्तमूषाघः or प्रयुक्तः वृत्तवः, 4 आकर्वे ऽवहितः 5 अवहितो भोगेयुः, 6 खट्वाकटः, 7 कविशस्तः, आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकादुक्तस्ययोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संज्ञायामन्त उदात्तः । 'दत्तश्रुतयोः' किम् । देवपालितः । अस्माद्विद्यमादत्र 'संज्ञायामन्त' (३८८०) इति न । 'सृतीया कर्मणि' (३९८२) इति तु भवति । 'यय' किम् । कारकावधारणं यथा त्याज्यतयुतावधारणं मा भूत् । अकारकाविव दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति । संज्ञायाः । 'आशिषि' किम् । देवैः स्थाता देवस्थाता । आशिष्यैवेत्यं धमत्रेष्टो नियमः । तेनानाकृतो नर्देति देवदत्त इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य संज्ञेयम् । 'सृतीया कर्मणि' (३९८२) इति पूर्ववदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kāraka).

Thus देवा यन्देवासु. = देवदत्तैः, विष्णुदेवं श्रुयाद्-विष्णुश्रुतैः । Why do we say 'preceded by a kāraka' ? Observe संज्ञायामन्त उदात्तः । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत' ? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kāraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'यय (alone)' ? So that the restriction should apply to 'kāraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkāraka word. As संश्रुतः ॥

Why do we say 'when denoting benediction' ? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः स्थाता = देवस्थाता । This rule applies to Datta and Śruta after a kāraka-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहृतेनानर्दति देवदत्तः, which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । इ । २ । १४८ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र कान्तमुत्तरपठमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये कर्तातिनभूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपिताद्यापि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्याद्यावाहः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रलपित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 141 they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । इ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं आन्तोदात्तम् उच्यते । पानं सुखम् । राजभोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । वृत्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । कारणे ल्युट् कारकात् किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kāraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix वचन, and denoting an action in the Abstract or the object (i. e. having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus पचयानं सुखम्, This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun, राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sūtra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhāva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhāva; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in वचन' ? Observe वृत्तं वाग्निदुर्दिष्टम् । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhāva), or an Object (karma)' ? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental kāraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kāraka' ? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain their original accent.

३८८५ । मन्क्तिव्याख्यानशयनासनस्थानयात्रादिक्तीनाः । इ । २ । १५१ ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तान्युत्तरपठान्यन्तोदात्तानि सत्पठे । कर्मवचनं भावः । रथवर्तः । पाणिनिकतिः । कन्धोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्ववर्तनम् । व्याख्यानयात्राः । गोक्तीनाः । 'कारकात्' किम् । 'प्रभूतो लोकोक्तिम्' । अत्र 'सादो च निति' (३८८४) इति स्वरः ॥

3885. The words ending in मन् or क्ति affixes, and the word व्याख्यानं, शयनं, आसनं, स्थानं and क्ती as well as वाक्च, &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kāraka word.

Thus मन्—रघवत्सम् । किम्—पाणिनिर्कतिः । व्याख्यान—कन्तोव्याख्यानम् । मयन्—राजमयन्म् । मासन्—राजासन्म् । स्थान्—मयस्थानम् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here ; as मासमायाजकैः, मयमायाजकैः, मासमायुजकैः, मयमायुजकैः । क्रीत — गोर्कतिः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाष्य or कर्म, had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kāraka, we have प्रभृतौ छगतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 वाचक, 2 पूजक, 3 परिवारक, 4 परिवेषक परिवेषक, 5 स्नापक स्नातक, 6 अश्यापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उदूतक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्न्यगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ, 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । इ । २ । १५२ ॥

अन्तोदानम् । अश्यापनपुण्यम् । 'तत्पुण्यं तुन्यार्थ-' (३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'punya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अश्यापने पुण्यम् = अश्यापनपुण्यम् । The compounding takes place by II. 1. 40 by the process of splitting the sūtra (yoga-vilhāga), taking सप्तमी there as a full sūtra, and यैः यैः another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sūtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्यं is derived by the Unādi affix यत् (Uṇ V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by kṛit-accent. (VI. 2. 130). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं द्वितीयायाः । इ । २ । १५३ ॥

माथीनम् । माथीनकलम् । माथीनकः । द्वितीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरपदादेशम् । अत्र केचिदर्थेति स्वकथयन्ति । धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वर्धनिर्देशार्थं तदर्थानां प्रदुर्गमिति प्रतिपादोक्तत्वादेव किञ्च द्वितीयापदार्थं स्वष्टार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ūna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माथीनम्, माथीनकलम्, माथीनकः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sūtra means the word form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्यार्थः=धान्यार्थः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sūtra II. 1. 13, ऊनार्थं and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word *सुतीयायाः*, from this sūtra for by the maxim of pratipadokta &c. *ऊनार्थकसङ्घं* would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of *सुतीया* here is only for the sake of clearness.

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पञ्चदन्धेनैकाग्र्यं संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । गुडधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिनसर्मिश्राः । 'मिश्रपदयोः' सोपसर्गग्रहणस्य 'इदमेव' ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणेः सङ्घं संहित ऐकार्यमापन्नः ॥

3888. The word '*miśra*' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिमिश्राः । Why do we say मिश्र ? Observe गुडधानाः । Why do we say 'not having a Preposition' ? Observe तिलस' मिश्राः । The employment in this sūtra of the phrase '*anupasargam*' implies, that wherever else, the word *miśra* is used, it includes *miśra* with a preposition also. Therefore in II. 1. 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact' ? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणेः सङ्घं संहित ऐकार्यमापन्नः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपादार्हकृतितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपादार्थतद्धितान्ताञ्जो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्पर्यन्तोदानाः । कर्णवेष्टकाभ्यं त'पादि कार्णवेष्टकिकम् । न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । हेदमर्हति हेदिकः । न हेदिकोऽर्हदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवत्सीयः । न संतापाय प्रभवति असतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरतमर्हति गर्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गर्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रयुक्तिनिमित्तं संपादितत्वाद्बुध्यते । तत्प्रतिषेधो यत्राजते तत्रात्र विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यं न संपादि मुख्यमिति । 'संपादि-' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीय अपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1. 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :—अकार्णवेष्टकिं मुख्यम् = न कार्णवेष्टकिकं (कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is टञ् । अर्हः 'deserving that' (V. 1. 63) :—अर्हदि = न हेदिकः (हेदमर्हति) । The affix is टञ् (V. 1. 63 and V. 1. 19). हित 'good for that' (V. 1. 5) :—अवत्सीयः = न वत्सेभ्यो हितोः । The affix is ङ V. 1. 1. असतापिकः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :—असंतापिकः = न संतापिकः । The affix is टञ् (V. 1. 18). Why do we say 'after नञ्' ? Observe गर्दभरथमर्हति = गर्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 3. 2. Why do we say 'negation of

that attribute' ? Observe गार्ह्यभरधिकान्यः = अगार्ह्यभरधिकः । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्यवेष्टकिकं सुखं = कर्णवेष्टकाभ्याम् सुखम् । Why do we say 'in the sense of samapāṇi &c.' ? Observe पाणिनीयमधीयते = अपाणिनीयः । Why do we say 'Taddhita affixes' ? Observe कन्यां वाकुमर्हति = कन्यायोढा, न वोढा = अयोढा । Here लृच् a kṛit is added in the sense of 'deserving' (III. 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । ६ । २ । १५६ ॥

ययतो यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्पदस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशानां समूहः पाशया अपाशया । न पाशया अतस्यत् । 'अतदर्थे' किम् । अपाशयम् । 'तद्धितः' किम् । अदेयम् । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । दत्त्यादन्यददत्त्यम् ॥

' + तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्य + ' इति । नञ् । अपाशमदेयम् ॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have accents on the last syllable, after the particle नञ् negating the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाशयाः, न पाशयाः = अपाशयाः. (IV. 2. 49) दन्तेषु भयं = दन्त्यम् न दन्त्यं = अदन्त्यम्, (V. 1. 6). Why do we say 'not useful for that,' Observe पाठार्थमुदकम् = पाठ्यम्, न पाठ्यम् = अपाठ्यम् (V. 4. 25). Why do we say 'Taddhita' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the kṛit-affix यत् । Why do we say 'negating the attribute' ? There must be negation of the attribute, otherwise दत्त्यादन्यत् = अदत्त्यम् । *Paribhāṣā*: — "When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as द्य &c. (IV. 2. 9), thus न यामदेयं = अपाशमदेयम् । See IV. 2. 9.

३८९१ । अयुक्तावशक्नो । ६ । २ । १५७ ॥

अजन्तं कान्तं च नञः परमन्तोदात्तमशक्नो गम्यायाम् । अपयः पक्तुमशक्तः । अविनिष्टः 'अशक्नो' किम् । अपयो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्यार्थं पचादपचः ॥

3891. A word formed with the kṛit affix अय् and क्, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'.

Thus अपयः = य पक्तुं न शक्नोति, so also अविनिष्टः (III. 1. 134 &c). Why do we say when meaning 'not capable' ? Observe अपयो दीक्षितः । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञः परावक्तावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपयो आक्रमः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोशयते । अविनिष्टः ॥

3892. A word formed by the kṛit-affixes अच् or क्, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचेः स्य ज्ञानः 'this rogue does not cook, though he can do so.' Here avarice is indicated, the fellow wants more pay before he will cook : and not his incapacity. So also अचिद्विदः ॥

३८९३ । संज्ञायाम् । इ । २ । १५९ ॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्षौरे । अदेवदत्तः ॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः 'No Devadatta, not deserving of this name.'

३८९४ । कृत्योक्तेष्वन्वादादिप्रत्यय । इ । २ । १६० ॥

नञः परमन्तोदात्तः स्युः । अकर्तव्यः । उक् । अनागामुकः । इष्णुच् । अनन्तकरिष्णुः । इष्णुच्प्रत्यये लिष्णुच्चे दध्यनुबन्धकस्यापि यष्टकमिकारादेविधानसामर्थ्यात् । अनादन्तलिष्णुः । आर्वादिः । अनादः । 'राजाहो हन्तसि' । अराजा । अनन्तः । 'भावायाम्' नञः स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kṛitya affixes (III. 1. 95), by उक्, and इष्णुच्, and the words आर्वा &c. have acute on the final.

Thus kṛitya:—अकर्तव्यम् । उक्:—अनागामुकः । इष्णुच् अनन्तकरिष्णुः । The affix इष्णुच् includes लिष्णुच् also : though the latter contains two anubandhas. In sūtra III. 2. 57 लिष्णुच् is ordained after भू but instead of लिष्णुच् with इ, the affix might have been well exhibited as इष्णुच् without इ. As भू is udāta, भू + इष्णुच् = भू + इट् + इष्णुच् । So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sūtra only, so that इष्णुच् here may include लिष्णुच् also । अनादन्तलिष्णुः, आर्वा &c:—आर्वादिः, अनादः, अर्वाधिकः, अचक्षुः, अनन्तमेवर्षः (double negation). अनन्तस्मात् (double negation). The words वर्तमान, अर्थमान स्वरमान, क्रीडमान, रोचमान, क्रीडमान, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final. अविचारः, अनदृष्टः and अविचारसदृष्टः (विकार and सदृष्ट taken jointly and separately), अदृष्टयति, अदृष्टयतिर्कः । अर्वाह् and अर्वाहः in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udāta on the final.

1. आर्वा, 2 साधु, 3 वैधिक (वैधिक) 4 अनन्तमेवर्ष, 5 अक्षुः, 6 अनन्तस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानस्वरमाश्रयमानक्रीडमानरोचमानशोभमानः (विकारमान क्रीडमान) संज्ञायाम्, 8 विकारसदृष्टो ज्यस्ते क्षमस्ते (अविचार, असदृष्ट अविचारसदृष्ट), 9 अदृष्टयति, 10 अदृष्टयति, 11 राजाहो हन्तसि ॥

३८९५ । विभावा मुच्यन्तास्तुतिषु । इ । २ । १६१ ॥

नञ् । अकर्ता । अच । अनन्तम् । अतीक्ष्णम् । अमुचि । परोक्षवस्त्रः ॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words अन्न, तीक्ष्ण, and शुनि ॥

Thus तृन्-अन्नः 'i or अन्नक्ति ; अन्न &c-अन्नचर्म or अन्नचर्म, अन्तीक्ष्णम्, or अन्तीक्ष्णम्, अन्तुषिः or अन्तुषिः ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । बहुव्रीह्याद्विमेतत्तद्वयः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एतद्वयोरनन्तरं उदात्तः । इदं प्रथमस्य स इदंप्रथमः । एतद्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहिः' किम् । अनेन प्रथम इदंप्रथमः । 'तृतीया-' (६६२) इति योगाद्यभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्वयः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहुव्रीह्यस्य तद्वयः । 'क्रिया गणने' किम् । अयं प्रथमः प्रधानं यदा त इदंप्रथमः । तृतीयगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अयं प्रथम यदा त इदंप्रथमः । इदंप्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यं त्वात्कप पूर्वमन्तोदात्तम् । इदंप्रथमकाः । बहुव्रीह्याद्विमेतत्तद्वयः 'अनं समासे' (३६१२) इत्यतः प्राग्बोधः ॥

3896. In a Bahuvrīhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदम्प्रथमः 'this is the first time of going or eating.' एतद्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say 'in a Bahuvrīhi ?' Observe अनेन=प्रथमः इदंप्रथमः । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sūtra into two parts by the method of yoga-bibhāga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam, &c.' Observe यत्प्रथमः=यः प्रथमं यदा, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहुव्रीह्यस्य=तद्वयः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अयं प्रथमं यदा=त इदं प्रथमः । Here substances are counted and not action.

Why do we say 'in counting' ? Observe अयं प्रथमं यदा=इदं प्रथमः i. e. इदं प्रधाना, and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the कप् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इदं प्रथमकाः । The Bahuvrīhi governs the subsequent sūtras up to VI. 2, 178, S. 3912.

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीह्यान्तोदात्तः । द्विस्तना । अतुस्तना । 'संख्यायाः' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विचिराः ॥

3897. In a Bahuvrīhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus द्विस्तना, अतुस्तना । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विचिराः ॥

३८८८ । विभाषा कृन्दसि । ६ । २ । १६४ ॥

‘द्विस्तना करोति’ ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final.

८. Thus द्विस्तनौ or द्विस्तना, तनुस्तनौ or तनुस्तना ॥

३८८९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कष्याजिनम् । ‘संज्ञायाम्’ किम् । द्विमित्रः ॥

+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +’ विश्वामित्रर्षिः ॥

3899. In a Bahuvrīhi, ending in ‘mitra’ and ‘ajina’ the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रः, कष्याजिनम् । Why do we say ‘a Name’? Observe द्विमित्रः ॥

Fact:—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वामित्रः which is governed by VI. 2. 106. ॥

३८९० । व्यधायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाद्यकात्परमन्तरमन्तोदानम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । ‘व्यधायिनः’ किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्यभाव इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrīhi ending in ‘antara’ the acute falls on the final, after a word which denotes ‘that which lies between.’

Thus व्यधायिनम् ‘through an intervened cloth or drapery,’ वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say ‘when meaning lying between’? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावात्तन्तरोऽन्योऽयम् ॥

३८९१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः ‘स्वाङ्गम्’ किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrīhi the acute is on the final, when the second member is ‘mukha’ meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखः । Why do we say ‘an actual part of a body’? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means ‘entrance’.

३८९२ । नाव्ययदिक्कटुगोमहत्सयूनमुष्टिपृथुस्त्रिभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उद्धेमुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । सूक्ष्ममुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वस्त्रमुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरऽत्र । गोमुष्टिबन्धुत्वं पूर्वपदस्योपमानलक्षणादपि विकल्पोऽनेन चाध्यते ॥

3902. In a Bahuvrīhi, the acute does not fall on such ‘mukha’ denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, सूक्ष्म, मुष्टि, पृथु and वस्त्र ॥

Thus नाव्ययः उद्धेमुखः । The word उद्धे is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI. 2. 52, गो &c. :—

गोमुखः, मर्हमुखः, स्वर्णमुखः, मुष्टिमुखः, पशुमुखः, and वस्त्रमुखः। In these the first members of the Bahuvrīhi preserve their respective accents, under Rule VI. 2. 1 and in the case of compounds is preceded by गो, मुष्टि, and वस्त्र, the optional rule taught in the next sūtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison.

३९०३ । निष्ठीपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६८ ॥

निष्ठाणांनुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वान्नं वान्तोदात्तं अनुबोधे । प्रज्ञानितमुखः । एके 'निष्ठीपसर्गे-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतित्वात्त्वेन गतिस्वरौऽपि भवति । उपमानम् । सिंहमुखः ॥

3903. In a Bahuvrīhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that, wherewith something is compared.

Thus प्रज्ञानितमुखः or प्रज्ञानितं मुखः or प्रज्ञानितमुखः । When the final is not acute, then Rule VI. 2. 110 S. 384 applies which makes the first member have acute on the final optionally ; and when that also does not apply, then by VI. 2. 1. the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI. 2. 49). Thus there are three forms. So also with a word denoting comparison :—सिंहमुखः or सिंहं मुखः ॥

३९०४ । जातिकालसुखादिभ्याऽनाच्छादनात्कोऽहृतमितप्रतिपद्याः । ६ । २ ।

१६० ॥

सारङ्गजातः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकाल-' इति किम् । पुत्रजातः । 'मनाच्छादनात्' किम् । वस्त्रजातः । 'कृत-' इति किम् । कुप्यहृतः । कुप्यहमितः । कुप्यहप्रतिपद्यः । अनाच्छादनात्कादिभ्यान्तस्य परिणामः ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c. the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrīhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपद्य ॥

Thus सारङ्गजातः । जातः—मासजातः । सुख &c. :—सुखजातः । दुःखजातः ।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c. word' ? Observe पुत्रजातः (II. 2. 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not meaning a garment' ? Observe वस्त्रजातः from the root ज्ञ, with the affixes क्तृ.

Why do we say 'when not कृत &c.' ? Observe कुप्यहृतः, कुप्यहमितः, कुप्यहप्रतिपद्यः । कुप्यह is first acute by Phit II. 3. being neuter. These three participles do not stand first in a compound (contrary to II. 2. 36). This sūtra implies that as a special case Nishāthā participles may stand second in a compound. In the counter-examples, above given, the first members retain their original accent (VI. 2. 1). The words सुख &c. are given under III. 1. 18.

1 सुख, 2 दुःख, 3 नम, (नम तोष) 4 कण्ठ, 5 अक्ष, 6 आक्ष, 7 अक्षीक, 8 प्रतीप, 9 कण्ठ, 10 कण्ठ, 11 तोष, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातश्च्यो वान्तीदातः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrīhi, the word 'jāta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजातः or दन्तजातः, मासजातः or मासजातः, सुखजातः or सुखजातः, दुःखजातः or दुःखजातः &c. The word दन्त is first-acute by Phit II. 6; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

अनुदीहापुनरपदमन्तोदात्तम् । अक्षीकः । सुमावः ॥

3906. A Bahuvrīhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अक्षीकः, सुमावः ॥

३९०७ । कवि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्यां परं अनुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कवि परे । अक्षयवन्धुः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrīhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sūtra, the accent would have fallen on कप, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अक्षयवन्धुः, सुकुमारीकः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तोऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उतरपदे समाने वान्त्वान्पूर्वमुदात्तं कवि नञ्सुभ्यां परं अनुदीहा । अक्षीकः । सुमावः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वपदस्य प्रवृत्तिभेदेन नियमात्मम् । ह्रस्वान्तोऽन्त्यादेव पूर्वपदमुदात्तं न कवि पूर्वमिति । अक्षयः । कञ्जस्यैवान्तीदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrīhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अक्षीकः, सुमावः । The repetition of पूर्व in this sūtra, though its anuvṛtti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप). Therefore, in अक्षीकः and सुमावः, the acute is on the syllable preceding कप by VI. 2. 173, because it has here no antyāt-purvaṃ.

३९०९ । अहोर्नेञ्चदुत्तरपदभूमि । ६ । १ । १०५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो अहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrīhi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrīhi with the word बहु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrīhi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus बहुव्रीहिकः by VI. 2. 174. बहुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhūmi—when multiety of the object denoted by the second member is meant' ? Observe बहुषु मानोऽस्य=बहुमानः अदम् (VI. 2. 1).

३९१० । न गुणादयोऽत्रयथाः । ६ । २ । १०६ ॥

अवयववाचिनो अहोः परे गुणादयो नाम्नोदाना बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बहुवर-पद्मम् । बहुध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्यनयुतसदा-कारादयो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrīhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus बहुगुणाः रज्जुः, बहुवरं पद्मम्, बहुध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akṛtiṅga. Why do we say 'when it denotes an arayaṇa or ingredient' ? Observe बहुगुणो जातयः = अध्यनयुतसदाकारादयोऽङ्गगुणाः ॥

1 गुण, 2 अवर, 3 अध्याय, 4 वृत्त, 5 हस्तोन्मात्र, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमवगु । ६ । २ । १०७ ॥

प्रपञ्चः प्रसङ्गादः । ध्रुवमेकवचनम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनोपपञ्चः । 'स्वाङ्गम्' 'चित्ते' । प्रयाजो वृद्धः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्गातुः 'अपङ्गु' किम् । त्रिपङ्गुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrīhi compound, the acute on the last syllable.

Thus उपपञ्चः, प्रसङ्गादः । कृतम् यस्य प्रगतं पञ्च भवति स प्रपञ्चः ॥

Why do we say 'after a Preposition' ? Observe दर्शनोपपञ्चः ॥

Why do we say 'part of the body' ? Observe प्रयाजो वृद्धः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable' ? Observe उद्गातुः वृद्धः । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not always as the state of उद्गातुः is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पार्श्व ? Observe त्रिपङ्गुः (VI. 2. 1).

३८९२ । वनं समासे । इ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । एत्थोदिमे प्रकथ्ये ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus एवयो यष्टव्यम्, निर्वायो प्रविधीयते, the व changed to ष by VIII. 4. 5. The word 'samāsa' is used in the sūtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrihi would have been meant.

३८९३ । अन्तः । इ । २ । १७९ ॥

अन्तात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्धयो द्वयः । अनुपसर्गाद्यमिदम् ॥

3913. After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्धयो द्वयः । This sūtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३८९४ । अन्तश्च । इ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तः शब्दोऽन्तीदात्तः । पदान्तः । वनमन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्वन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrihi or a वादि compound,

३८९५ । न निविभ्याम् । इ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्व पदपञ्चतित्वरे यच्चि च कर्त्ते, 'कदातत्स्वरितयोर्ध्वः' (३४५०) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final, after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्यन्तः, व्यन्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel च then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३८९६ । परममितोभावि मण्डलम् । इ । २ । १८२ ॥

परेः परममित उभयतो भावा यस्यास्ति तत्कृत्वादि मण्डलं आन्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'maṇḍala' has acute on the final.

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३८९७ । मादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । इ । २ । १८३ ॥

प्रयत्नम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रयत्नम् ॥

3917. After *prā*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

3921. The words स्फिग, पून, वीणा, अञ्जस्, अंध्यम्, कुटि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपस्फिगम्, अपपूतम्, अपवीणम्, अपाञ्जस्, अपांध्यम् (This ordains acute on the final, where the compound apādhwa does not take the samāsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a द्वित्व affix.) This further shows that the samāsanta affixes are 'not compulsory. (कनित्यश्च समासान्तः). अपकुटिः, अपसंरिः, अपकलैः, अपसाङ्गनम्, अपनामम् । These are प्रातिद compounds or Bahuvrihi or Ayyayibhavas. Some of these viz. स्फिग, पून and कुटिः will be enclitic by VI. 2. 117, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrihi. Here the compound must not be a Bahuvrihi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these part-.

३९२२ अधेदपरिस्वम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्याकतो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'अपरिस्वम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्तः = दन्तस्योपरि. योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon' ? Observe अधिकरणम् । Here the acute is on 'क', the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनौरमप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोः परमप्रधानवाच्य कनीयान्तोदात्तम् । अनुगतेः खेच्छन्मुखेच्छः । पूर्ववर्तमानप्रधानः प्रादिसमासः । अनुगतेः कनीयाननुकनं यान् । उत्तरवर्तमानप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोपपद्यम् । 'अप-' इति किम् । अनुगतेः खेच्छोऽनुखेच्छः ॥

3923. After 'anv' a word which is not the Principal, as well as 'kanyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतेः खेच्छम् = अनुखेच्छः । These are प्राति samāsa in which the first member is the principal or Pradhāna. अनुगतः कनीयान् = अनुकनीयान्, here the second member is the Principal: the word कनीयस् is taken as प्रधानम् । Had it been non-pradhāna, it would be covered by the first portion of the sūtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान' ? Observe अनुगतेः खेच्छः = अनुखेच्छः, where खेच्छ is the Principal.

३९२४ पुहवर्षान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्यादिष्टवाचो पुहवोऽन्तोदात्तः । अन्यादिष्टः पुहवोऽनुपुहवः । अन्यादिष्टः किम् । अनुगतः पुहवोऽनुपुहवः ॥

3924. After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made.

The word **अनुवादिष्ट** means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus **अनुवादिष्टः पुनः** - अनु-पुनः; but **अनुगतः पुनः** - अनुपुनः ॥

३९२५ । अतिरक्ष्यते । ६ । २ । १८१ ॥

अनेः परमकदम्बं पदग्रन्थवाप्तोदात्तः । अत्युच्चो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अक्षयते क्रियम् । अतिकारकः ॥

+ 'अतिधीतोप इति वाच्यम्+' । इदमा धूत । शोभने शर्म्यतिगार्थः । इह च स्यात् । अतिक्रान्त-अक्षयतिवाचकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a kṛit-affix, and the word :pada' have acute on the last syllable.

Thus **अत्युच्चो नागः, अतिपदा गायत्री** । Why do we say 'nonkrit-word and पद' ? Observe **अतिकारकः** ॥

Part :— The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like **क्रम** is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to **शोभने शर्म्यः** = अतिगार्थः ॥ But it would apply to **अतिकारकः**, which when analysed becomes equal to **अतिरक्ष्यते** कावम् ॥

३९२६ । निनिधाने । ६ । २ । १८२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽप्यनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमृजम् । व्यसम् । 'निनिधाने क्रियम् । निनिधेता दयदो निदयदः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word **निधानं** = **अप्रकाशता** 'not making manifest.' Thus **निमृजम्, व्यसम्** । Why do we say when meaning 'not laying down' ? Observe **निदयदः** = **निनिधेता दयदः** । The force of **नि** is that of **निधान** here.

३९२७ । प्रतिरक्षादयस्त्युद्धे । ६ । २ । १८३ ॥

प्रतिः परेऽन्वाद्योऽन्तोदात्तः । प्रतिगतेऽङुः प्रत्यङुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्या नित्यत्वाच्च टच् ॥

3927. In a Tatpurusha compound, the word 'anśu' &c. have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus **प्रत्यङुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा** ॥ In the case of **राजन्** this rule applies when the **Samāsanta** affix **टच्** is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of **टच्** which is a **चित्** affix.

1 अङ्गु, 2 अङ्ग, 3 राजन्, 4 उद्ध, 5 फोटक (रोटक), 6 अजिर, 7 आडी, 8 अक्षय, 9 कतिवा, 10 अर्थ, 11 पुर (आर्थपुर आर्थपुरः) ॥

The word **अङ्गु** is formed by the affix **ङु** under the general class **अङ्गु** (Up I. 37), **राजन्** is formed by the affix **कजिन्** (Up I. 156), **उद्ध** by adding **द्ध** to

उच् 'to bu:n'. (Up IV. 162), फिट् + वृष् = वृष्टिः ; अजिर is formed by किर (Up I. 53) आ + द्रा + ऋ (III. 3. 106), with the augment दृक् added to आ = आर्द्रा । अ + ह्युट् = अयथा । कत + तिकन् = कतिका (Up III. 147) कृष् + कच् (III. 1. 134) = कच्छः ; पुर + क = पुर ।

Why do we say 'in the Tatpurusha' ? Observe प्रतिगता अक्षरौऽस्य = प्रत्यं गुरवमुच्चेः ॥

३९२८ । उपाद्दुयजनिनमंगौरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्वरं यद्दुयजमजिनं आनीदात् तत्पुञ्चे गौरादीन्प्रयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजिनम् । 'अंगौरादयः' किम् । उपगौरः । उपदेवः । तत्पुञ्चे' किम् । उपगतः । गौरादीन् स उपसार्जः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two-syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगता देवः=उपदेवः, उपेन्द्रः, उपाजिनम् । But not so in उपगौरः, उपदेवः &c.

1 गौर, 2 नेव (नेव) 3 तेन, 4 लेट, 5 नेट, 6 किम्, 7 कण्, (कणि) 8 कन्ता, 9 गुध (गुह) 10 कच्, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha' ? Observe उपगतः गौरादीन् = उपसार्जः ।

३९२९ । सारवक्षे पणे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्ययसितः । सूर्य पुत्रायामेव । आचार्यस्य च निम्ना असूयया तत्राभिधानात् । 'सो' किम् । कुशाग्रः । 'सारवक्षे पणे' किम् । सुप्रत्ययम् ॥

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus इह अन्विदानी, सुखगिहने सुखजिताभ्यां सुप्रत्ययसितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after su' ? Observe सुप्रत्ययः । Why 'when reproach is meant' ? Observe शोभनेषु दुर्गुण-सुप्रत्ययः । So also सुप्रत्ययम् ३

३९३० । विभावोत्पुञ्चे । ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुञ्चे । उत्क्रान्तः पुष्कात्पुञ्चः । यदा तु पुष्कसुप्रत्ययसि वामुच्चरते । 'उत्' (३२३१) । उत्पुष्कलता वायादिभ्यश्च नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । वामुच्चरन् विभाषा । 'तत्पुञ्चे' किम् । उदत्तं पुञ्चं येन स उत्पुञ्चः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpuncha' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुष्कात्=उत्पुञ्चः or उत्पुञ्चः (VI. ४. ३). When this word is derived by the affix कच् (III. 3. 56 S. 32 31) from पुष्कसुप्रत्ययसि=उत्पुञ्चसि, then it would always have taken acute on the final by VI. 3. 144, the present sūtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpurusha; as, उदत्तस्य पुञ्चस्य=उत्पुञ्चः ॥

३९३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्वन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । इ । २ । १९७ ॥

त्रिभ्यां परेऽन्त्योदात्तो वा । 'द्विपाङ्गुत्तुपाङ्ग रचाय' । 'त्रिपाङ्गु' । द्वित्रि । 'त्रिमूर्धनि' सप्तरश्मिम् । मूर्धचित्यकतसमासान्तं यत् मूर्धं शब्दः । तस्यैतत्प्रत्ययसमासान्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । इतिदेव सापेक्षम् 'xअनित्यः समासान्तो भवतिx' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशस्याह समासान्तोदात्तत्वं एते भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहिः' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrīhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावत्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाङ्गुत्तुपाङ्ग रचाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपाद् or त्रिपाद् as in त्रिपाङ्गुत्तुपाङ्ग (Rig Veda X. 90. 4) द्विर्दत् or द्विदत् द्विमूर्ध or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धनिम् सप्तरश्मिम् (Rig Veda I. 146. 1). The word पाद् is पाद् with its अ elided, (V. 4. 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samāsanta affix. This also indicates that the samāsanta rule is not universal. When the samāsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यो is here the Bahuvrīhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्याणमूर्धा here the first member is middle acute by Phit II. 19 and this accent is retained (VI. 2. 1) 'Why 'Bahuvrīhi' ? Observe द्वयोर्मूर्धा = द्विमूर्धा ॥

३९३२ । सकृच्च साक्रान्तात् । इ । २ । १९८ ॥

गौरसकृच्च । शकृच्चसकृच्च । 'साक्रान्तात्' किम् । सकृच्चसकृच्चः । समासान्तस्य वचनित्वात् अत्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सकृच्च is the samāsanta form of सकृच्चि (V. 4. 113). Thus गौरसकृच्च or गौरसकृच्च, शकृच्चसकृच्च or शकृच्चसकृच्चः The word गौर being formed by गृह्णति चकृच्च and शकृच्च by कृञ् (Up. III. 19) are both end-acute. Why 'not' after a word ending in 'kra' ? Observe सकृच्चसकृच्चः which is always oxytone as it is formed by सकृच्च (V. 4. 113) a चित् affix.

३९३३ । परादिशब्दस्य बहुलम् । इ । २ । १९९ ॥

अन्त्ये परस्य सकृच्चशब्दस्याविद्वत्तात् वा । 'अक्षिसकृच्चमासमेत' । अत्र वार्तिकम्—

‘+ परादिशब्द परान्तस्य पूर्वान्तस्यापि दुष्यते ।

पूर्वादिशब्द दुष्यन्ते अन्त्ये बहुलं ततः ॥

इति । परादिः । 'द्विविज्ञाता उद्भव' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिमुत्थया' । 'अक्षिसकृच्चः' । पूर्वान्तः । 'चि' अन्त्ये ।

इति समाससूत्राः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute; in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सकृच्च, as well as to any other word in general. Thus अक्षिसकृच्चमासमेत, but सोमसकृच्चसकृच्चः so also अहुदाहुः, वाक्वर्तिः, विष्पति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (परादिः) takes the accent, we have सुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्तः) takes the acute we have निघेन मुष्टिहस्तयो (Rig Veda I. 8. 2.) यस्मिन्मन्त्रः (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वन्तः) takes the acute, we have त्रिवर्गः पुः धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्तात्पदादङ्गेनादीन्यनुदासाम्येतयोः । पठति गोत्रम् । पठतिपठति गोत्रम् । यत् प्रवचनप्रवचनप्रवचनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यपठत् पाठविशेषणम् । तेनाभ्युपदि गोत्रादिय ज्ञेये कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि-' इति किम् । पठति पापम् । 'कुत्स-' इति किम् । कर्नति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पठति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पठति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पठति is from the root पठ् व्यतिङ्गते 'to make evident' (Bhū. 184). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, i. e. he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पठति पठति गोत्रम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पठति कुत्सम्, पठति पठति कुत्सम्. The word कुत्सं is a noun derived from the root कृ by the affix क्त, the substitution for कृ has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्रं, २ प्रवच, 3 प्रवचन, 4 पठवचन, 5 प्रवचन, 6 प्रवचन, 7 प्रवचन, 8 प्रवच, 9 प्रवच
10 प्रवचन, 11 विप्रवच, 12 प्रवचन, 13 प्रवचन, 14 प्रवचन, 15 प्रवचन, 16 प्रवचन, 17 प्रवचन ॥

The word **नाम** optionally becomes anudatta : in the alternative, it is first acute. Thus **पचति नाम्** or **पचति नाम** ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sūtra, and not the word **गोत्रादि** nor the word **अनुवात्** understood. For we find that wherever the word **गोत्रादि** is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word **गोत्रादि** is used in VIII. 1. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe **पचति पापम्** : Here **पापं** is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe **खनति गोत्रं क्षमेत्यक्षुषः** : 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङितिङ्ङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङ्ङन्तात्पदात्परं तिङ्ङन्तं निङ्ङन्त्यते । 'प्रणिमी'के ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus **अग्निमीद्रे पुरोहितं** (Rv. I. 1. 1). **स इच्छेवेतुं गच्छति** (Rv. I. 1. 4), **कौशे सुपापमो भव** (Rv. V. 1. 1), **यजमानस्य पशून् पशुति** ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुङ्ङन्तं न निङ्ङन्त्यते । अयःकर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sūtra which was rather too wide. Thus **अयः कर्ता, अयः कर्तारि, मासेन कर्तारि** : The Sarvadhātuka affixes **डा, ऱी, रङ्**, are anudatta after the affix **ताडि** by VI. 1. 186, the whole affix **ताड्** becomes udatta (III. 1. 3) and where the **टि** portion of **ताड्** i.e. the syllable **ताड्**, is elided before the affix **डा**, there also the **ता** of **डा** becomes udatta, because the udatta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातीयैकादिहन्तकुविचैकैश्च एकचित्वाद्युक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

यतेर्निपातीयैकं न निङ्ङन्त्यते । 'यदने स्वामहत्त्वम्' । 'युवा यदी कयः' । 'कुविद्वह वाहन्' । 'अचित्तिभिश्चकमा कचित्' । 'पुत्रासौ यत्र पितरौ भवन्ति' ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles **यद्**, 'that,' 'because,' **यदि**, 'if,' **हन्त**, 'also', 'Or', **कुविद्**, 'well', **नेत्**, 'not', **चेत्**, 'if', **च** 'if', **कचित्** (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not'), and **yatra** 'where.'

Thus **यदने स्वामहत्त्वम्** (Rig Veda VIII. 44. 23). **युवा यदी कयः** (Rig Veda V. 74. 5). **कुविद्वह वाहन्** (Rig Veda VII. 91. 1). **नेत् जिह्मायनायो नार्कं पताम्** (Nir. I. 11), **स इदं मुञ्चते**, **स इदं जयीते**; **पुत्रासौ यत्र पितरौ भवन्ति** (Rig Veda I. 89. 9).

The particle चक्, with the indicatory क्, has the force of चेत्. Thus चक् मरिच्यति = अथ चेन् मरिच्यति ॥

३९३८ । नह प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३९ ॥

नह्येत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्तं चारम्भः प्रत्यारम्भः । 'नह भोज्यये । प्रत्यारम्भे क्रियते । 'नह वैतस्मिँस्लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyārambha. Thus A says to B: 'Eat this please,' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नह भोज्यये । Here भोज्यये retains its accent, which is acute on the middle, for ये becomes accentless as it follows अनुपदेश (VI. 1. 186), and ह्य becomes udātta by the प्रत्ययस्य (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिँश्च लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation, तस्मिन् is first acute by क्ङ् accent, लोके is final acute because it is formed by चक् of चकारि (III. 1. 134), दक्षिण is first acute, because it is a Pronoun ending in क् (स्वाङ्गघिटामदन्तानाम्, Phit II. 6) and चच्छन्ति is anudātta by VIII. 1. 28.

३९३९ । सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३९ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोज्यये । 'प्रश्ने' क्रियते । 'सत्यमिद्धा उ तं च यमिन्द्रं स्तवाम्' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोज्यये 'Truly, will you eat?' सत्यमभ्येय्यते । Why do we say 'in questioning'? Observe सत्यमिद्धा उ तं च यमिन्द्रं स्तवाम् ॥

३९४० । अङ्गाप्रतिलोम्ये । ८ । १ । ४० ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्गं कुरु । 'अङ्गाप्रतिलोम्ये क्रियते । 'अङ्गं कुरुष्व । इदानीं चात्येहि चात्तम्' । 'अभिप्रेतमहोः कुरु' अतिशयोक्तिः भवति ॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'aṅga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus अङ्गं कुरु 'yes, you may do.' Here aṅga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have,—अङ्गं कुरु । 'अङ्गं कुरुष्व । इदानीं चात्येहि चात्तम्' 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O coward.' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for gluta-vowel see VIII. 2. 96.

३८४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

विपुलं तिष्ठन् नानुदातम् । 'चा हि मया वदति' । 'चा हि मया वदन्ति' ।

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus:—चा हि मया वदति (Rig Veda IV. 29. 2). चा हि मया वदन्ति (Rig Veda VIII. 22. ५).

३८४२ । ह्यन्वस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीनत्वेन पुनः साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदातम् । 'अवत' हि मत्तो वदति । 'याव' मत्तो नानुदाति । तिष्ठन्तद्वयमपि न निहन्त्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example:—अवन् हि मत्तो वदति । यावमावन् वि पुनरिति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure: i. e. he does incur sin.' Here both verbs वदति and विपुनरिति retain their accent: and हि has the force of अन् 'because'. According to Kaiyyata the meaning of this sentence is अस्मान् मत्तोऽवन् वदति, तस्मादन्वस्यनेन दोषेण न पुनरिति i. e. a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Saṃpita I. 11. 6.

३८४३ । यावत्प्रयाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिष्ठन् नानुदातम् । 'यथा चित्प्रवचमावतम्' ।

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yāvat' and 'yathā'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् प्रवचमावतम् । The word चावतम्, is the Imperative (सौट्) Second Person Dual of the root चव्, ॥

३८४४ । पूजायां नानुदातम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावत्प्रयाभ्यां पुनरनेकं तिष्ठन् पूजायां नानुदातम् । यावत्प्रवति प्रोक्षणम् । यथा वदति प्रोक्षणम् । पूजायाम्, किम् । यावत्प्रवति । 'नानुदातम्,' किम् । यावत्प्रवति वदति प्रोक्षणम् । पूजायां निवातः प्रतिविध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yāvat' and 'yathā' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudatta. Thus यावत् प्रवति प्रोक्षणम्, यथा वदति प्रोक्षणम्, ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावत् प्रवति ॥

Why do we say 'immediately' ? Observe यावत् प्रवति वदति प्रोक्षणम् । Here the verb retains its accent by the last sūtra.

३८४५ । उपसर्गव्ययेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पुनर्वचननिरमित्युक्तम् । उपसर्गं व्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपञ्चति शोभनम् । कान्तक-
मित्येव । यावत्प्रपञ्चतः प्रपञ्चति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with *yāvat* and *yathā*, through the intervention of an *upasarga* (or verbal preposition).

The last sūtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by *यावत्* and *यथा* । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus *यावत् प्रपञ्चति शोभनम्* ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus *यावत् देवदत्तः प्रपञ्चति शोभनम्* ॥ The *upasarga* प्र has *udāta* accent.

३८४६ । तुयस्यपश्यताहेः पूजयाम् । ८ । १ । ३८ ॥

यमित्युक्तं तिकर्त्तुं न निवृत्त्यते पूजायाम् । 'आदर्शं स्वधामनु पुनर्वचनं स्वमेतिरे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'.

Thus *आदर्शं स्वधामनु पुनर्वचनं स्वमेतिरे* ॥

३८४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

वतद्योगे वानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus *अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम्* ॥

३८४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन पुनः तिकर्त्तुं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कर्त्तुं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (i. e. where it does not mean praise).

What is the शेषे alluded to here ? The शेष means here *cases* other than पूजा or 'praise.' Thus *अहो कर्त्तुं करिष्यति* or *अहो कर्त्तुं करिष्यति* ॥ This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (*अनुप्रास वचनम्*) ॥

३८४९ । पुरा च परीक्षायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरात्पुनः पुनः वानुदात्तं स्वरायाम् । अर्थात्पुनः अन्वयः पुरा विद्यमाने विद्युत् । निकटं गमिष्यति पुरात्पुनः । परीक्षायाम् किम् । न ते एव पुरात्पुनः । विद्यमाने पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purā' when it means 'haste' (i. e. when *purā* means 'before').

The word *परीक्ष* means *स्वरा* or 'quick.' Thus *अर्थात्पुनः अन्वयः पुरा विद्यमाने विद्युत्* ॥ The word *पुरा* here expresses the future occurrence which is imminent

or very near at hand. It is against the rule of Dharmasāstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । नन्विद्यत्वेन युक्तं निष्कर्णं नानुदात्तमनुदात्तार्थनायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनुज्ञामोहि मां-
गच्छन्मित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् । प्रकार्थः कटं त्वम् । ननु करोमि । एष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *nannu*, when with this Particle permission is asked.

The word एवञ्चा means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञेवञ्चा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission? Observe प्रकार्थं कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । न । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंप्रश्नेन युक्तं निष्कर्णं नानुदात्तम् । किं द्विजः पचत्याहोस्त्वित् न गच्छति । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने वा भूत् । किं भक्तं पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम् । किं पठति । 'विधेऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं एवञ्चति उत प्रकरोति । 'प्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *him*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विजः पचति, अहो स्त्वित् न गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a *क्रिया* or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पचति अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम्, पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं न पचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विजो न पठति ॥

३९५२ । सेवि विभाव । न । १ । ४५ ॥

किमेष्टप्रश्नेन उक्तं वा । देवदत्तः पचत्याहोस्त्वित् न गच्छति ॥

3952. When however *him* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When किम् is elided in asking a question relating to an action, the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudatta. When is there the elision of this किम् because no rule of Pāṇini has taught it? When the sense is that of an interrogation, but the word किम् is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As वेद्यतः वेद्यति (or पृच्छति) कथोस्विन् वेद्यति (or पृच्छति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम्. The option of this sūtra, is a Piāpta-vibhāṣa, as it is connected with the sense of किम्.

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्येत्यनेन युक्तं लङ्गन् नानुदात्तं कीदृश्याम् । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्तं तस्य तिष्ठिभिः । प्रहासे किम् । एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्य इति लृट्, मन्यसे । 'गत्यर्थलोटा—(३९५८) लङित्यनेनेव लिङ्गे नियमाद्येऽयमारम्भः । एहिमन्येयुक्ते प्रहास एव नान्यत्र । 'एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे' ॥

3953. In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word प्रहास means great laughter, i. e. derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे, एहि भुक्तं तस्य तिष्ठिभिः । The word एहि is the Imperative, second Person of the root हृष् preceded by the preposition आङ् ॥

Why do we say 'used derisively'? Observe एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे इति । लृट्, मन्यसे. ॥

By sūtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थे) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sūtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here :—एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे ॥

३९५४ । जात्यपूर्वेम् । ८ । १ । ४७ ॥

अविद्यमानपूर्वं यज्जातु तेन युक्तं तिङ्गन् नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अपूर्वम्, किम् । कटं जातु कर्त्तव्यम् ॥

3954. A finite verb retains its accent after 'jātu' when this 'jātu' is not preceded by any other word.

Thus जातु भोक्ष्यसे । Here से is anudatta by VI. 1. 186, as it is a śarva-dhātuka affix coming after an अणुपदेशः; the word जातु is first acute, as it is a Nipāta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe—कटं जातु कर्त्तव्यम् । The word कटं is end-acute as it is a कृद् or noun.

३९५५ । क्रियुतं च विद्युत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अविद्यमानपूर्वं क्रियुतं यस्मिन् वृत्ते तेन युक्तं तिङ्गन् नानुदात्तम् । क्रियुतं वृत्तं वृत्तमानं क्रमेण यद्यपि क्रियतम् । यस्मिन् वृत्ते । वृत्तविधितुः वृत्तविधितुः । 'क्रियुत्तरम्' किम् । को भुङ्क्ते । अपूर्वं क्रियते । रामः क्रियितव्यति ॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim' the finite verb retains its accent.

The word किम्बुत् is a Genitive Tatpurusha meaning किमोक्तम् । The word किम्बुत् means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes उत्तर and उत्तम । Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरविचत् करीति, कतमविचद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'followed by चित्' ? Observe कौ भुङ्क्ते ॥

The word अपूर्व of the last sūtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here :— रामः किञ्चित् पठति ॥

३९५६ । आहो उताहो आनन्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो उताहो वा भुङ्क्ते । आनन्तरमित्येव । शेषे विभाषां वक्ष्यति । 'अपूर्व' इति किम् । देव आहो भुङ्क्ते ॥

3956. Also after an immediately preceding 'āho' and 'utāho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighāta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛitti of अपूर्व from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते । Why do we say 'immediately preceding' ? In the following sūtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them' ? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते ॥

३९५७ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यर्थादतः तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो देवः वक्षति ॥

3957. When the abovementioned particles 'āho' and 'utāho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent.

Thus आहो देवः वक्षति or पठति ॥

३९५८ । गत्यर्थलोटा लुग्वनच्चेत्कारकं सर्वान्यत् । ८ । १ । ५१ ॥

गत्यार्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । वनेव कारको लोट् तत्रैव लुङि चेतु । आगच्छ देव याम् द्रक्ष्यसि । उद्यतां देवदत्तेन शालेयः । रामेण भोक्ष्यसे । 'गत्यर्थ' किम् । एव देव भोक्ष्यसे भोक्ष्यसे चम् । 'लोटा' किम् । आगच्छेदेव याम् द्रक्ष्यसेनम् । 'लुङ्' किम् । आगच्छ देव देव याम् वक्ष्यसेनम् । 'व चेतु' इति किम् । आगच्छ देव याम् चित्वा ते लोडनं भोक्ष्यसे । 'वक्ष्यसे' किम् । आगच्छ देव याम् त्वं चार्पुं व द्रक्ष्यसि वनमित्यर्थाव निवातनिषेधे यथा स्यात् । वनलोडनस्य कारकं तद्वान्वक्ष्य लुङन्तीमेवास्ति ॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थाः ॥ The Imperative of the गत्यर्थे verbal roots, is called गत्यर्थ-लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become ānūdātta, if the kāraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kāraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kāraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kāraka, such as Instrument, &c.

Thus आगच्छ देवयामं, दृक्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs, आगच्छ and दृक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely यामं । आ is a Preposition and is accented, गच्छ and देव both lose their accent (VII, 1. 19 and 28.) याम is first-acute being formed by the नित् affix मन् । Similarly उद्यन्तां देवदत्तेन यानयः, रामेण भोज्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Rāma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव भोदनं, भोज्यसे यनम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छ देव यामं, दृक्ष्यसे-नम् । Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, पच्यसि यनम् ॥ Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kāraka is not wholly different'? Observe आगच्छ देव दत्त यामं, पिता ते भोदनं भोज्यसे ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, त्वं च अहं च द्रक्ष्याम यनम् । Here also there is prohibition of *nighāta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not wholly different from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. Moreover, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sūtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

३९५८ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्त' गत्यर्थलोटा युता नानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं पच । 'आगच्छ'— इति किम् । पच देवोदनं भुक्ष्यसेनम् । 'लोड' किम् । आगच्छ देव यामं पच्यसि । च लोकार्धे उर्ध्वान्दित्येव । आगच्छ देव यामं पच्यसेनं रामः । सर्ववद्व्याप्त्यर्थ एवेति । आगच्छ देव यामं त्वं च अहं च पच्यामः । योगविभाग उत्तरार्धः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव यामं पच ॥

But not here पच देवदत्तोदनं, भुक्ष्यसेनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ-verb. Nor here, आगच्छ देव यामं पच्यसेनम् because the first verb is not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus **आगच्छ देव यामं, पश्यतु यमं यमः** ॥

By the force of the anuvṛitti of **यमं** the rule will apply to the following : **आगच्छ देव यामं, त्वं वाचं च पश्यतः** ॥

The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the subsequent sūtra, by which the 'option' is with regard to **लोढ** and not **लृट्** ॥

३८६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । १ । ५३ ॥

लोढन्तं गत्वर्धलोढा युक्तं तिङन्तं जानुदातम् । आगच्छ देव यामं प्रविश्य । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव यामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि, देव यामं प्रविद्यानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kāraka is not wholly different.

The whole of the preceding sūtra is understood here. This is a Prāpta-vibhāṣā. Thus **आगच्छ देव यामं प्रविश्य** or **प्रविश्य** । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say **सोपसर्गम्** 'joined with a Preposition' ? When there is no Preposition, there is no option allowed, and the last rule will apply. As **आगच्छ देव यामंपश्य** ॥

Why do we say **अनुत्तमम्** 'not a First Person' ? Observe **आ गच्छानि देव, यामं प्रविद्यानि** ॥

३८६१ । हन्त स । ८ । १ । ५४. ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोढन्तं जानुदातम् । हन्त प्रविश्य । सोपसर्गमित्येव । हन्त लृट् । नवार्थेयवि- (३८३०) **इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त प्रभुनकावष्टे ॥**

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of **गत्वर्धलोढा** &c., the whole of the preceding sūtra is understood here.

Thus **हन्त प्र विश्य** or **प्रविश्य** । But no option is allowed here **हन्त लृट्**, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after **हन्तः**. So also **हन्त प्रभुनकावष्टे**, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S. 3937.

The word **प्रभुनकावष्टे** is Imperative First Person, Dual of the root **भुज्** in **Atmane pada** (I. 3. 66). The Personal ending **वष्टे** is anudatta by VI. 1. 186, because the verb is anudatta-it. The vikarṇa **व** therefore retains its accent.

३८६२ । आस एकाक्षरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आसः परमेष्ठपदान्तरितआमन्त्रितं जानुदातम् । आसम् । एवञ्च देवदत्तः । 'एकाक्षरम्' किम् । आसप्रपञ्चि देवदत्तः । 'आमन्त्रितम्' किम् । आस्यति देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् । आस्यति देवदत्तः ॥

3962. After 'ām,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि देवदत्ता ॥ The *nighāta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe आम् पचसि देवदत्त ॥ Here it is *anudātta* by VIII. 1. 19.

Why do we say यकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् प पचसि देवदत्ता ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचसि देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३८६३ । यद्वितुपरं कन्द्यति । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदस्यो यदङ्गिरः, । 'उद्यन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । निपातैर्द्व- (३९३३) वति 'हि च' (३९४९) वति 'सुपचय-' (३९४८) वति च सिद्धे निपमार्थमिदम् । यत्ते देव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वरोच्चायैति । यद्वीति मत्वर्थलोटा युक्तस्य लोटस्य निपाते भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The *anuvṛitti* of 'आमन्त्रित' should not be taken in this sūtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have:—गवां नोऽनुदस्यो यदङ्गिरः । The verb उदस्य is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of दृञ् of the Tndādi class. With हि we have, कन्द्यो वां सुर्वन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उद्यन्ति is the Present (लट्) Plural of दृञ् of the Adādi class. The *samprasāraṇa* takes place because it belongs to यङ्गादि class. With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sūtra VIII. 1. 30, S. 3937 a verb in connection with यत् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sūtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946; the present sūtra is, therefore, a *niyama* rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus जाये स्वा रोच्चायैति । Here रोच्चाय is the 1st Person Dual of the Imperative of कृञ् (कृञ् + ञच् + वच् = रोच्चा + ञच् III. 4. 92 = रोच्चाय the ञ् being elided, as लोट् is like लङ्, III. 4. 85 and 99). The verb यद्वि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root दृञ्, preceded by the Particle आम् । Here in यद्वि रोच्चाय (= रोच्चाय आद्वि), the verb रोच्चाय is followed by the Particle आम् and does not retain its accent. But for this rule, it would have retained its accent. Because यद्वि is a मत्वर्थ लोट् VIII. 1. 51), रोच्चाय is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्वाः । The *visarga* of स्वाः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding व is lengthened and we have स्वा (VI. 3. 111). Another reading is स्वा रोच्चायैति । It is a Vedic anomaly, the *visarga* is changed to उ ॥

३९६३ । अनचिदिबगोचादितद्धितामेहितेवचनतेः । ८ । १ । ५० ॥

यु बुद्बु परतस्तिष्ठन्तं नानुदातम् । देवः पचति चन । देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोचम् । देवः पचतिक्त्वम् । देवः पचतिपचति । 'अमतेः' किम् । देवः अपचति चन ॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोच &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः पचति चन ; देवः पचति चित्, देवः पचतीव । The list of Gotrādi words is given under sūtra VIII. 1. 27. Thus देवः पचति गोचम्, देवः पचति भुवम्, देवः पचति प्रवचनम् &c. The Gotrādi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पचति कल्पम्, रूपम् । The examples should be given with anudatta Taddhita affixes, like रूपम्, कल्पम् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदेव्य (V. 3. 67).

With a doubled verb, as ; देवः पचति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिबु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाद्यादिबोषु परेषु तिष्ठन्तं नानुदातम् । देवः पचति च खादति च । अमतेरित्येव । देवः अपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिविध्यते द्वितीयं तु निवृण्वत एव ॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, इ, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sūtra VIII. f. 24. Thus देवः पचति च खादति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र पचति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent, by virtue of the next sūtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्निमित्तमनुदाता । नाश्च चारयति वीक्षां वा खादयति । 'इतो वा उातिमीमहे' । अतएवाचवादेरनुवृत्त्यादितिङ्न्तापेक्षयेवं प्राचमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वभूतयोर्पि योगो निघातोऽपि प्रथमापहर्षं द्वितीयादेस्तिष्ठन्तस्य वा भूत् ॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vā.'

The anuvṛtti of अमतेः which was drawn in the last sūtra, does not run into this. Thus नाश्च चारयति, वीक्षां च खादयति । इतो वा उातिमीमहे ॥

The word **योग** in the sūtra indicates that the mere connection with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words **च** and **वा**, before the verb, or after the verb, is immaterial for the purposes of this sūtra, (not so in the last). The word **प्रथमा** shows that the first verb is governed by this rule and not the second.

३८६७ । हेति चिवायाम् । ८ । १ । ६० ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिज्जने । स्वयं च रणेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं पश्यति । 'चिवायीः--' (३६२३) इति श्रुतः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word **चिवा** means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं च रणेन याति '३', उपाध्यायं पदातिं, गमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighāta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३८६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने निवोगे चिवायां च । स्वमह यामं गच्छ । स्वमह रणेनारयं गच्छ । चिवायां स्वयमह रणेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

3968. In connection with **अह**, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word **विनियोग** means sending a person to perform several commissions. The word **च** in the sūtra draws in the anuvṛitti of **चिवा** also.

Thus त्वं, अह यामं, गच्छ, 'त्व' अह रणेन करयं गच्छ । So also when **चिवा** is meant, स्वमह रणेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

३८६९ । आहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'अ' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमं तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । देव अह यामं गच्छतु । देव एव यवारयं गच्छतु । याममरयं च गच्छत्वित्यर्थः । देव अह यामं गच्छतु । याम एव यवारयं गच्छतु । यामं केव लमरयं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । अहाहलोपः अ च केवलायः । अवधारणम् हिम् । देव अह यो भो-क्ष्यसे । नक्षत्रदित्यर्थः । जनककन्यायैव ॥

3969. When **cha** and **aha** are elided, the first verb still retains its accent, when **eva** with the force of limitation, takes their place.

When does this **लोप** take place ? Where the sense of **च** or **अह** is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of **च** and **अह** . There the force of **च** is that of aggregation (अनुसृप), and of **अह** is that of 'only' (केवल) . The **च** is elided when the agent is the same; and **अह** is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव इव सामं गच्छतु, देव स्यारययं गच्छतु सामं चारययं च गच्छतु ॥

So where अङ्ग is elided : as—देव स्य ग्रामं गच्छतु, राम स्य चरणयं गच्छतु—ग्रामं कोवलं, चरणयं कोवलं गच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अक्षधारकं 'when limitation is meant'? See देव स्येव भोक्ष्यते । The word स्य here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न कश्चिद् भोक्ष्यते । स्य+स्य=स्येव by पररूप (VI, 1, 94. Vārt).

३८७० । आदिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

संवादाद्वैतानां लोपे प्रथमा तिकृत्तिभक्तिर्नानुदात्ता । अलोपे । 'इह वाजेषु मेऽय' । शुक्रा
वीक्ष्यो भवन्ति । अलोपे ना वाजेषु वृक्षानि । वालोपे । प्रीतिभिर्यजेत । ययैर्यजेत ॥

3970. When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with **ख** लोपः—**इन्द्र** वाजेषु **नेष** । **शुक्रा** वीरयो **अवनि** or **भवनि**, **श्वेता** ना **आज्याय** **दुहन्ति** । Here **भवनि** optionally may either lose or retain its accent. So also when **वा** is elided, as :—**वीरिभि** **यैर्जत** or **यज्जत**, **ययै** **येत** । So also with the remaining.

३६७१ । वैवावेति च ऋन्वसि । ८ । १ । ६४ ॥

‘अद्वयं देवानामासीत्’ । ‘अयं एव हस्त आसीत्’ ॥

3971. Also in connection with 'vai' and 'vāva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहर्षे देवानाम् आसीत् (or आसीत्), अयं वायु इत्त आसीत् (or आसीत्) ॥

वे has the force of स्रुट and ज्ञाना, and वाच that of प्रसिद्धि and स्रुट ।

३८७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आस्यां युक्ता प्रथमा तिङ्प्रभक्तिर्नानुदाता इत्यदि । 'प्रज्ञामेकां जियन्ति' । 'प्रज्ञामेकां रक्षति' । 'तथोरण्यः पिप्पसं स्वाहुति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । यतो देवानुपातिष्ठत् । एक इति संख्या परैर्नात्याहम् ॥

3972. Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other'),

Thus प्रकाशेकां विन्यति (or विन्युति), उर्ध्वमेकांरक्षति । तथैरण्यः पिप्लवं स्वाद्वृत्ति
(or वृत्ति), कनकमण्डपेः समिप्राकाशोति (Rig Veda I. 164. 20, Mupdaka Upanishad III.
1).

Why do we say **समर्थाभ्यां** 'having the same meaning'? See. **एको देवानुवातिष्ठत्**. Here **एक** is a Numeral and has not the sense of **अन्य** 'the one another.' The word **समर्थ** is used, in fact, to restrict the meaning of **एक**, for it has various meanings: while there is no ambiguity about the word **अन्य**. **एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमं द्विजे तदा । साधारणे समानेऽप्येकव्यायां च प्रयुज्यते ॥**

३९७३ । यद्वृत्ताच्चित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

अत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यद्वृत्तं वायुर्वर्ति । अत्र 'अव्ययिते कार्ष्णिमथ्यते' ॥

3973. In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always.

The anuvṛtti of प्रथमा and कश्चिद् cesses. The prohibition of nighāta, which commenced with न सृष्ट् (VIII. 1. 29) is present here also. If what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं. The word वृत्तं denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किञ्चत्तं in VIII. 1. 48.

Thus यो भुङ्क्ते, यत् कामास्ते कुसुमैः (Rig Veda X. 121. 10) यद्वृत्तं वायुर्वर्ति (T. S. V. 5. 1. 1.) यद् वायुः पृथ्वे । For the form यद्वृत्तं, see VI. 3. 92.

Ishli:—Though the sūtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should immediately follow it, yet in यद्वृत्तं वायुर्वर्ति, the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Pāṇjali.

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनैभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मलोपश्च वक्तव्यः +' । दादृश्याध्यापकः । समासात्पूजनात्पूजितः । 'यत्तत्समाह दध्यते नैव । दादृशमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितपदयोः सिद्धौ पूजितपदवचनमनन्तरपूजितसमाधायम् । यतदेव कापक्रमप्रकारो पञ्चमीनिर्देशोऽपि नानन्तर्यमाप्नोति इति ॥

3974. After a word denoting praise belonging to 'kāsthādi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudātta.

This refers to compounds, the first members of which are praise-denoting words. The word काष्ठादिभ्यः, is added to the sūtra from a Vārtika.

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरुपकः, दादृश्याध्यापकः, दादृश्याभिरुपकः ॥

अमातापुत्रः । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरुपकः । अनुताध्यापकः । अनुताभिरुपकः । अनुत । अनुताध्यापकः । भुङ् । भुङ्गाध्यापकः । यौर । यौराध्यापकः । सुकः । सुकाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । जति । जत्यध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरुपकः । स्वध्यापकः । अनुत । अनुताध्यापकः । कल्याणाध्यापकः ॥

Vart:—The final म् should be elided in forming these words. The word दादृश्या is an adverb, and therefore in the accusative case, like रामं गतेः । In such a case, there can be no compounding: hence the elision of म् is taught. This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is finally acute (VI. 1. 223). But there is no elision in दादृशमध्यापकः &c. and there is no loss of accent also of the second word. By the Vārtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the म् is not heard, there the second member becomes anudātta. When there no compounding, there is no elision of म् as दादृशमधीते, दादृशमध्यापकः ॥

Though the word पूजित would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन. In fact, this peculiar construction of the sūtra, is a jñāpaka of the existence of the following rule:—एतत्प्रकरणे वक्ष्यमो निर्देशोऽपि मानन्तर्गमाधीयते “In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it.” This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्वयम् वायुवर्ति &c.

Though the anuvṛtti of anudātta was current, the express employment of this term in the sūtra indicates that the *prohibition* (of anudātta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* : and are words denoting *praise*.

1 काष्ठ, 2 दाक्षिण्य, 3 अमातापुत्र, 4 वेद्य, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुत्त, 11 भूय, 12 वीर, 13 सुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३२०५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठदिभ्यस्तित्त्वं पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं प्रपद्यति । ‘तिङ् इतिङ्’ (३६३५) इति निघातस्य ‘निपातैर्धत्-’ (३६३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिपदद्वयाच्च गतिरपि निहन्त्यते । ‘गतिपदद्वय उपसर्गपदद्वयमिष्यते’ । नेह । यत्काष्ठः शुक्लीकरोति ॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudātta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठ &c. Thus यत् काष्ठं पृच्छति, यत् काष्ठं ‘प्र पृच्छति ॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत्; the present sūtra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति ‘along with its Gati’, indicates that the Gati even loses its accent. *Ishti* :—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति ॥

३२०६ । कुत्सने च सुख्यगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुख्यने परे सगतिरपि तिङ्नुदात्तः । ‘पद्यति पूति । प्रपद्यति पूति । पद्यति मिष्या । ‘कुत्सने’ किम् । प्रपद्यति शोभनम् । ‘सुखि’ किम् । पद्यति क्लिञ्जति । ‘गोत्रादौ’ किम् । पद्यति गोत्रम् ॥

‘+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +’ । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पद्यतिपूतिद्वन्द्वतः ॥

‘+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +’ तेनायं चकारानुबन्धस्यादन्तीत्यतः ॥

‘+ वा बहुवचनमुदात्तमिति वाच्यम् +’ पद्यन्तिपूति ॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudātta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of ‘gotra’ &c.

The anuvṛitti of पदात् (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sūtra is current. Thus प॒च॒ति॒ पू॒ति॒, प्र॒प॒च॒ति॒ पू॒ति॒, प॒च॒ति॒ मि॒थ्या, प्र॒प॒च॒ति॒ मि॒थ्या ॥

Why do we say कु॒त्स॒ने 'denoting the fault of the action'? See प॒च॒ति॒ श्रो॒त्र॒न॒म॒ ॥

Why do we say सु॒पि 'a noun'? Observe प॒च॒ति॒ क्रि॒य॒ना॒ति॒ ॥

Why do we say with the exception of गो॒त्र॒ &c. See प॒च॒ति॒ गो॒त्र॒म्, प॒च॒ति॒ मृ॒ग॒म्, प॒च॒ति॒ प्र॒व॒च॒न॒म् ॥

Vart :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sūtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कु॒त्स॒न॒ refers to the agent and not to the action. Thus प॒च॒ति॒ पू॒ति॒दे॒व॒द॒त्तः ॥

Vart :—It should be stated that पू॒ति॒ has an indicatory च । The effect of this is that the word पू॒ति॒ is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vart :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पू॒ति॒ is end-acute. Thus प॒च॒न्ति॒ पू॒तिः, or प॒च॒न्ति॒ पू॒तिः, प्र॒प॒च॒न्ति॒ पू॒तिः or प्र॒प॒च॒न्ति॒ पू॒तिः ॥

३८७७ । ग॒ति॒ग॒तौ । ८ । १ । ७० ॥

अ॒नु॒दा॒तः । अ॒भ्यु॒ह॒र॒ति॒ । 'ग॒तिः' क॒िम् । द॒त्तः प॒च॒ति॒ । 'ग॒तौ' क॒िम् । 'आ॒म॒न्त्रै॒रिन्द्र॒ च॒रि॒मि॒र्या॒हि म॒यूरै॒राम॒भिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अ॒भ्यु॒ह॒र॒ति॒ । Why do we say ग॒तिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॒व॒द॒त्तः प॒च॒ति॒ । Here दे॒व॒द॒त्तः is a Prātipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॒ म॒न्त्रै॒रिन्द्र॒ च॒रि॒मि॒र्या॒हि म॒यूरै॒राम॒भिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ॒ is a Gati to the verb या॒हि, the complete verb is आ॒या॒हि । But as आ॒ is not followed by a Gati, but by a Prātipadika म॒न्त्र, it retains its accent. Had the word ग॒तौ not been used in the sūtra, this आ॒ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३८७८ । ति॒ङि॒ चो॒दा॒त्त॒व॒ति॒ । ८ । १ । ७१ ॥

ग॒ति॒र॒नु॒दा॒तः । य॒त्प्र॒प॒च॒ति॒ । ति॒ङ् प्र॒प॒च॒य॒नु॒दा॒त्त॒व॒तः च॒रि॒मा॒या॒र्य॒म् । अ॒न्य॒था॒ हि॒ य॒त्कि॒या॒ यु॒क्तः प्रा॒द॒य॒त्त॒ प्र॒त्ये॒व ग॒ति॒स्तत्र॒ आ॒ना॒मि॒वो॒दा॒त्त॒व॒ति॒ स्या॒त् प्र॒त्ये॒ न॒ स्या॒त् । 'उ॒दा॒त्त॒व॒ति॒' क॒िम् । प्र॒प॒च॒ति॒ ॥

च॒ति॒ ति॒ङ् न॒स्त्वरः ॥

3978. A Gati becomes anudatta, when followed by an accented finite verb.

The word ग॒तिः is understood here. Thus अ॒नु॒प॒च॒ति॒ ॥

Why have we used the word ति॒ङि॒ in the sūtra? In order to restrict the scope of the word उ॒दा॒त्त॒व॒ति॒; so that a Gati would not become accentless before udatta root only, but before udatta conjugated verbs. The employment of the

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mādhaba (Sāyanāchārya). But as a matter of fact, अग्नि^१ is end-acute because it is enumerated in the Ghrīṭājī list of words (see Phit I. 21.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Upādi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudātta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम्. (इ + अ = ए S. 191). The ^{ekadeśa} इ becomes udātta by VIII. 2. 5. S. 3658. Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form.

2. ईळः is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28), as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळः are combined in the Sanhita text into अग्निमिळः, then the anudātta इ becomes svarita by S. 3660 (VIII. 4. 66) while the anudātta of ळ becomes ekasruti by S. 3668 (1-2. 39). Thus we have अग्निमीळः ॥

3. पुरोहितम्:—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix अहि (V. 3. 39. S. 1975). The word हित also is end-acute, because it is the Nishṭhā of धा, the हि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix त makes it end-acute. Then पुरः + हितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with हित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोहित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member हित which is a kṛit-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its accent, as पुरो^१हित ॥

It becomes anudāttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यज्ञस्य:—The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore it is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudātta and it becomes svarita यज्ञस्य ॥

5. देवः:—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end-acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the कित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजः:—The word ऋत्विक् is end-acute, because of the kṛit-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. होतारम्:—The word होतृ is formed by adding the affix लृत् to हु । It has accent on हो, because the affix has an indicatory नृ (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रक्षधातम् । It means रक्षणि दधाति । It is finally acute, either by samāsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or kṛit-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix लसप् being कित् is anudātta, the ऋ of ल becomes svarita, and that of स becomes ekasruti. रक्ष is first acute being Neuter (Phit II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavāni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER.

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, viz:—Masculine, Feminine and Neuter.

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे यते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikāra Sūtras. The jurisdiction of the word "gender" extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'अकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृनान्वरः' । अकारान्ता यते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रा विपञ्चकस्यैव ङीष्निषेधेन कर्त्री त्यादेर्ङीष्कारान्तत्वात् । तिसृष्वतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुराङ्गदन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननन्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in अ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in अ । By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrādi class do not form their feminine by ङीष् or टाप् like the nouns kartṛi &c. which end in long ई in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrādi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ । As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in अ; and hence तिसृ and चतसृ are not shown in this sūtra.

४ । 'अन्यप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः । चमूः । 'प्रत्ययपदस्य' किम् । देवयतेः क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनिः 'the earth' (Up. II. 102). चमूः 'an army.' (Up. I. 80). Why do we say "formed" with affixes"? Observe द्यूः which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine). The word द्यूः is feminine and of special gender.

५ । 'अवनिभरवरणयः । पुंसि च' । वृषभयं वावनिः ॥

5. The nouns अवनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharani' वारणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines).

Thus द्रव्यं or अथ्यं अश्वनिः । This sūtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the affix अनि (Up. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्त्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । श्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Up. IV. 46); श्लानिः 'exhaustion'. (Up. IV. 51).

७ । अग्निवृष्णयानयः पुंलिङ्गः । धूर्ध्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns अग्नि 'fire' (Up. IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Up. IV. 49) and अश्वनि 'fire' (Up. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last.

८ । 'शोणियोन्मयः' पुंलिङ्गः । हयमयं वा शोणिः ॥

8. The nouns शोणि 'the hip,' (Up. IV. 5) दोनि 'the source'. (Up. IV. 51) and कर्मि 'the wave' (Up. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).-

Thus द्रव्यं or अथ्यं शोणिः ॥

९ । 'लित्तिन्तः' । स्पष्टम् । कर्तितिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix लित्तिन् are feminines.

Thus कर्तिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Up. III.

160.

११ । 'ऊङ्यान्तश्च' । कुङ्कः । किर्या ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and किर्या are feminines.

Thus कुङ्कः (See IV. 1. 66. S. 521) and किर्या. The किर्या includes all the three affixes टाप्, चाप्, and डाप् ॥

१२ । 'यवन्तमैकाक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'यकाक्षरम्' किम् । एयुषीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Up. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe एयुषीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । द्रव्यं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टीः । सप्ततिः । अष्टीतिः । नवति ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus द्रव्यं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty', चत्वारिंशत् 'forty', पञ्चाशत् 'fifty', षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy', अष्टीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety'.

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Pāṇini's Sūtra V. 1. 59. S. 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेपुः' । द्रव्यं दुन्दुभिः । 'अक्षेपुः' किम् । अथ दुन्दुभिर्वायविशेषोऽसुरो देवत्वः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine.

Thus द्रव्यं दुन्दुभिः ॥

Why do we say in the sense of 'axle'? Observe अथ दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । द्रव्यं नाभिः ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus वृष नाभिः 'navel'.

१६। 'उभावयन्यत्र पुं'सि' । वृषुभिर्नाभिः कोमलविषयादयत्र पुं'सि स्तः । नाभिः क्षत्रियः । कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुवाहितश्रीययुवनीविनाभिभिः' इति भारविः । उच्यते । वृष भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । कस्तुतस्तु 'निष्कमशिष्यं लेकाचयत्वा-
'ल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंसत्वमपीह साधु । अतः एव 'नाभिर्मुख्यपदे सकमध्यक्षत्रिययोः पुमान्' । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी । रभसेऽप्याह- 'मुख्यरादक्षत्रिय नाभिः पुंसि प्रायपङ्कके द्वयोः । सकमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति । एवमेवविधेऽन्यत्रापि बोध्यम् ॥

16. Otherwise वृषुभि and नाभि are masculines,

Thus नाभिः क्षत्रियः 'Nābhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhāravi:—
'समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमलैरुवाहितश्रीययुवनीवि नाभिभिः' ॥

To this we say, "The words कोमलैः &c. here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like वृषभक्तिः" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people : and so need not be taught;" and therefore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—'Nābhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk'.

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nābhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya. It is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".'

Thus it should be understood in other cases also.

१७। 'तलन्तः' । अयं स्त्रियां स्यात् । शुक्रस्य भावः । शुक्रता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता यामस्य समूहेऽयामता । देव एव देवता ॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्रता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), यामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८। 'भूमिविद्युत्स्वरिज्जतावनिताभिधानाभिः' । भू मिर्भूः । विद्युत्स्वीदामनी । सरिज्जिह्वा । सता वल्ली । वनिता योषित् ॥

18. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), सता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः ; विद्युत् स्वीदामनी ; सरित् जिह्वा ; सतावल्ली ; वनिता योषित्.

१९। 'वादे नपुंसकम्' । वादः शब्दः सरिद्धाचकोऽपि स्त्रीयं स्यात् ॥

19. वादस् although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भास्वस्वविगुण्णानुपानहः' । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ॥

20. The nouns भास्व, सुक्, दिक्, उज्जिह्व, and उपानह, are feminine.

Thus इयं भाः &c.

२१ । 'स्थूणां नपुंसके च' । एते स्त्रियां क्रीजे च स्तः । स्थूणा-स्थूणम् । ऊर्णा-ऊर्णम् । तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका । ऊर्णा तु श्रेणादिलोमम् ॥

21. The nouns स्थूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine).

Here sthūṇā means a wooden forked stave or pillar and ūrṇā means the wool of sheep &c.

२२ । 'गृहशशाभ्यां क्रीजे' । नियमार्थमितम् । गृहशशपुर्वे स्थूणां यथासंख्यं नपुंसके स्तः । गृहस्थूणम् । 'शशोर्गं शशलोमान्' उत्पमरः ॥

22. The words स्थूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter.

Thus गृहस्थूणम् (a pillar of a house) and शशोर्गं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule. See Amarakośha II. 9. 107.

२३ । 'प्रावृद्विष्णुदृषद्विद्विषः' । एते स्त्रियां स्युः ॥

23. The words प्रावृद्, 'the rainy season', विष्णुद् 'a drop of liquid', दृषद् 'thirst', विद् 'feces, excrement,' and विद्वद् 'light' are feminine.

२४ । 'दर्वीदर्विद्विषेद्विषनिशान्यनिवेशिकण्योषधिकट्यङ्गुलवः' । एते स्त्रियां स्युः । एषे ङीप् । दर्वी-दर्विरित्यादि ॥

24. The words दर्वि, 'a ladle,' विद्वि, 'knowledge' (?) वेद्वि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'oolooyuth'; ऋषि 'a corner,' वेष्टि 'an entrance' (?) ऋषि 'agriculture,' योषधि 'herb,' कटि 'loin' and ऋङ्गुलि 'finger' are feminine.

These words take optionally the affix ङीप्.

Thus दर्वी or दर्वि &c.

२५ । 'तिथिर्नाडिर्द्विषदीपिनालिधूलिकिकिलिक्कविरान्, यादवः' । एते प्राक्त्वत् । इयं तिथि-रित्यादि । अमरस्त्वत्त्वत्-तिथयो द्वयोः इति । तथा च भारविः-*'तस्य भुवि ऋषुतिषास्तिथयः'* इति । स्त्रीत्वे हि ऋषुतिष्य इति स्यात् । दीप्यश्च-*'निखिलां निधिं दीपिमातिथीन्'* इति ॥

25. The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' इष्टि 'taste,' दीपि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किलि, 'the cocoanut tree,' केलि 'play,' ऋषि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminine.

As इयं तिथिः &c.

But the author of Amarakośha says 'the word निधि is both masculine and feminine.' (Amar. I. 4. 'i),

So also Bhāravi in the following line : *'तस्य भुवि ऋषुतिषास्तिथयः'* Had it been feminine the word would have been ऋषुतिष्यः in the Plural and not ऋषुतिषाः ॥

So also Śrī Harsha in the following line : *'निखिलान् निधिं दीपिमातिथीन्'* uses the word titai as a masculine,

२६। 'शृङ्गुलिरासिकुट्यश्निवर्ति भुक्नुटि नुटि यलियत्' । यतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शृङ्गुलिः ॥

26. The words शृङ्गुलि 'auditory passage,' रासि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अश्नि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भुक्नुटि 'frown,' नुटि 'cutting,' यलि 'sacrificial offering,' यति 'a line' are feminines.

Thus इयं शृङ्गुलिः ॥

२७। 'प्रतिपदापट्टिपत्संयच्छरत्संयत्परिवदुष' स' वित्तुत्पुत्पुत्सुत्समिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity' विषद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (U. I. 129). संसद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संवित् 'knowledge,' द्युत् 'grinding; crushing,' पुत् 'a particular division of Hell,' सुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८। 'आशीर्भूः पूर्गोर्द्वारः' । इयमशीरित्यादि ॥

28. The words आशीस् 'blessing,' भूर् 'a yoke,' पूर् 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९। 'अप सुमनस्मासिकतावर्षायां वसुत्वं च' । अजादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्वसुत्वं च आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मानतो जातिः' । देवघापी तु पुंस्त्वैव । 'सुपर्वीण सुमनसः' । वसुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थे वसुत्वं भाष्यप्रयोगात् । 'समांसर्षः विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा घाघेद'—(२३७६) इति सुबे 'अघासातां सुमनसी' इति वृत्त्याख्यायां वरदत्तोऽप्येवम् ॥

29. The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनसः पुष्पम् । Anarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वीणः सुमनसः । See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sūtra is debarred by sūtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting 'Devas.'

These words are generally found, in usage, in the plural number : but sometimes they are used in the singular also ; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sūtra I. 2. 45:

Similarly समां समां विजायत (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number.

Kāśikā uses the word सुमनस, in the dual also, under sūtra II. 4. 78. in the example अघ्रासाताम् सुमनसो देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarī, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying “according to Amarasinha sumanasaḥ in the plural is feminine. According to Pāṇiniya sūtra apsumanasaḥ, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahābhāṣya using the word śikāḥ in the singular.”

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिद्धः । अप्सुमनः समाधिकता वर्णायां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्राप्यतः मन्थते ‘शका च विकता तैलदानेऽसमर्था’ इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । ‘सकृत्त्वक्ज्योत्स्नायवगुनीस्त्रियः’ । इयं सकृत्त्वक्ज्योत्स्नायवगुः नो स्त्रियः ॥

30. The words सकृ ‘garland,’ त्वक् ‘skin,’ ज्योत्स्ना ‘long’ (an Indeclinable I. 1. 37), वाक् ‘speech,’ वगु ‘barley gruel,’ नो ‘boat’ and स्त्रिय ‘hips’ are feminines.

Thus इयं सकृ, त्वक्, ज्योत्स्ना, वाक्, वगुः, नो and स्त्रियः ॥

३१ । ‘दृढिषीमासंज्ञध्याः’ । इयं दृढिः सीमा संज्ञध्या ॥

31. The words दृढि, ? सीमा ‘boundary’ and संज्ञध्या ? are feminines

Thus इयं दृढि, सीमा or संज्ञध्या ॥

३२ । ‘बुल्लिखेयिधार्यवच’ । स्पष्टम् ॥

32. The words बुल्लि ‘a fire-place,’ वेयि ‘a braid of hair’ (Up. IV. 48) धारि ‘a measure of grain,’ are feminines.

३३ । ‘ताराधाराज्योत्स्नादयवच’ । तलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यपद्वयमन्येषां कश्चिद्वयमिहारं प्रापयति । इति स्वयधिकारः ॥

33. The words तारा ‘a star,’ धारा ‘a current,’ ज्योत्स्ना ‘light’ &c. are feminines.

The word तलाका ‘a small stick,’ is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word ‘always’ is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ ‘पुमान्’ । अधिकारोऽयम् ॥

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikāra* Sūtra.

२ । ‘चकन्नः’ । पाकः । त्यागः । जरः । गरः । भाषार्थं ध्वनितम् । अपुंलकारविशिष्टे भावे तत्पुंलभ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु लिङादिभिर्वाचिणपरिवेष्टात् । कस्यदि तु चक्राद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्—‘संज्ञानुवर्तिभ्यते’ इति ॥

2. Nouns formed with the affixes चञ् and ञच् are masculine.

Thus with चञ्,—पाकः ‘cooking,’ त्यागः ‘renunciation,’ with ञच्, we have जरः ‘haud,’ गरः ‘poison’.

The affix चञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of चञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युङन्तः । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix ल्युङ् with the force of *bhāva* ; and the Nisthā affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules लिङन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where लिङ् &c. are *bhāva* affixes. Analogically the चञ् here must also be a *bhāva* denoting affix. For the force of चञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyuṅ* by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *kṛin*, *kṛjap*, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix चञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of *bhāva*.'

But when ghañ has the force of karma or of karana &c., as it has by III 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhāshya, सम्बन्धमनुवर्तियते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३ । 'वाञ्छन्तवच' । वित्तरः । गोचरः । वयः । वयः इत्यादि ॥

3. The nouns formed with the affixes च and चञ् are masculines.

Thus वित्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' वयः 'rampart ; collection'. वय 'victory' &c.

४ । 'भयलिङ्गभाषयानि' नपुंसके । यतानि नपुंसके ल्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । चङम् ॥

4. The nouns भय 'fear', लिङ्ग 'gender', भग 'the perinaeum of females', चङ 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, चङम्.

५ । 'नञन्तः' । नञ् प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यज्ञः ॥

5. The nouns formed with the affix नञ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यज्ञः 'effort'.

६ । 'याचञ्चा स्त्रियाम्' । पूर्यस्यापवादः ।

6. The noun याचञ्चा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'अग्नौ घुः' । क्रियत्यग्नौ घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'अग्नौ' लिङ् । दानम् । 'घुः' लिङ् । अतिविजितम् ॥

7. The nouns formed with the affix क्रि from roots belonging to the घु class are masculines.

The roots belonging to घु class are घा and घा. Thus आधिः 'agony', निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix क्रि" ? Observe दानम् (which is Neuter).

Why do we say "roots belonging to the पु class" ? Observe दक्षिणीकम्.

८ । 'द्वुधिः स्त्री च । द्वुधियश्चः स्त्रियां पुंलि च । पूर्वस्यापवादः ।

8. The noun द्वुधिः 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अथ or इयं द्वुधिः ।

९ । 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकोशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्कामिधानानि' । यतानि पुंलि स्युः । देवाः सुराः । असुरा देव्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽस्थिः । नखः करदन्तः । कोशः शिरोरक्षः । दन्तो दशनः । स्तनः कुक्षः । भुजो द्रोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail,' कोश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः देव्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽस्थिः ; नखाः करदन्ताः ; कोशाः शिरोरक्षाः ; दन्तो दशनः ; स्तनः कुक्षः ; भुजो द्रोः ; कण्ठो गलः ; खड्गः करवालः ; शरोमार्गणः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१० । 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके' । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गमिधानतया पुंसत्वे प्राप्तेऽयमारम्भः ॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that.

११ । 'द्वीः स्त्रियाम्' । द्वीदिवोस्तनत्रयोपादानमिदम् ॥

11. The nouns द्वी and द्वि 'the heaven' are feminines.

By sūtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that.

१२ । 'द्वुवाङ्गु स्त्रियां च' । चाप्युलि ॥

12. The nouns द्वु 'the arrow' and वाङ्गु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculines also.

१३ । 'आणकाण्डो नपुंसके च' । चाप्युलि । त्रिविष्टपेत्यादिबहुः सूत्री देवासुरेत्यपवादः ॥

13. The nouns आण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sūtras are exceptions to the sūtra 9.

१४ । 'ननः' । अथ पुंलि । राज्ञा । तक्षः । न च धर्मधर्मदिव्यतित्यपिः । 'मन्दव्यङ्गोऽर्तारि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणात्मान् ॥

14. The nouns ending in न् are masculines.

Thus राजन्, तक्षन् । But not धर्मेन् 'skin,' धर्मेन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to धर्मेन्, धर्मेन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५ । 'क्षत्तुपुंसकपौनपुन्यकमेधाभिधानानि' । क्षत्तुरध्वरः । पुंसो धरः । कपोतो गण्डः । गुल्फः प्रवदः । मेघो नीरदः ॥

15. The nouns which are synonyms of कर्तु 'the sacrifice,' पुंसः 'the man, कपोल 'the cheek,' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus कर्तुरध्वरः; पुंसो नरः; कपोलो गण्डः; गुल्फः प्रपदः; मेघो नीरवः ॥

१६ । 'मेघ' नपुंसकम् । पूर्वस्थापवादः ॥

16. The nouns मेघ 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

१७ । 'उकारान्तः' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । वसुः । 'सुनुर्दुर्विलासिन्वां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् । द्रुयोः कपोलावयत्र' इति मेदिनिः । 'करेणुभिर्भां स्त्री नेमे' इत्यमरः । एवञ्जातोयक-विशेषवचनानाक्रान्तस्य प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च- 'लिङ्गशेषविधिव्यापि विशेषेर्वैय्यथाधितः इति । एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in उ are masculine.

Thus प्रभुः; वसुः ॥

According to Medini, the noun सुनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun करेणु when meaning 'a she-elephant' is feminine; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said: "A rule of gender is of universal application if it is a śeṣha rule i. e., a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

१८ । 'धेनुर्लज्जुसुरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम्' ॥

18. The nouns धेनु 'a cow,' रज्जु 'rope,' लज्जु 'new moon-day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेणु 'atom,' प्रियङ्गु 'name of a creeper' are feminine.

१९ । 'समासे रज्जुः पुंसि च' । कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun रज्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine. Thus कर्कटरज्ज्वा or कर्कटरज्जुना.

२० । 'ममृजानुपसुखाद्भुजतुत्रपुतालानि नपुंसके' ॥

20. The nouns ममृ 'bared,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness; relish; taste,' कषु 'tear,' जतु 'wax,' नपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters.

२१ । 'वसु चार्थवाचि' । 'अर्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मयूषादिधनाधिपेयु' ॥

21. The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूष 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'.

२२ । 'मदगुमधुसीधुसीधुवानुक्रमयद्भुनि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं मदगुः । इदं मदगुः ॥

22. The nouns मदगु 'a kind of pulse'; मधु 'honey,' मीधु 'a kind of wine,' शानु 'summit,' कृमयद्भु 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines.

Thus अयं मदगुः or इदं मदगुः.

२३ । 'इत्यन्तः' । मेरुः । सेतुः ॥

23. The nouns formed with the affixes इ (Up. IV. 101) and तु (Up. I. 69) are masculines.

Thus मेरुः 'Meru,' सेतुः 'a bridge.'

२४ । 'दावकसेवस्तुवस्तुमस्तुनि नपुंसके' । इत्यन्त इति पुंस्त्वस्थापवादः । इदं दाव ॥

24. The nouns दाव 'tree,' कसेव 'a kind of fruit,' अस्तु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sūtra. Thus इदं दाव । These words are all formed by व and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५ । 'स्तुर्नपुंसके च' । आत्पुंसि स्तुः-स्तु ॥

25. The noun स्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, it is also masculine. Thus स्तुः or स्तु.

२६ । 'प्रापमेरकारान्तः' । 'रस्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् यतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26. From this up to sūtra 66, the gender of nouns ending in च will be mentioned.

This is an adhikāra sūtra. It extends pp to rāsmi-divasā (II, 66) and applies to nouns ending in च ॥

२७ । 'क्षोपधः' । क्षोपधेऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कलकः ॥

27. The nouns ending in च with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवकः 'a cluster'; कलकः 'filth.' (Up III. 40).

२८ । 'चिबुकञ्चाङ्गकप्रातिपदिकांशुकोष्मुकानि नपुंसके' । पूवसूत्रापवादः ॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; चाङ्गक 'the root of the water-lily,' प्रातिपदिक 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उष्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

२९ । कण्टकानीकसरकमेदकचवकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्षस्त्वपिनाकभावेऽपिण्ड कण्टकचवकपिण्डकतालककलकपुलाकानि नपुंसके च । आत्पुंसि । कयः कण्टकः । इदं कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Up. IV. 16. 17) सरक 'a road,' लिक्क 'liquor,' मेदक 'a sweetmeat,' चवक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्षस्त्व 'lustre'; पिण्डक 'the bow of Shiva'; भावक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कण्टक 'an army, belt,' चवक 'staff,' पिण्डक 'basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; चवक 'blade,' पुस्तक 'a thrill of joy,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine. Thus कयः कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३० । 'टोपधः' । टोपधेऽकारान्तः पुंसि स्यात् । घटः घटः ॥

30. Nouns ending in च with the penultimate ट are masculines.

Thus घटः 'a jar,' घटः 'a piece of cloth.'

३१ । 'क्षिरीटमुकुटसलाहवीटवृद्धादकाराटलोटाणि नपुंसके' । क्षिरीटमित्यादि ॥

31. The nouns क्षिरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' सलाह 'forehead,' वीट 'kind of tree,' वीट (?) वृद्धाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' कण्ठ 'an elephant's cheek,' (Up. IV. 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines.

Thus किरीटः or किरीटम् &c.

३२ । कुटकूटकपटकपाटकपटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुंसि । कुटः । कुट-मित्यादि ॥

32. The nouns कुट 'a water pot ; a fort,' कूट 'fraud ; illusion ; a house' कपट 'hypocrite ; 'cheating,' कपाट 'door,' कपट 'patched garment,' नट 'a dancer,' निकट 'near ; vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat' ; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम् &c.

३३ । शोषधः । शोषधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । नगः । पाषाणः ॥

33. Nouns ending in च with the penultimate य् are masculines.

Thus गुणः 'quality,' नगः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४ । ऋणलवणपर्यतोऽण्यरयोऽणानि नपुंसके । पूर्वसूत्रापवादः ॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्य 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण 'battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

३५ । कार्ष्णिकस्वर्गसुवर्गप्रवचनवचनविषाणसूर्पावृणानि नपुंसके च । चात्पुंसि ॥

35. The nouns कार्ष्णिक 'a kind of coin,' स्वर्ग 'gold,' सुवर्ग 'gold,' वृण 'boil,' वृण 'foot,' वृण 'the scrotum ; विषाण 'a horn,' सूर्पा 'powder,' वृण 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

३६ । घोषधः । रथः ॥

36. Nouns ending in च with the penultimate य् are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७ । काष्ठपृष्ठरिक्चसिक्चोक्तानि नपुंसके । वदं काष्ठमित्यादि ॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्च 'inheritance,' सिक्च 'a bee's wax,' उक्च 'a sentence' are neuters.

Thus वदं काष्ठम् &c.

३८ । काष्ठा विगर्भा स्त्रियाम् । वसाः काष्ठाः ॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine.

Thus वसाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थशोषमाचानि नपुंसके च । चात्पुंसि । ऋचं तीर्थः । वदं तीर्थम् ॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' शोष 'the nose of a horse ; the hip,' शूष 'a herd,' and गाय 'a singer ; a song' are also neuters.

By the force of the letter **ञ** in the sūtra, these words are masculines also.
Thus **अथ तीर्थः** or **इदम् तीर्थम्**.

४० । भोपथः । अदन्तः पुंसि । वनः । फेनः ॥

40. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **न्** are masculines.

Thus **वनः** 'a lord,' **फेनः** 'foam'.

४१ । अघनाजिनतुष्टिनकानवनकुञ्जिनविपिनक्षेतनशासनसोपानमिथुनवमशानरत्ननिक्षिप्तानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns **अघन** 'the hip,' (Un. V. 32) **अजिन** 'the skin of a black antelope' (Un. II. 48) **तुष्टिन** 'ice,' **कानन** 'forest,' **वन** 'forest,' **कुञ्जिन** 'hair' 'sin,' **विपिन** 'a wood; a thicket,' (Un. II. 52) **क्षेतन** 'pay,' **शासन** 'rule,' **सोपान** 'ladder,' **मिथुन** 'copulation,' **वमशान** 'cemetery,' **रत्न** 'gem,' **निक्षिप्त** 'a low place,' **निक्षिप्त** 'sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२ । मानयानाभिधाननलिनपुलिनोदयानशयनासमस्थानचन्दनालानसमानभवनवसनसंभावनविभाषनविमानानि नपुंसके च । आत्पुंसि । अथ मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns **मान** 'pride,' **यान** 'carriage,' **अभिधान** 'vocabulary,' **नलिन** 'a lotus; a crane,' **पुलिन** 'a sandbank' (Un. II. 53) **उदयान** 'garden,' **शयन** 'sleeping,' **आसन** 'a seat,' **स्थान** 'a place,' **चन्दन** 'sandalwood,' **आलान** 'the tying-post,' **सम्मान** 'honor,' **भवन** 'house,' **वसन** 'dress,' **संभावन** 'possibility,' **विभाषन** (?) **विमान** 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter **ञ** in the sūtra, these words are also masculines.

Thus **अथ मानः** or **इदं मानम्** &c.

४३ । भोपथः । अदन्तः पुंसि । धूपः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **प्** are masculine.

Thus **धूपः** 'a sacrificial' 'post' (Un. III. 27). **दीपः** 'a lamp' **सर्पः** 'a snake.'

४४ । पापकपोलुपतस्पर्शस्वप्नशब्दसमीपान्तरीयाणि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns **पाप** 'sin,' **रूप** 'form,' **लुप** 'a raft,' **तप** 'bed,' **शिल्प** 'art,' **पुष्प** 'flower,' **शब्द** 'young-grass,' **समीप** 'vicinity,' **अन्तरीय** 'an island; a promontary' (VI. 3. 93) are neuters.

Thus **इदं पापम्** &c.

४५ । धूर्पकुतपकुशपट्टीपविटपीनि नपुंसके च । इदं धूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns **धूर्प** 'a winnowing basket,' **कुतप** 'a Brāhmaṇa; a kind of grass,' **कुशप** 'a corpse,' **पट्टीप** 'an island,' **विटप** 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus **अथ धूर्पः** or **इदं धूर्पम्** &c.

४६ । भोपथः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **म्** are masculines.

Thus **स्तम्भः** 'a pillar,' **कुम्भः** 'a water jar.'

४७ । तलमं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47. The noun लक्ष्म is neuter.

This is an exception to the last.

४८ । लक्ष्मं नपुंसके च । लक्ष्मम्-लक्ष्मः ॥

48. The noun लुम्भ 'yawning' is also neuter.

Thus लुम्भम् or लुम्भः

४९ । सोमधः । सोमः । भीमः ॥

49. Nouns ending in च with the penultimate म् are masculine.

Thus सोमः 'the Soma,' भीमः 'Bhima.'

५० । वक्त्रसिध्मयुग्मेधमगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके । इदं वक्त्रमित्यादि ॥

50. The nouns वक्त्र, 'gold,' सिध्म 'scab,' युग्म 'couple,' इध्म 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुङ्कुम 'saffron' are Neuter.

Thus इदं वक्त्रम्, &c.

५१ । संघामदादिसकुसुमाश्रमसेमक्षीमक्षोभोत्थामानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अर्थ संघामः । इदं संघामम् ॥

51. The nouns संघाम 'fight,' दादिस 'pomegranate,' कुसुम 'flower,' आश्रम 'dwelling-house,' सेम 'happiness' (Uṇ. I. 138) क्षीम 'silken cloth,' क्षोभ 'homa' उत्थाम 'violently' are also Neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

Thus अर्थ संघामः or इदं संघामम् ॥

५२ । 'योधधः' । समयः । हयः ॥

52. Nouns ending in च with the penultimate ध् are masculine.

Thus समयः 'time,' हयः 'the horse.'

५३ । 'किसलयदृढयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके' । स्पष्टम् ॥

53. The nouns किसलय 'a sprout,' दृढय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय 'an upper garment' are neuter.

५४ । 'गोमयक्षवायमलययाध्यायानि नपुंसके च' । गोमयः-गोमयम् ॥

54. The nouns गोमय 'cow-dung,' क्षवाय 'the red color,' मलय 'Malaya,' अयय 'Association,' अय्यय 'Indeclinable' are also neuters.

Thus गोमयः or गोमयम् ॥

५५ । 'रोधधः' । चुरः । चक्षुरः ॥

55. Nouns ending in च with the penultimate र् are masculines.

Thus चुरः 'the hoof,' चक्षुरः 'the blossom.'

५६ । 'द्वारायस्कारतलजलजवस्त्रिभुवनारतीरदूरकक्षूरन्ध्राश्वश्वभीरमभीरदूरविजिजकेयुरके-
हारोदराजलशरीरकक्षीरमन्दारयस्त्रकठराजिरीरवामरपुष्करनूपुरकुक्षुरकुटीरकुलीरकक्षरकाशरीरमीरा-
म्बरजिहिरतन्त्रयन्त्रकक्षेत्रमित्रकक्षत्रिभुवनसूत्रयवननेत्रगोत्राहुल्लिखभलत्रक्षेत्रास्त्रोमस्त्रयत्रपात्रक्षत्रा-
दि नपुंसके' । इदं द्वारमित्यादि ॥

56. The words द्वार 'door,' अश्व 'in front,' स्कार 'swelling abundance' (Uṇ. II. 33); तल 'curdled milk,' जल 'crooked,' जव 'rampart,' वस्त्र 'a measure of time,'

६३। 'वमसांसरुर्नर्पाशोयवांसकपर्पातवांसभासकासकांससांसान नपुंसके च' । 'इदं वमसम् । अयं वमसः इत्यादि ॥

64. The words वमसः 'a vessel,' रस 'juice,' नर्पाश 'gum juice,' उपवास 'fast,' कार्पास 'cotton,' वास 'perfume; 'habitation; 'मास 'mouth,' भास, कास 'cough,' कांस bell-metal,' and सांस 'flesh' are also neuters.

Thus वमसं or वमसः &c.

६४। कंसं चाप्रायिनि । कंसोऽस्य वानभाजनम् । प्रायिनि तु । कंसो नाम कविच-द्राजा ॥

65. The noun कंस when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vessel, cup or cask,'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसामिधानानि ।' यतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो यत्र ॥

66. Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine.

Thus रश्मिर्मयूखः ; दिवसो यत्र ॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

67. The noun दीधितिः 'a ray of light' is feminine;

This is an exception to the last aphorism,

६८। 'दिनादानी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68. The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानामिधानानि' । यतानि पुंसि स्युः । कुड्यः । प्रत्यः ॥

69. Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard,' are masculines.

Thus कुड्यः, प्रत्यः ॥

७०। 'द्रोणाढकी नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70. The words द्रोण 'a measure of capacity' and ऋणिक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः ॥

७१। 'खारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं खारी । इयं मानिका ॥

71. The words खारी 'a measure of grain equal to 16 dronas' and मानिका 'a kind of weight' are feminines.

Thus इयं खारी, इयं मानिका &c.

७२। दारावतलाजामूखं बहुवचं च । इमे दाराः ॥

72. The nouns दारा 'wife,' अवत 'whole grain or unhusked rice,' जामूख 'parboiled or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural. Thus इमे दाराः ॥

By the force of the word च in the sūtra, they are feminines.

७३। 'नाद्यपन्नोपपत्तानि व्रणान्नपत्तानि' । यथासंख्यं नाद्यामुपपत्तानि व्रणादीनि पुंलिङ्गस्युः । अयं नाडीव्रणः । अयाङ्गः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि लोभत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अय and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (i. e. Masculine and Neuter), but this Sūtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः । अयाङ्गः । जनपदः ॥

७४। 'मरुद्गन्धर्वत्विजः' । अयं मरुत् ॥

74. The words मरुत् 'wind' (Up. I. 94) गन्धर्व 'the wing of a bird' गन्धर्व 'swimming' and ऋत्विज् 'a, sacerdotal priest,' are masculines.

Thus अयं मरुत् ॥

७५। 'अषिराशिदृतिपय्मिः क्रिमिध्वनिपलिकौलिमालिरविकविकपिमुनयः' । एते पुंलिङ्गस्युः । अयमपिः ॥

75. The words अषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' पय्मि 'knot,' क्रिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' बलि 'offering,' कौलि (?) and मालि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं अषिः ॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जः' । एते पुंलिङ्गस्युः ॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुञ्ज 'a sort of grass,' पुञ्ज 'a heap' are masculines.

७७। 'हस्तकुलान्तघ्रातघातदूतधूतसूतधूतमुहूर्तः' । एते पुंलिङ्गस्युः । अमरस्तु 'मुहूर्तः' स्त्रियाम् इत्याह ॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुल 'a lance,' अन्त 'the end,' घ्रात 'a multitude,' घात 'the wound,' दूत 'a messenger,' धूत 'a rogue,' सूत 'a son,' धूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (i. e. it is both masculine and neuter).

७८। 'वगडमगडकरगडभरगडवरगडतुगडगडमुगडपावडशिवगडः' । अयं वगडः ॥

78. The nouns वगड 'a bull,' मगड 'the scum of boiled rice,' कगड 'a small box or basket of bamboo' भरगड 'master,' वरगड 'a multitude,' तुगड 'mouth,' गगड 'the cheek,' मुगड 'a man with bald head,' पावड 'a heretic,' and शिवगड 'a crest' are masculine.

Thus अयं वगडः ॥

७९। 'वंशशंपुरोडाशः' । अयं वंशः । पुरो दाशयते पुरोडाशः । कर्मणि यञ् । भवत्यनयोः प्रकरणे 'परोडाशपुरोडाशात्पठन्' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'त्रीशेः पुरोडाशे' (१५३८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्रस्य निपातनाद्वा इत्युक्तम् । 'पुरोडाशमुज्ज्वलितं' इति मायः ॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अयं वः । The word puroḍāśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix वञ्, with the force of karma to the root दाञ्, preceded by the upapada पुरो । The ङ is changed to व by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sūtras IV. 3. 70, S. 1449 ; and IV. 3. 148 S. 1528. Or the ङ is changed to व by nipātana even in the present sūtra ; and sūtra III. 2, 71, S. 3414. Thus in Māgha also we find : पुरोदाश भुजाम्, वटम्, 'the sacrifice of puroḍāśa eaters.'

८० । 'बुदकन्दकुन्दबुदबुदशब्दाः' । अयं बुदः ॥

80. The words बुद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine,' बुद बुद 'bubble' are masculines.

Thus अयं बुदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमध्यभुक्षितस्त्वनितम्बपूगाः' । अयमर्घः ।

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick,' अभुक्षिन् 'a name of Indra,' त्त्वम्ब 'a clump of grass,' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines.

Thus अयं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपल्लवकफरेककटाक्षनिष्कृतमथितरङ्गतरङ्गगन्धस्त्वन्मन्त्रसूक्तसुद्रपुष्पाः' ।

अयं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पल्लव 'a small pool,' कफ 'cough,' रेक 'sound,' कटाक्ष 'frying pan,' निष्कृत 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मणि 'jewel,' तरंग 'wave,' तरङ्ग 'horse' गन्ध 'smell,' मदन 'a musical instrument,' संग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुष्प 'a faloon,' are masculines. Thus अयं पल्लवः &c. ।

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिर्वाणि पाययजनयः । इति पुलि । अयं सा रथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुलि 'the womb,' वसिष्ठ 'the abdomen,' पाणि 'the hand,' अञ्जलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अयं सारथिः &c.

इति पुनिष्ठाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

१ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikāra sūtra.

२ । भावे ल्युङन्तः । हसन्म् । 'भावे' किम् । एतेनेऽग्निः । इधमग्नेऽग्निः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III. 3. 115, S. 3290. Thus हसन्म् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action?' Observe एधन्ः 'fire'; इधमग्नेऽग्निः 'an axe'; these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे वा निष्ठा तदन्तं स्त्रीकं स्यात् । 'हसितम्' । गीतम् ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is also repetition of III. 3. 114, S. 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । त्वज्जो तज्जिती । सुखात्त्वम्-शोकत्वम् । अजः 'विस्वसाम्यार्यो' स्त्रीत्वम् । जातु-र्वम्-जातुरी । कामय पम्-ग्रामयी । जी चित्यम्-जी चिती ॥

4. Among taddhitas, words formed with the affixes त्व and अज, are Neuters ; (See V. 1, 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वम्, 'whiteness' and शैबल्यम्, 'whiteness.' The शब्द formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter च by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory च.

Thus चातुर्यम्, or चातुरी 'cleverness.' सामर्थ्यम्, or सामर्थी 'effects, goods,' शैबल्यम्, or शैबली 'aptness.'

५। 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5. Brāhmanādi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम्, 'Brāhmanical.'

६। यत्तद्व्यगजस्युत्पत्त्याश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्लीबानि । 'क्लेनाद्य चलोपश्च (१७९०) । स्तेयम् । 'सख्युयः' (१७९१) । सख्यम् । 'कपिज्ञात्योर्ढक्' (१७९२) । कापेयम् । 'यस्य' न्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७९३) । आधिपत्यम् । 'प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽज्' (१७९४) । ओष्टम् । 'हायनान्त्युवादिभ्योऽण्' (१७९५) । द्विहायनम् । द्व्यनुमनोत्तादिभ्यो वुञ् । पिता पुत्रकम् । होत्राभ्यश्चः (१८००) । अक्कायाकीयम् ॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, च, ठक्, यक्, अज्, अण्, वुञ्, and क्ली in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम्, 'theft.'

(b) The affix च is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम्, 'friendship.'

(c) The affix ठक् is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus कापेयम्, 'ape like.'

(d) The affix यक् is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus आधिपत्यम्, 'authority.'

(e) The affix अज् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus ओष्टम्, 'camel-like.'

(f) The affix अण् is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्विहायनम्, 'the action of two days.'

(g) The affix वुञ् is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus पितापुत्रकम्, 'paternal and filial.'

(h) The affix क्ली is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus अक्कायाकीयम् ॥

NOTE:—This Sūtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७। 'अव्ययीभावः' (६५६) । अधिलिङ् ॥

7. Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters. (See II. 84. 18, S. 659) Thus अधिलिङ् ।

८। 'द्वन्द्वकत्वम्' । पाणिषादम् ॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2, S. 906). Thus पाणिषादम् ।

९। 'अभावायां द्वेमतश्चिश्चिद्वाराच' । स्वष्टम् ॥

9. The compound **हेमन्तशि शिरी** is masculine, and **अहोरात्रे** is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

१० । 'अनञ्जकम्'धारयस्तत्पुङ्गवः । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha compound, with the exception of that which is formed by the particle *nañ*, and of the Karmadhāraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sūtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an *adhikāra* sūtra.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word *chhāyā* 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus **शरच्छायम्** ॥

१२ । 'राजाननुष्यपूर्वा सभा' । वनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in **सभा** 'court' when preceded by words which are synonyms of **राजा** and **अननुष्य** 'non-human being' is neuter. (See II. 4. 23, S. 826).

Thus **वन सभम्** 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिश्या स्त्रियां च' ॥

13. Tatpurusha compounds ending in **सुरा** 'wine,' **सेना** 'army,' **छाया** 'shadow,' **शाला** 'a house,' **निश्या** 'night' are also feminine (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत्पुङ्गवः परवलिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26. S. 812).

१५ । 'रात्राह्वाहाः पुंसि' (८१४) ॥

15. The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with **रात्र** 'night,' **अह** 'a day' and **अह** 'a day' is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16. The words **अपथ** 'bad road' and **पुण्याह** 'sacred day' are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vārtika*).

१७ । 'संख्यापूर्वाः रात्रिः' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A Dvigu compound ending with the word **रात्रि** when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus **त्रिरात्रम्** ॥

Why do we say **त्रिरात्रम्** when preceded by a numeral? Observe **सर्वरात्रः** which is masculine.

१८ । 'तृणुः स्त्रियां च' । व्यवनश्रुत्या । पञ्चकली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are Dvigu compounds are feminine also. (See II. 4. 17, S. 821 *Vārtikas*).

Thus **पञ्चमूली** 'five-roots,' **त्रिभुवनम्** 'three worlds.'

१९ । वसुसन्तः । इति । धनुः ॥

19. Nouns ending in वस्, (Up. II. 108) and उस्, (Up. II. 115) are neuter. Thus इति: 'oblation to fire' (see Up. II. 108) धनुः 'a bow' (Up. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रियां च । वसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । इयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in वस्) ॥

Thus इयं or इदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव । इयं छदिः । छाद्यतेनेनेति छदेऽचुरादियवन्ताम् अर्चिशुनि-
वत्यादिना वस् । वसन् वस्यतिना वस्यः । पटलं छदिः इत्यमरः । तत्र पटलस्य वस्यच्छि-
दिवः स्त्रीयतां वदन्तेऽमरव्याख्यातार उपेक्षाः ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus इयं छदिः । It is also formed by adding the affix वस्, (see Up. II. 108) to the root छादि belonging to the churādi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word पटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with पटलं which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकामुकविवरजलहलधनावाभिधानानि । एतेषामभिधाय
कानि स्त्रीष्वे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमांसम्
रुधिरं रक्तम् । कामुकं शरासनम् । विवरं खिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् ।
असमश्नम् । अस्यापवादानाह त्रिसृ ज्ञया ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'cop-
per,' वन 'forest,' मांस 'a month,' रुधिर 'blood,' कामुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल
'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters.

Thus मुख-माननम् ; नयनं लोचनम् ; लोहं कालम् ; वनं गहनम् ; मांस मा-
ंसम् ; रुधिरं रक्तम् ; कामुकं शरासनम् ; विवरं खिलम् ; जलं वारि ; हलं लाङ्गलम् ; धनं
द्रविणम् ; अन्नं असमम् ॥

In the next three sūtras exceptions to this are mentioned.

२३ । क्षीराद्येतिनाः पुंसि ॥

23. The words क्षीर 'a plough,' अन्न 'wealth' and क्षीर 'food' are mascu-
line.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगायत्रीवाणि पुंसि च । वक्त्रो वक्तम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् ।
गायत्रीवो गायत्रीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गायत्रीव
'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters.)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम् ; नेत्रः or नेत्रम् ; अरण्यः or अरण्यम् ; गायत्रीव or गायत्रीवम् ।

२५ । वटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word वटवी 'the forest' is feminine.

२६ । लोपधः । कुलम्, कूलम्, स्थलम्, ॥

26. Nouns ending in ल with the penultimate ल are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तृलोपलतालकुसुमतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुसुल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृषल 'a śūdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलखालकमलतलमुसलकुण्डलपललमशीलकुलनिगलपलालविडाल खिल,-
गुलाः पुंसि च । चातुर्धावे । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शीलः 'conduct,' मूलं 'root,' मङ्गलः the planet Mars, 'खाल' 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh,' मङ्गल 'a lotus fibre,' खाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand,' 'bush,' विडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' गूल 'a spear.'

Thus शीलः or शीलम्, ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम्, सहस्रम्, 'शतादिः' इति किम् । एकी द्वी बहुवः ।
संख्या इति किम् । शतशब्दो नाम धर्मतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एकः 'one,' द्वी 'two,' बहुवः 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशब्दः (the name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'million' are also masculines.

Thus अयं शतः or इदं शतम्, &c.

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियतं च तत्' इत्य,
मरात्कीयेषु लक्षम्, ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटिः ।

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम्, ।

३२ । दशः पुंसि न सहस्रः कश्चित् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम्, ॥

32. The word दश ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम्, ।

३३ । मन्त्र्य लोकाकर्तरि । मन्त्रप्रधानो द्रव्यधकः क्षीयः स्थाय तु कर्तरि । अयं द्रव्यधकः किम्, कश्चित् । महिमा । अकर्तरि किम्, उदाति इति श्रुता ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters,

Thus तस्मिन् 'skin,' दस्मिन् 'armor,' कस्मिन् 'work'
 'Two syllables?' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन्
 glory

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दासन् 'a giver'.

३३। ब्रह्मन्पुंलिङ्गम् । अथ ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34. The word ब्रह्मन् is also masculine.

Thus अथ ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३५। नामरोमयो नपुंसकम् । 'मन्त्र' कः- इत्यस्यायं प्रपञ्चः ॥

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sūtra 33.

३६। 'असन्तो द्वयङ्कः' । यङ्कः । मनः । तपः । 'द्वयङ्कः' किम् । चन्द्रमाः ॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters.

Thus यङ्कस्, 'glory,' मनस्, 'mind,' तपस्, 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस्, 'the moon,' which is masculine.

३७। अक्षराः स्त्रियाम् । यता अक्षरसः । प्रायेणाद्यं बहुवचनान्तः ॥

37. The word अक्षरस् is feminine.

Thus यता अक्षरसः । Generally, this word is used in the Plural number only.

३८। 'त्राणः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38. Nouns formed with the affix च are neuters. (Up. IV. 159).

Thus पत्रम्, 'a leaf,' छत्रम्, 'an umbrella.'

३९। 'अथाभावा भस्त्रादंष्ट्रा वस्त्राः स्त्रियामेव'

39. The following are always feminine:—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a northern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वस्त्रा 'a strap.'

४०। 'भूमीमित्रैश्चानुपुत्रमंचवृत्रमेदोद्धाः पुंलि' । अथ भूत्रः । न मित्रममित्रः । 'तस्य मित्रा-
 यदमित्रास्ते' इति माचः । 'स्याताममित्रो मित्रं च' इति च । यत्तु 'द्विदोऽमित्रे' (३११९) इति
 सूत्रे वृत्रदलेनात्मन्-अमेद्वि वदित्वादिवादिक् इत्यच् । अमेरिमित्रं मित्रस्य व्यत्ययेदिवादी मध्योदात्तस्तु
 विन्यः । नञ्समासेऽप्येवम् । परवस्त्रिहस्तापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम् इति तत्प्रकृतसूत्रा-
 पर्यालोचनसूत्रकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञी अमेरमित्रमताः' (३८५०) इति आष्टसूत्रास्वरव्य-
 मूलकमिति दिक् ॥

40. The following are masculines:—भूत्र 'a servant,' अमित्र 'an enemy,'
 छात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mautre,' वृत्र 'name of a demon killed by In-
 dra,' मेघ 'a rain,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अथ भूत्रः । अमित्रः is equal to न मित्रम् a non-friend i.e. an enemy.
 Thus we find in Māgha, तस्य मित्रायमित्रास्ते । So also स्याताममित्रो मित्रं च ॥

In commenting on the sūtra द्विदोऽमित्रे (III. 2. 113-8, 3111), Harādāt'a in his Padamanujari says: 'The word amitra is derived from the root am with the Upādi affix इत्यच् under sūtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpuruṣa compound of a + mitra, then by sūtra II. 4. 26,

S. 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the *am* will retain its accent in the Tatpuruṣa. But it is intended that the accent should be on *mi*; i.e. the *चित्* accent. For the Rig Vedins read it with the accents on the middle of *amitra*, as in the following: *अमित्रस्य व्ययया मनुमिन्द्रः* (Rig Veda VI. 25. 2), *अमित्रमिन्द्रं मर्षय* (Rig VIII. 75. 10).

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word *amitra* is a Tatpuruṣa compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sūtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of *amitra*, when he raises the objection as to accent.

NOTE:—Did Haradatta really misapply sūtra II. 4. 26 and forget VI. 2. 116; or is not Bhattoji floundering? Why should the word *अमित्र* be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpuruṣa? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१। 'पत्रपत्रपत्रिसूत्रकक्षाः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters):—

पत्र 'a leaf'; पत्र 'a vessel'; पत्र 'holy'; सूत्र 'a thread'; कक्षा 'a line.

Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२। 'कुसुमकुसुमकुसुमपुष्पपत्तनरथमिधानानि' । कलं दीर्घम् ॥

42. The synonyms of कक्ष 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' पुष्प 'a rope, string,' पत्तन 'a town' and रथ 'fight' are neuters. Thus कलं दीर्घम् ॥

४३। 'पद्मकमलोत्पत्तानि पुंसि च' । पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विविधा स्युः । अमरोऽप्याह—'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्थशक्तिसूत्रे तु, कलं' । 'पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिवन्तो मतान्तरेण नेपः ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakośa, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kāśikā says 'padma meaning lotus is neuter only.' This is however one view of the case:

४४। 'आश्वसस्यो पुंसि'

44. The words आश्व and सस्य 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of rāṇa would have been Neuters. This makes them masculines.

४५। 'आश्विः स्त्रियामेव'

45. The word आश्वि fight is always feminine. This also by sūtra 42 and would have been Neuter.

४६। 'फलजातिः' । 'फलजातिवाक्ये शब्देः नपुंसकं स्यात्' । आमलकम् । आम्रम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम्, 'one of the myrobalans,' आम्रम्, 'mango.' But the word आमलकी is feminine also. It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit.

४७ । 'यस्य जातिः' । स्त्रियामेव कृषिदेवेदम् । हरीतकी ॥

47. Names of trees are feminine only. This is not a universal rule.

Thus हरीतकी 'one of the myrobalans.

४८ । 'वियज्जगत्सकृत्कन्यवचकप्रकटुदधितः' । वते क्रीडाः स्युः

48. The following are neuters :—

वियज् 'the sky,' जगत् 'the universe,' सकृत् 'once,' वचन 'ordure,' वृषत् 'a drop of water,' वचत् 'ordure,' (Up. IV. 58), यकृत् 'the liver,' उदधित् 'whey.'

४९ । 'नवनीतावतान्तामृतनिमित्तचित्तचित्तपित्तव्रतव्रतवृत्तपलितानि'

49. The following are neuters :—

नवनीत 'butter,' अवत 'as well,' अवृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' चित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' व्रत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair.

५० । 'आद्यकुलिनश्चैत्रपीठकुपयद्भद्रदधिसकृद्यत्पृथ्व्यास्पृताकाशकयवदीप्तानि' । यतानि क्रीडे स्युः ॥

50. The following are neuters :—

आद्य 'a funeral rite,' कुलिन 'the thunderbolt of Indra,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुपय 'a bowl,' (Up. I. 112). शरी 'the body,' दधि 'curdled milk,' सकृद्यत् 'the thigh' (Up. III. 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्पृता 'a place,' आकाश 'the sky,' कयव 'sin,' and बीज 'the seed.'

५१ । 'देव' पुंसि च । देवम्-देवः ॥

51. The word देव 'luck' is also masculine.

Thus देवम् or देवः ॥

५२ । 'धान्यावमस्य दधवपयवर्षधाम दधवकन्यकावस्यतापस्यस्य शिखकुशमस्य सूर्यसूर्येण्येनानि' । इदं धान्यमित्यादि ॥

52. The following are neuters :—

धान्य 'corn,' आस्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' दध्य 'silver,' दधव 'vendible,' दधर्य 'saffron,' धूम्य 'conquerable,' दधवं 'clarified butter,' दधवं 'an oblation of food to deceased ancestors,' काव्य 'a poem,' दध्व 'truth,' अवस्य 'offspring,' सूर्य 'the price,' शिख 'a loop or swing made of rope,' कुश 'a wall,' मस्य 'wine,' सूर्य 'a house,' सूर्य 'a kind of musical instrument,' सूर्य 'an army.'

Thus इदं धान्यम्, &c.

५३ । 'हनुद्वन्द्वं दुःखवर्धनविष्कसिम्बकुटुम्बप्रवचनरश्मिरश्मिरावादि' ॥

53. The following are neuters :—

हनु 'couple,' वर्ध 'a peacock's tail,' दुःख 'sorrow,' विष्क 'a fish hook,' विष्क 'the tail of a peacock,' सिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' वचन 'amulet,' रश्मि 'boon,' रश्मि 'an arrow,' रश्मिरश्मि 'a deity.'

५४ । 'अवमिन्द्रिये' । चन्द्रिये' किम् । रथाङ्गादेना भूत् ।

54. The word अवम when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses' ? It will not be Neuter when it means the axle of a chariot, &c.

इति ऋषिवाचिकारः ॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'गोमर्दिगमिष्टमुष्टिपाटनिवस्तिशाल्मलिबुटिमसिमरीचः' । इयमयं वा गोः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' दण्डि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वस्ति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' बुटि 'cutting' मसि ink, 'मरीचि 'pepper-'

Thus दयं or अयं गोः.

३ । 'मन्युमृत्युंशोधुककंशुकिष्कुजपदुरेखः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminine :—

मन्यु 'anger' (Up. III 20), मृत्यु 'death,' शोधु 'rumi,' कंकशु 'the jujube tree'

I 93) कषु 'scratching,' रेखु 'an atom of dust.'

Thus दयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिविक्रमित्यर्थः । पदु-पदुः-पदवी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters.

That is they belong to all the three genders. Thus पदु, पदुः, पदवी.

५ । 'अपत्यायेतछिते' । औपगवः-औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१ । 'पुंनपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'दधतभूतमुक्तमृदेतिरात्रतपुकाकमुक्तमोदितः' । अयं घृतः । ददं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—दधत 'butter,' भूत 'any being,' मुक्त 'a kind of grass,' मृदेति 'play,' येरावत 'Indra's elephant,' पुकाक 'a book,' दधत 'the burnt crust of meat,' मोदित 'redness.'

Thus अयं दधतः or ददं दधतम्.

३ । 'अङ्गार्धनिदाधेऽयमश्वसृङ्गाः' । अयं अङ्गः । ददं अङ्गम् ॥

3. The following are both masculines and neuters :—अङ्ग 'a horn,' अङ्ग 'half,' निदाध 'heat,' ईश्वर 'effort,' श्वस 'a spear,' सृङ्ग 'firm.'

Thus अयं अङ्गः or ददं अङ्गम् ।

४ । 'सत्रकुञ्जकुवर्क्यद्वयदर्भार्धचर्मपुष्पाः' । अयं सत्रः । ददं सत्रम् ॥

4. The following are both masculines and neuters :—सत्र 'a. multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुव 'a carpet,' वर्क्य 'a bundle,' द्वय 'a level plain,' दर्भ 'pride' चर्म 'a cemetery' (Up. I. 137), अङ्ग 'half a verse,' दर्म 'a kind of grass,' and पुष्प 'tail.'

Thus अयं सत्रः or ददं सत्रम्.

५ । 'कवन्धोपधायुधान्ताः' । स्पष्टम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कवन्ध 'a headless trunk,' औषध 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६ । 'दण्डमण्डलवण्डशवसेन्धवपाशर्षाकाशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः' । एते पुंनपुंसकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दधे योके द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः । शलाकावापी तु स्त्रियाम् । तथा च 'जानपद-' (५००) आदिसुत्रायाविकारे ङीवि । कुशी । दाननि तु टाया 'कुशा वानस्पत्याः स्य ता मा यात' इति श्रुतिः । अतः कर्मि- (५६०) इति सूत्रे 'कुशाकर्णोपु' इति प्रयोगश्च । व्यासमुने च—'हानी तूपायनशब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः' इति । तत्र शारोःकभाष्येऽप्येवम् । एवं च श्रुतिमूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थित्वा कवन्ध इत्याङ्गप्रश्लेषादिपरो भामतीयन्यः प्रोक्तिवादमात्रपर इति विभावनायै बहुश्रुतेः ॥

6. The following are both masculines and neuters :—दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' वण्ड 'a break,' शव 'the corpse,' सेन्धव 'a kind of rock-salt,' पाशव 'the side,' काश 'cough,' अङ्कुश 'a hook, a goad,' आकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśva-kosha—"Kuśa is the name of the son of Rāma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water' But when it means a ploughshare or a rod (śalākā) it is feminine. That being so, when the śalākā is made of iron the feminine will be formed by ङीव as कुशी । This is by sūtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a śalākā made of wood, the feminine is formed by टाप् । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशावानस्पत्याः स्य ता मा यात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect me.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyāsa Sūtra we find the word कुशा used. See Vedānta Sūtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kuśas*, the metres, the praise and the singing. This (i.e. the reason for this) has been stated in the Pūrva Mīmāṃsā." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgātṛis in counting the stōtras are called kuśās. *Thibaut's Vedānta Sūtras Part II, p. 227*).

So also in the commentary on the above sūtra by Śaukarāchārya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पतिर्भेदितस्त्वयवयवम्' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vānस्पतयः), the sūtra (VIII. 3. 46, S. 160), the Śāririka Bhāṣhya (kuśa nāma &c) all unanimously agree in stating that there is such a word as kuśa; and it is this word which is used in the Vedānta Sūtra III. 3. 26 (Kuśa Chhandas &c). The words कुशाच्छन्दः in that sūtra are equal to कुशा plus चन्दः; and not कुश plus आच्छन्दः । Bhāṣmati the commentary on the Śāririka Bhāṣhya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाच्छन्दः of the sūtra into कुश + आ + चन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhāṣmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७ । 'ग्रहमेव देहः पटपटहाटापटाव्युक्ककुदावच' ॥

7. The following are both masculines and feminines :—ग्रह 'a house,' मेह 'a ram,' देह 'the body,' पट 'a slab, tablet,' पटह 'a kettle-drum,' अष्टापद (!) 'a cloud,' ककुद 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१ । 'अवशिष्टानिहम्' ॥

1. The rest.

This is an adhikāra sūtra.

२ 'अव्ययं कतिपुंसदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), कति, पुंसद् and अस्मद् can be used with words in all the three genders.

३ । 'यान्ता सख्या' । शिष्टा पूर्वत् । एकः पुंसः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

3. Numerals ending in य and ख can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुंसः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४ । 'शुक्रवचनं च' । शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

५ । 'कृत्यावच' ॥

5. The kṛitya derivatives also.

The words formed by kṛitya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171, S. 3312).

६ । 'करणाधिकरणयोर्लुट्' ॥

6. The words formed by the affix *lyuṭ* added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

। 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्पष्टार्थं त्रिसूची ॥

The Pronominals *sarva* 'et cetera,' (I. 1. 27 S. 213).

इति निष्ठाशुभासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

१॥ शुभमस्तु ॥